5

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1983

M A R U L I Ć
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuje: Uredнički odbor

Glavni i odgovorni urednik:

Radovan Grgec

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:

Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 100. — d

Godišnja pretplata 600. — d. uplaćuje se u korist tekućeg računa

30102 - 678 - 448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb

30101 - 620 - 16

2424091010

Tisak: »Plamen«, Slav. Brod

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 5 ZAGREB, rujan — listopad 1983. GOD. XVI

Radovan GRGEC

Uz rub (30)

U *Maruliću*, koji su pokrenuli i koji uređuju te za koji odgovornost pred duhovnim i svjetovnim vlastima snose *hrvatski katolički laici*, pisalo se, što je potpuno razumljivo, o problematici katoličkog laikata u prošlosti i u naše vrijeme. O tom se pisalo i piše se i u *Danici* (koja je nedavno izašla iz tiska) i u ostalim ćirilometodskim (jeronimskim) izdanjima. Naše je Društvo, kako rekosmo, oduvijek bilo laička a nikada crkvena, svećenička ili teološka institucija. Nekima je možda malo čudno što to u posljednje vrijeme sve češće ističemo. Ne činimo to bez razloga. Neki bi, naime, željeli dokazati da se naše Društvo ne razlikuje od kleričke organizacije koja je, postavši »društvenom organizacijom«, juridički i stvarno prestala biti institucija Duhovnog stola. HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima) razlikuje se bitno, i danas, po svom statusu i statutu, od te svima poznate institucije, koja, inače, u svojim publikacijama piše o našim idejnim razlikama, a uz to si prisvaja pravo da govori također o laičkoj problematici u ime laika.

U našoj nedavnoj prošlosti bilo je dosta svađa i razlika među raznim strujama i grupacijama u katoličkom pokretu, ali su se klerici i laici uglavnom zajedno i ravnopravno borili za istu stvar. Do prave »klerikalizacije« došlo je tek kad je netko treći počeo favorizirati klerike (i »institucionalizirane« laike) na račun onih iz baze, tj. katoličkih vjernika koji žive u svijetu

i od svijeta, koji nisu nikakvi »prerušeni« ni »promašeni« klerici. I u današnjem svijetu postoji, kako je lijepo rekao kardinal *Opilio Rossi*, opasnost od sekularizacije klerika i od klerikalizacije laika. Željeli bismo da laici iz »baze« dođu do riječi jer bez njih nema kršćanske ni crkvene zajednice. Željeli bismo kanonizirane svece i iz tih redova i iz »nepluralističkih« društveno-političkih sredina.

Poslije 1971. u našim smo Danicama pisali i o nekadašnjim hrvatskim laicima koji su se isticali uzornim osobnim i obiteljskim životom, karitativnim, socijalnim, javnim i kulturnim djelovanjem. Vjerojatno i danas ima takvih (svetaca je bilo u svim vremenima), ali su oni zbog nemogućnosti javnog djelovanja obično anonimni. Stoga radije pišemo o laicima iz prošlih vremena i iz zemalja u kojima oni mogu javno djelovati kao katolički laici. Čitaoci našega časopisa mogli su se uvjeriti koliko smo pisali naročito o onima koji su se istaknuli na polju znanosti, kulture i umjetnosti, u javnom i društvenom životu. Sjetimo se samo imena kao *Buss, Maritain, Cesbron, Pascal, Manzoni, G. Marcel* itd.

Pribrojimo danas toj plejadi *Frédérica Ozanama*, darovitog pisca, znanstvenog i karitativnog radnika, čije se 130. obljetnice smrti upravo sjećamo, i *Louisa Veuillota*, jednoga od najboljih katoličkih publicista i politički angažiranih javnih radnika, koji je umro prije 100 godina u Francuskoj.

I kod nas je bilo među katoličkim laicima toliko poznatih imena, koja su, davno prije II. vatikanskog koncila, tako mnogo značila za biskupe i svećenike i za čitav narod Božji. Zahvalni smo II. vatikanskom koncilu da je to značenje laika u sklopu naroda Božjega, tj. Crkve, kodificirao i revalorizirao.

Nažalost, katkada je riječ »Koncil« paravan iza kojega se skrivaju svi mogući i nemogući stavovi i opravdanja. I kod nas se ta riječ često upotrebljava i zloupotrebljava.

Isto tako moramo imati na pameti da su koncilske dokumente sastavljali uglavnom predstavnici Crkve u pluralističkom svijetu. Stoga je razumljivo da se tu toliko ističe uloga laika u svijetu, u društvu, u javnom životu, u politici, u ekonomiji, u kulturi, u znanosti, u umjetnosti, u izdavačkoj djelatnosti i masmedijima. Koncilske intencije, u svijetu gdje nema pluralizma (a njegova se domena sve više širi), ostaju samo »pia desideria«, rezervirane uglavnom za klerike i za »profesionalne« laike ili ni za koga, u zemljama kao što je npr. Albanija. Moramo, dakle, biti vrlo oprezni služeći se riječju »Koncil« i »koncilski dokumenti« i obazrivi da ne bismo koga povrijedili proglašujući njegov mentalitet »protukoncilskim« ili »pretkoncilskim«. Što se, pak, tiče našega Društva, ono je u 1968, 1969. i 1970. godini imalo razdoblje svoje pokoncilske obnove koje se vremenski nekako poklopilo s razdobljem naše jeronimske »renesanse« i najvećeg procvata naše izdavačke i društvene djelatnosti, o čemu smo 5. V. ove godine govorili u okviru naših društvenih književnih večeri. Govorili smo i o razlozima zbog kojih je to razdoblje tako kratko trajalo. Ipak se nikada nismo služili riječju »koncil« da bismo nekoga diskvalificirali niti smo raspravljali o tom koga je II. vatikanski koncil »rodio« a koga nije, da li je Koncil rodio Ivana

XXIII. ili je Ivan XXIII. rodio Koncil, da li je Koncil možda rodio Ilića, Lefebvra, Künga i tome slično. Prošli put smo, naime, pisali o tom kako su nam predstavnici jedne kleričke tribine u Zagrebu odgovorili da nas na nju nisu mogli pozvati jer nas Koncil nije rodio. Mi, pak, vjerujemo da je i II. vatikanski koncil djelo ne samo papa i pojedinih teologa nego i Duha Svetoga, ali isto tako znamo da se koncili kao i pape u slijedu povijesti nadopunjuju dajući istim istinama različite naglaske i osvjetljenja u skladu s potrebama vremena. Dakle, Duh Sveti ne nalazi se samo u ishodištu Drugoga nego i Prvoga vatikanskog sabora, kao i svih crkvenih sabora u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.

* * *

Još više nego o problemima laikata pisali smo, naravno, o problemu književnosti. Pisci, književnici i umjetnici ponašaju se često prema svojim djelima loše kao i majka prema svojoj djeci, rekao je, mislim, *Disraeli*. Razumljivo je to donekle i zato što su spisateljska djela zapravo djeca tih pisaca, bila ona loša ili dobra. Pisanje je strast koja obuzima čovjeka silovito, jednostrano i pristrano. *Stendhal* je jednom napisao: »Za onoga koji je okusio strast pisanja čitanje dolazi u drugi plan.« Doista, ima pisaca koji čitaju sve manje a pišu sve više. Pročitano ulazi u memoriju da bi poslužilo kao inspiracija i poticaj za daljnje pisanje. Ta se strast pretvara u »trudnoću« te pisac, »zatrudnjevši«, mora svoje djelo pošto-poto roditi, objaviti, izdati. I, nažalost, da bi mogli objaviti i izdati, mnogi su spremni »izdati« i prodati sebe, svoje uvjerenje, svoje poštenje. A mi bismo voljeli da pisci, naročito pisci kršćanskog nadahnuća, budu ljudi čiji je život u skladu s onim što pišu, da djelima potvrđuju ono što perom »propovijedaju«. Katkada se pitamo da li je takva čovjeka moguće naći. Čini nam se da opomena »Vae, vobis, scribae!« vrijedi ne samo za biblijska vremena. Potreba književnika stvaraoca da »rodi« jača je katkada od njegove svijesti i savjesti. Stoga možemo razumjeti njegovu nedosljednost, dihotomiju između onoga što piše i onoga što čini, razne beskarakternosti, pa i gadosti, možemo razumjeti, ali ne možemo opravdati. U svakom slučaju, loše iskustvo s »književnicima, pismoznancima i farizejima« ne smije uništiti naše poštovanje prema književnosti. Uz to ne smijemo biti previše strogi u ocjenjivanju tuđih postupaka, ne smijemo suditi da ne budemo suđeni. Sudit će netko drugi. Onaj koji »ispituje bubrege i srca«, koji zna što je čovjek i što je u čovjeku, Onaj čije je milosrđe svima nama potrebno.

Iz toga ne slijedi da kritičar književnog djela mora iz raznih ljudskih obzira i proračuna prešutjeti ono što smatra istinom. Mi smo u prošlom broju iznijeli svoje iskreno uvjerenje o poeziji *Izidora Poljaka*, ali je isto tako iskreno u *CuS-u 2/83* iznio svoje kritičko mišljenje o Poljakovoj poeziji don *Mate Meštrović*, koji je isto tako iskreno ali i umjesno prije toga u istom časopisu pisao o *Krleži*. On misli da ima Poljakovih pjesama u kojima ima ljepote, ali da pravo svjetlo na njegovo pjesništvo baca činjenica da je »duša Izidora Poljaka duša stare mode«, pa je i njegovo pjesništvo bez modernog senzibiliteta i pravog lirizma. Nas bi jedino zanimalo što

zapravo znači »duša stare mode« i da li zbog modernosti ili nemodernosti nečijoj poeziji možemo zanijekati vrijednost. Zanimalo bi nas pripadaju li stihovi *Homera, Dantea, Shakespearea, Goethea* i *Kranjčevića* staroj ili novoj modi ili možda ne pripadaju nikakvoj »modi«, nego svim vremenima i naraštajima.

Možda, pak, to uvjerenje o »vječnoj« vrijednosti nekih remek-djela svjetske književnosti valja podvrći stanovitoj kritici, sigurno ne na način na koji su to činili pisci futurističkog manifesta niti zato što se mnogim suvremenicima zijeva kad pokušaju pročitati nešto od *Racinea, Puškina* ili *Dantea*, kako god prepjevi *Tomislava Prpića* ili *Mihovila Kombola* bili uspjeli i kongenijalni? Ipak, kad gledamo na njihovo djelo u cjelini, ono i po svom povijesnom i po svom estetskom značenju predstavlja spomenik »aere perennius«. To isto vrijedi i za opus nekih mislilaca iz starog i srednjeg vijeka premda neki dijelovi i stranice tog opusa imaju samo povijesno značenje. Koliko bismo samo gluposti s našega današnjega znanstvenog gledišta mogli naći u djelima divova ljudske misli kao što su bili *Aristotel, Platon, Toma Akvinski* ili *Augustin!* O tom bi se mogle ispisati stranice vrlo zanimljivog stupidarija. I sâm sam se znao pitati zašto sv. Tomu i sv. Augustina, pa i Bibliju, objavljuju i hvale naši i strani ateisti. Eto, nedavno je jedna takva pohvala o Augustinovu djelu »De civitate Dei« izašla i u našem dnevnom tisku. Možda je ta pohvala uobičajeni »hommage« izdavaču toga djela, kao što smo navikli čitati i slušati pohvale folklornim, arheološkim i historijskim manifestacijama bez obzira na sakralnu prašinu kojom su pokrivene. U svakom slučaju bezvjercu je lakše čeprkati po nekom starom kodeksu kao povijesnom dokumentu nego ga gledati u rukama vjernika kao molitvenik, lakše mu je hvaliti crkvu-muzej nego crkvu-bogomolju.

Time se i opet vraćamo na staru temu »Ošini po prašini!«, a već smo više puta rekli kako je ta »prašina« povijesti i te kako dragocjena. Relativiziranje nekadašnjih povijesnih zbivanja i njihove vrijednosti dovelo nas je do nekih zabluda koje su još uvijek »u modi«. Zbog toga su mnogi bibličari došli do uvjerenja kako se danas više ne može pisati »život Isusov«, kao što su to nedavno činili naš *Vimer* ili Talijan *Riccioti*. Još uvijek se sjećamo velikog uspjeha što ga je doživjelo poznato Vimerovo djelo u izdanju našega Društva. Kažu da se život Isusov ne može pisati jer su evanđelja povijesni dokumenti »sui generis«, tj. uopće nisu povijesni dokumenti, bar ne takvi da bi se na temelju njih mogla pisati nekakva biografija u pripovjedačkom obliku. Pa ipak su evanđelja bila prezentirana u pripovjedačkom obliku. Svi bismo mi željeli da umjesto učenih egzegetskih komentara dobijemo jednu suvremenu »povijest Kristovu« za sve slojeve naroda.

Međutim, valja priznati da je i pripovjedački žanr u krizi, odnosno da se i beletristika danas prezentira drugačije nego što smo je mi bili navikli »konzumirati«. Već smo govorili o tom koliko se pripovijedanje jednoga *Françoisa Mauriaca, Grahama Greenea* i *Juliena Greena* razlikuje od »pripovijedanja« *Didiera Decoina, Marija Pomilija* i dr.

Kako god pisali i »pripovijedali«, autentični književni stvaraoci pišu i »propovijedaju« na svoj način svoju istinu. U ishodištu njihova pisanja na-

lazimo često pobunu protiv tiranije i ljubav prema domovini. Tako je bila usmjerena i poezija *Ernesta Cardenala*, čije smo pjesme donijeli u »Maruliću« dok je još bio relativno nepoznat. Sada, kada je postao nikaragvanski ministar u filomarksističkoj vladi (da je takva, priznao je nedavno i *Yves Congar*), pitamo se ne vrijedi li i za njega ona latinska: Honores mutant mores. Dok mu jedni kliču »Bravo, Ernesto!«, drugi smatraju da su njegovi sadašnji stavovi nespojivi s njegovim statusom katoličkog svećenika i redovnika. Na taj status podsjetio ga je s nekoliko riječi Ivan Pavao II. prigodom svojega posjeta Nikaragvi.

Pobuna protiv tiranije u vlastitoj zemlji obilježila je i pjesništvo *Breytena Breytenbacha*, južnoafričkoga književnika, koji nakon izlaska iz zatvora živi kao emigrant u Parizu sa svojom ženom Vijetnamkom. Rijetko je koji pjesnik toliko učinio za podizanje burske svijesti. Burski patriotizam druga je značajka njegove poezije.

Govoreći o neopatriotizmu i neoromantizmu u literaturi, mislili smo koliko je jedan čovjek učinio za svoju zemlju ne stideći se viknuti svoje domoljublje i rodoljublje ušima i srcima uspavane, kozmopolitske inteligencije. Još uvijek nam u ušima zvone dirljive riječi ljubavi što ih je *Ivan Pavao II.* za vrijeme lipanjskoga posjeta uputio svojoj domovini Poljskoj. Ta ljubav jest skupa jer stoji žrtava. Na kraju posjeta Ivan Pavao II. uspio se sastati s drugim velikim Poljakom, *Lechom Walesom*, čije je rodoljublje također svojevrstan izazov i tiranima i »prosvjetiteljima«. Don *Virgilio Levi*, zamjenik direktora lista »L' Osservatore Romano«, koji je na svoj način komentirao susret dvojice Poljaka (aludirajući na to kako je poljska Crkva »žrtvovala« radi mira »Solidarnost«), morao je dati ostavku.

Koliko li je djela trajne umjetničke vrijednosti dao upravo patriotizam progonjenih i potlačenih naroda! Često se pitamo zašto bi taj patriotizam bio toliko važan za neke afričke i azijske narode, za Bure, Irce ili Poljake, a kad se radi o nekim drugim narodima, onda se on proglašava ideološkim otuđenjem, nacionalizmom ili šovinizmom. Već smo rekli da katkada teško razumijemo konvencionalne terminološke »zavrzlame« i da još teže možemo shvatiti zašto bi jedna ideologija bila osloboditeljska a druga »otuđenje«. Ne smijemo se čuditi što se u nekih naroda nacionalni i vjerski osjećaji uklapaju u organsku i homogenu cjelinu. Naravno da »prosvjetitelji« sviju boja i predznaka počinju odmah govoriti o »politizaciji« vjere kao nečem negativnom premda nam dokumenti II. vatikanskog koncila govore o pozitivnim aspektima »političkog«, tj. javnog djelovanja. Usprkos raznim promašajima pri uključivanju katoličkih vjernika u javni i politički život, usprkos različitim demokršćanskim »konkubinatima« s raznim »mafijama«, koncilska »politizacija« mnogim je Evropljanima bliža od »depolitizacije« Katoličke akcije Pija XI. (Kažem Evropljanima, ne zaboravljajući pri tom veći dio svijeta koji ne živi u pluralizmu.)

I talijanska demokršćanska stranka doživjela je nedavno jedan od svojih najvećih parlamentarnih poraza. Možda je tako i bolje. Tko se sve nije ubrajao među demokršćane!? *Bepe Del Colle* pita se s pravom nije li procenat od 32%, na koji je spala kršćanska demokracija u Italiji, vrlo

blizak procentu što su ga prije dvije godine dobili oni koji su se borili protiv zakona o abortusu. Vrijeme je da se kao kršćani deklariraju oni koji su to zaista. To, naravno, vrijedi prvenstveno za kršćane na Zapadu. Na Istoku i tamo gdje se javno deklariranje kršćaninom ne smatra nimalo »probitačnim« ta je »selekcija« već odavno izvršena.

I za svrstavanje pod etiketu »kršćanska književnost« ili »književnost kršćanskog nadahnuća« valjalo bi imati bar neke kriterije »selekcije«, koja je također nešto drugačija na Zapadu nego na Istoku. Međutim, ti su kriteriji vrlo relativni kao, uostalom, i pojmovi Istok i Zapad.

O relativnosti pojmova Sjever i Jug govorilo se i na nedavno održanom beogradskom zasjedanju UNCTAD-a. *Tevoejdreovo* promatranje evanđeoskog siromaštva kao bogatstva naroda relativizira i izraze »bogatstvo« i »siromaštvo«.

Bogati u konvencionalnom smislu te riječi kao da još uvijek nisu svjesni sve veće međuovisnosti njihova bogatstva i sve većeg siromaštva i zaduženosti zemalja u razvoju. Na spomenutom zasjedanju predsjednik delegacije Svete Stolice *Edoardo Rovida* pročitao je poruku Ivana Pavla II. i podsjetio na njegove riječi u Mexiku Indiosima, tom »potlačenom svijetu seljaka i radnika koji svojim znojem natapaju svoj jad i rad te više ne mogu čekati na potpuno i stvarno priznanje svojeg dostojanstva na društvenoj ljestvici«. Mons. Rovida posebno je kritizirao monopolistički položaj transnacionalnih korporacija na svjetskom tržištu.

Već smo prošle godine u br. 4/82 pisali o tom kako je *Régine Pernoud* relativizirala i vrlo uspješno izvrgla kritici pojam »srednjovjekovnog mraka i zaostalosti«. U prošlom broju naše revije osvrnuo se na njeno pisanje i *V. R.* u svojoj rubrici »Theatralia et alia«, u kojoj je bilo vrlo umjesnih zapažanja. Nažalost, njegovo rezoniranje o pisanju kosih padeža stranih imena iziskuje korekciju i nadopunu kompetentnih stručnjaka. Isto tako valja upozoriti, radi nadopune njegovih razmišljanja o prevođenju i o našim rječnicima, na predavanje *Svevlada Slamniga* o prevođenju poezije na našoj književnoj večeri 26. V. 1983 (nakon čega su u vrlo zanimljivoj diskusiji sudjelovali neki naši renomirani prevodioci, kao npr. *Tomislav Prpić* i *Mario Kinel)* i na prikaz *Sabljakova* »šatrovačkog« rječnika iz pera *Mirka Petravića.*

Kad već govorimo o relativnostima i »relativiziranju«, spomenimo, na kraju, da u tom svjetlu valja promatrati i priloge u »Maruliću« jer se tu iznose i suprotna i komplementarna mišljenja. Ipak, u našem svijetu, koji je ispunjen raznim »relativnostima«, postoje i apsolutne vrijednosti koje ne niječemo i prema kojima idemo, kao što su apsolutna istina, ljepota i dobrota (usp. Marulić 2/83). Ne treba posebno isticati kako mi vjernici u tu Istinu, Ljepotu i Dobrotu vjerujemo.

Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN

Ružmarin

RUŽMARIN

Ružmarin po škojih zgoru mlaji hita,
cvet kraj mora diše i načinja vrti,
zažaren od sunca zličuje od smrti,
škoj jatišćen dela ta blažena kita.

Ružmarin je zlamen cvetnoga življenja,
piru je na prseh: Mladenci veselo,
s tancen pod sopile čara vas sve selo,
bilo vam obilja s mora i kamenja.

Svaki škoj je samah, svi slobodu hvale,
badilj buri kažu, da s kopna ne skoči.
Na groblju posajen ružmarin svedoči:
dobro ne umire, ko su duše dale.

Vaveki zeleni ružmarin je sličan
čoviku, ki svagdi s čovištvon je dičan.

škoji - otoci; zgoru - uvis; mlaj - mladica; hitat - bacati; zažaren - užaren; jatišće - zaklonište; kita - grana; pir - svadba; samah - samotan; badilj - kolac naoštren pri vrhu (prema krčkoj predaji otočani su badiljima izboli napuhnute mješine, na kojima je bio gusarski brod; gusari su odbijeni, otok je obranjen, ali su otočani »po badanju s badlji« porugljivo nazvani Boduli; ovu anegodotu već je A. Fortis čuo u Dalmaciji i zabilježio je)

OJ TURNE MOJ LIPI

Zlatni otok mi je na srce postavljen.
Bure i bonace oštre oči brodu,
ganula me ganga na pohodu rodu,
stomorinski venac z grozdi je pripravljen.

Ognjišće razgara cok zi stare brajde,
krsnici nas brane, vila lipo splela,
drži nas štorija žilavoga dela,
radost srićne ure kad čovika snajde.

Na škoju znenada zdrhnule se tice,
železo je teško na tlo drago palo,
ružmarin zeleni prišal je pod ralo.
Oj turne moj, znova tuže lastavice.

Strah po hlamih: Val će ribe hitit na kraj,
i zrak se zatrovat, ko se posiče maj.

Oj turne moj lipi - stih iz stare krčke narodne pjesme o knezu Ivanu Frankopanu, koga su Mlečići (1480) na prevaru zarobili i oteli mu otok Krk. U pjesmi knez Ivan svoj turan u Omišlju ostavlja ptici lastavici:

ka će letnin danon — a svitu paklensku
nad tobom letiti, — neviru tužiti.
meni tužan spomen,

Pjesma dirljivo opisuje dvije karakteristike krčkih otočana: čežnju za zavičajem i »paklensku neviru«, osudu okupacije otoka Krka od tuđinskih Mlečana. Zlatni otok - folklorni naziv za otok Krk; ganga - veselica; Stomorina - omišaljski sajam na blagdan svete Marije; cok - panj, badnjak, koji se stavljao na ognjište u Badnjoj noći, oko ognjišta skupljali su se ukućani, pričali priče i pjevali božićne pjesme; krsnik - prema predaji čovjek koji je od rođenja određen da bude zaštitnik zemlje i ljudi od zlih sila; vila - legendarna žena dobročiniteljica ljudima; štorija - predaja, pripovijetka; tužiti - plakati; hlam - hum, brdo; maj - zelenilo, majsko drvo.

MRAČE SE GROMAČE

Kad se vihar dviže, mrače se gromače,
brodi se sidruju, tresu hladni srhi,
supi strvinaju kolo velih vrhi,
doli v oblačini bleka, dite plače.

Muž za kreljut lovi općinskog angjela
na puntarskon grbu: nad brodon stražari,
mač mu z meru v rukah — pravljali su stari —
da bude slobode i pravoga dela.

S tin apelon zvezdi nikoj letit mora,
aš na krčku dušu kamik je zavaljen:
Otok na prodaji, ružmarin prežaljen,
spomen mu poletni dvoskok priko mora.

Glej, z amfore, ka se v neveri razbila,
gobotnica straši! Je to mora bila?

gromača - kamena međa, suhozid, kamenje naslagano uvis bez žbuke, prethistorijskog porijekla; **sup** - orao lešinar; **oblačina** - tor, dvor u pastirskom stanu, opkoljen (oblčen) drugim ovčjim pregradama; **bleka** - ovčje blejanje; **muž** - čovjek iz općinske uprave; **aš** - jer; **kamik** - kamen; **prodaja** - trgovina; **dvoskok** - most, koji s dva luka spaja otok Krk sa kopnom; **nevera** - oluja; **mora** - pritisak u snu, u praznovjerju strašilo, koje pije krv

BRAŠĆINE PO ŠKOJIH

Otkad je Faeton pal va krčko more,
ružmarin zna otok pod črnin kabanon,
črno je znak tuge i za Frankopanon,
kapari za brata plač zglbin otvore.

Osor prez kač kralja z laudu pozdravlja,
a gromače diče jako pokoljenje,
čija rič je dvigla Zdedino grmljenje,
Hvar i Pag z brašćinu »Robinju« predstavlja.

Brašćine su ljuden dobru ruku dale,
brašćine od bune štatut su pisale,
v miru s česna krunu moresku igrale,
dan i noć na straži za život su stale.

Otkada va škoji sinje more lupa,
z brašćinami Bodul na svoj korak stupa.

brašćine - udruženja vjerskog i civilnog karaktera; **Faeton** - lice iz grčke mitologije, bio je sin boga Sunca, koji je s neba sa zapaljenim očevim kolima pao u more i utopio se između Kvarnerskih otoka, koje su grčki mornari i trgovci zvali Apsirtide i Elektride; **kaban** - zimska kabanica s kapuljačom, mediteranski kulturni doprinos; **Frankopan** - krčki knez Ivan, posljednji domaći vladar, kome su 1480. Mlečani prevarom uzeli otok Krk (predaja kaže, da Krčani u znak žalosti za njim nose crnu nošnju); **kapar** - član Bratovštine sv. Ivana Krstitelja u Vrbniku; **zglbin** - iz dubina, psalam, molitva za mrtve; **Osor** - stari grad na prevlaci između otoka Cresa i Lošinja, povezan s legendom o kraljeviću Apsirtu i Argonautima; **kača** - zmija (legenda priča, da na otocima Cresu i Lošinju nema zmija otrovnica, jer ih je prokleo sveti Gaudencije iz plemena Bonifacija, osorski biskup u XI. stoljeću; **kralj** (koga su osorski benediktinci u XI. stoljeću spominjali u svojim laudama) - misli se da je to bio kralj Zvonimir, koji je na susjednom otoku Krku poklonio benediktincima veliki posjed; **gromača** - kamena ograda, suhozid, karakteristične krčke građevine bez žbuke, česti motiv slikara Otona Glihe; **Zdeda** - glagoljaš, krčki borac za narodni jezik u crkvi, u XI. st.; **česan** - češnjak, s njegovom pletenicom su maškare pravile sebi krunu na glavi; **moreška** - viteška igra s mačevima, bila je popularna u Dalmaciji na kopnu i otocima, osobito u gradu Korčuli, gdje ima i svoj hrvatski dramski tekst

BELI I ČRNI

Jedan gre po kraju, a drugi po moru,
dva kunpanja, brižni, za njimi su smihi,
aš su od kriposti i od sedan grihi,
mudri i munjeni, za dar i pokoru.

Za Belin prez mlade gre rug: Hod va vriću!
Sam o piru sanja: Da jiman ča niman,
ki čovik bin ja bil, o, zi ženu štiman!
Brav se škojen klatil, da bi našal sriću.

Črni je dal moru sve svoje življenje,
homut, bos na žalu zaspi, val gre gori.
Beli ga probudi: Noge su ti mori!
Mrmlje zbod: Ča ko su, pa more ni tvoje!

Prez sriće i blaga zi place su zašli,
i zi ružmarinon v legendi se našli.

kunpanji - drugovi; munjeni - ludi; štiman - uvažen; brav - ovan; klatit se - skitati se; homut - divljak; zbod - ubod

PIFURIĆ

Mojoj Perukovoj

Svaka rič je muka, a ne čavrljina.
Z ružmarinon mašen, plah je mir da gradin
tananinske pisme, na sebe se jadin,
i na tesne klanci, trni me divljina.

Znan ča neću, ma ča radost bi mogla bit,
to ni lahko dvignut. Sličan pifuriću:
drvce s nožen rižu, da zašvikne tiću.
Rič sna, koj ni vrha ni dna, ka će grlit.

Od ditenstva tako trak sunčeni loviš,
a ruke su prazne. Slobodne su! Znači,
moreš prijet blago slične ruke v dračí.
Na jednu sten padaš, a na drugoj sloviš.

Odbit od mejaši, naginjen prirodi,
priko tajca gre švik, pifuru dah zgodi.

pifurić - frulica; čavrljina - brbljarija; tananinska pisma - poskočnica; klanac - poljski ograđeni put; trnit - bosti trnjem; tić - ptica; zašviknut - zafućkati; rič - riječ; trak - zraka; slovit - zanosno govoriti; mejaš - međa; tajac - mukla tišina; švik - fićuk

KALUB

Kalub mi je v očih, bel sred dvi modrine,
riba ga priteže doli do dunbine,
a srce ga vije gori va višine,
kreljuti se krile meju suprotnine.

Na nigdašnje mislin: Harta na put spravna,
črna mat zi križen korak prekrižuje,
utopljenik brodu timun zadržuje,
teško poć, ma gredu sanjari ozdavna.

Sada v belon gradu na rogih jelena,
siku se i sade stabla hladovita.
Smutnja po raskrižjih lomi noge svita,
strka, kamo, kuda, glavo zamišljena?

Ne glej grm pokidan, sam onamo leti,
moj kalube, gdi još ružmarin se cveti.

kalub - galeb; kreljuti - krila; suprotnine - suprotnosti; harta - putna karta; spravna - pripravna; timun - kormilo, prema priči da utopljenici potapaju brodove; poć - otići; gredu - idu; beli grad - Zagreb; na rogih jelena - metafora za brežuljke, na kojima su zagrebački Grič i Kaptol, spominje se u više varijanata narodnih pjesama o Zagrebu

ŽIVO KOLO

Miadovanje pita: Kamo zečić teče,
kad je lov na škoju. Golac zna: Do mora!
Z desinjskog spravišća svanjiva nan zora,
skabilo se vrime i sloga uteče.

Otok val odbija ki ga opkoljuje,
z brodon gre na šire, mornar vozi meda,
vina i pogače, lačni tat ga gleda
kroz masline stare ke bura skrivljuje.

Tugomirsko pleme jače je od truda,
koleno kolenu ružmarin zručuje,
s parka se na Punti živo kolo čuje,
jiskre mladin oči znad neznanog suda.

Do, suz mili moji, pred zahoj na steni
ljubin vas kroz svitak, da ste pozdravljeni.

mladovanje - inicijacijski običaj na otoku Krku; golac - mladić u razvitku, morao je počastiti odrasle mladiće u čije društvo želi stupiti, na razne ga načine iskušavaju je li dozreo: daju mu zagonetke ili zadatke da iskaže pamet, snagu, junaštvo, a na kraju večernje ceremonije novak se kroz svitak, okrugli jastučić otvoren u sredini, ljubi s mladićima, čime oni označuju, da ga primaju u svoje kolo, kao zrelog i ravnopravnog člana; desinjsko spravišće - toponimija potvrđuje krčku predaju o sastancima - spravišćima starohrvatskih plemena na brdu Treskavcu, uz kultni veliki kamen, koji izgleda kao stolica. Danas se zove Biškupova katrida (stolica). Na Bašćanskoj ploči spominju se zemlje, koje je kralj Zvonimir poklonio svetoj Luciji, benediktinskoj opatiji kod Baške. Među njima je i Desin (indoevropski deš znači sjedište). Na Desinju plemena su birala župana, koji je na uživanje dobivao zemljište na obližnjem brdu Hlamu. Na ploči se zove Županj još u 17. stoljeću »selo od župan«, u naše vrijeme Župnja, Županja. Poslije kraljeve smrti nezadovoljnici sa darovnicom otimali su opatiji darovane zemlje, što se na ploči spominje u vezi sa Cikulom (danas Čičernica, posjednik Čikulić), zemljištem pod Hlamom, koje je opatija izgubila. Nesloga i svađe ukinule su spravišće, primjer slobodnog narodnog upravljanja životom; skabit - pokvariti; lačan - gladan; tugomirsko pleme - u popisu krčkih plemića 1248. spominju se dva Žica, Milonja i Andrija, kao pripadnici starohrvatskog plemena Tugomirića. Pod Treskavcem je »Žicov dolac«, starina Žica, kojima je i danas matično mjesto u Puntu, oko kojeg su stoljetnim trudom naslagane velike gromače i gomile kamenja.

Zagreb, vrime žetve 1983.

Joja RICOV

SIGNUM DIEI

roje se nakaze

u o

krug

u o

krug

u (o. kl) rûg

U O K R U G

1976.

Bruno BULIĆ

Na kraju prvog svjetskog rata

(11. XI. 1918. Primirje!)

Gubitak oca za majku i nas braću nije bio samo strašan udarac sudbine nego i neželjeni preokret u navikama i načinu života naše obitelji. Majka je sada morala preuzeti i tu tešku dužnost da vodi poslove što ih je do tada otac jedva znao svladavati. Dobra majka iskazala se kao hrabra i mudra žena. Uz pomoć najstarijega našega brata uspješno je sredila sva ona najhitnija pitanja dnevnoga reda. Sada su učestali i savjeti »dobronamjernih prijatelja« kako ćemo voditi imovinu. U što ulagati glavnicu, kako nešto rasprodati. Nastupilo je i mučno nasrtljivo mešetarenje, slično lešinarskoj raboti. U tome je bilo i nešto dobro jer su se uzgred prenijele i »pouzdane« vijesti da je nepoznata podmornica, poslije potapljanja p/b »Vila«, spašavala brodolomce.

Sidro nije slučajno znamenje ljudske nade. Za to smo se sidro svi mi u obitelji počeli grčevito držati. Posredovanjem Crvenog križa u Ženevi o našem slučaju uputili smo pismo britanskoj vladi — admiralitetu, francuskoj vladi, talijanskoj vladi i Vatikanu. Odgovorili su nam utješnim izrazima sućuti, tvrdeći da njihove podmornice već dugo u posljednje vrijeme nisu djelovale po Jadranu. Vatikan, osobno kardinal Gasparri, obećao je da će i dalje taj događaj imati na umu i da će nas, kada sazna nešto pouzdano, o tome obavijestiti. Jedino talijanska vlada ni tada a ni kasnije nije nam odgovorila.

Tugovanje za neprežaljenim dobrim ocem prešlo je u neku potištenost i zabrinutost, s mnogo neizvjesnosti za našu budućnost. Sudbina nas je počela uvlačiti u svoje mračne hodnike i isprekrižane putove. Nemilosrdno će nas zavaravati i pružati nam nadu da ćemo čili i zdravi izići iz toga njezinog labirinta.

Nije trebalo dugo čekati pa da poznata španjolska groznica unese tjeskobu i strah u naš grad. Možda je ta *hermana muerte* (sestrica smrt) pokosila više Tršćana nego što ih je palo na ratnim poljima Galicije. Ali tko zna nije li ona bila sastavni dio toga nevremena i uz glad, rat i pošast činila kvadrigu apokalipse?

Kako je učenje u gimnaziji, iz razumljivih razloga, bilo često prekidano, školska je godina prijevremeno prekinuta. Dobili smo uvjetne ocjene do nove školske godine i tako prepušteni sami sebi počeli školske praznike.

Kada bi prije jutrom neki đak lunjao gradom u doba školske nastave, znala bi ga *guardia communale*, to jest gradski panduri, zaustaviti i ispitivati nije li on učinio škapulu, neopravdani izostanak od predavanja. Sada već nekoliko mjeseci ne samo da nitko nije nadzirao kretanje školaraca nego ni sumnjivih vojnika kojih je bilo svugdje (a najmanje u vojarnama). Njihov komisbrot bio je ne samo bolji od našega već je to bila i valuta, pa su oni na veliko njime trgovali. A njihove monture bile su u velikoj mjeri *salop* (nečiste).

Usprkos nepouzdanosti ulica i nemalenoj opasnosti od talijanskih zrakoplova, a još više od krhotina šrapnela protuzrakoplovne obrane koje su pustošile ulice, ja sam s akvarelbojama i crtaćim blokom hrabro kročio ulicama tražeći svoje slikarske motive. Kod moga staroga učitelja i prijatelja Ivana Rendića nije se više moglo raditi. Čitava prostrana radionica u Via san Francesco bila je privremeno zauzeta povratnicima u domovinu, znanstvenicima i umjetnicima koji su se vratili iz Münchena, Praga, Beča i drugih gradova. Velika Rendićeva duša sve je njih primala i pomagala. Pa ipak, kad god bismo se sreli, uvijek bi našao neku ohrabrujuću riječ za sve moje i mene a obećao mi je i da će nas uskoro posjetiti.

U međuvremenu šetao sam Trstom. Posjetim tako i Piazza Giuseppina, nedaleko od moje gimnazije. Taj lijepi trg, jednom otvorenom stranom smješten uz morsku obalu i istoimeni gat, kao da je bio predodređen da u svom središtu primi brončani Rendićev spomenik caru Maksimilijanu, kratkotrajnom nesretnom vladaru Meksika. To sretno umjetničko djelo našega kipara, tamno, od patine gotovo crno, stojeći gologlavi lik ponosnoga muškarca u admiralskoj odori okrenutoga prema dvorcu Miramare, zapravo i nije bio portret Maksimilijanov, već njegova kaskadera, Dunava Rendića, sina tvorca toga znamenitoga djela. Šteta da se o toj skulpturi danas ništa ne zna. Zameo joj se svaki trag! Bolju je sudbinu u tom gradu imala svakako Rendićeva velika jubilarna alegorija kod Južnog kolodvora: nju su Talijani uništili, ali se barem za nju zna i spominje se. Čudno je kako su ti naši vrli susjedi ljubomorno čuvali svoje Colleonije, Gattamelate i Arnalde delle bande nere. A zna se tko su bili ti drski konjanici, da se ne kaže nešto ružnije ali i istinitije o njima. Srećom, vrhunska umjetnost koja ih je oblikovala danas nam oplemenjuje njihova zla djela. Možda je to crna sjena uroka već kod rođenja mlađega brata cara Franje Josipa, Maksimilijana, prešla i na njegov spomenik i na dvorac u Tršćanskom zaljevu.

Omilio u puku Dvojne monarhije više no itko od Habsburgovaca, Maksimilijan, zapostavljen i nezaposlen, morao je tražiti sebi makar neko rabljeno prijestolje. Lakovjeran i bezazlen, upao je u političku mrežu Napoleona III. kao njegov džoker u krvavom pokeru između francuskoga cara i Juareza. Rendićev spomenik Maksimilijanu Tršćani su neprestano kitili cvijećem a sve do danas sačuvali su blagu uspomenu na nesretnoga kaštelana dvorca Miramare.

Pa kada sam se već toliko raspričao o svemu tome, evo i epiloga. Zbilo se to, mislim, u jeseni 1920. Tada su talijanske vlasti već preuzele neka ključna mjesta u upravi novopripojenih krajeva. Dvorac Miramare, nekih

6 km sjeverozapadno od Trsta, između godina 1854. i 1856. bio je sagrađen od bijeloga bračkoga i istarskoga kamena na jednoj morskoj hridi a po uzoru, ako ne i po predlošku, na neki škotski dvorac. Okružen prekrasnim perivojem sredozemnoga i egzotičnoga raslinja i čistim morem, postao je pravi svjetski dragulj sklada prirode i graditeljstva. Tu je boravio Maksimilijan sa svojom ženom, belgijskom kneginjom Charlottom. On je imao na posljednjem katu tornja svoju radnu sobu, pravu kopiju svoje kajite na r/b Novari. Često bi znao sa zapadnoga okrugloga prozora baciti u more dugu udicu i čekati strpljivo da riba zagrize. To je dirnulo ribare iz okolnih mjesta, pa bi se oni znali prikrasti ispod tornja, uhvatiti udicu i na nju nataknuti neku ribu. Cupnuli bi udicom i bili radosni kada bi uzvišeni udičar veličanstveno potezao ribu k sebi. Ništa ne sluteći, ne znajući za tu milosrdnu huncutariju slovenskih ribara, i Maksimilijan je bio sretan.

Dvorac Miramare, građen po nekom škotskom modulusu, svakako je morao imati i svoju dvorsku sablast. Dosljedno tome, ona se i pojavila rečene 1920. godine. Sve ovo što sam uvodno nabrojio znao je i manipul hrabrih Sardinaca, vojnika-stražara brigade Sassari. Naravno, mora se pretpostaviti da je svaki od tih stražara o duhovima i sličnim pojavama imao svoje različito mišljenje, barem po danu. Ali noć je nešto drugo. Još više kad je uštap i čarobno njegovo svjetlo rastvara vidike i slaže ih u nove oblike. Poneki tusti oblak lijeno bi doplovio s Kraša da za trenutak sakrije mjesečev disk. Gluho doba noći. Dolje pred palačom i u perivoju stražari su uz tijela usko priljubili svoje mantelline. Tada se zbilo nešto nepojmljivo. Na krovu tornja između zupčanoga kruništa pojavio se u bijeloj sumaglici on — Maksimilijan. Blijedo lice s dugim bijelim zaliscima, njegova odora, njegov stas i pokreti. Sve u svemu: elsinorska scenografija. Sutradan prigodom smjene straže ustanovljeno je na prozivci da nema jednoga vojnika. Poslije duže potrage našli su ga zgrčena u jednom kutu umjetno uređene kapelice-ruine, živa ali s odsutno ukočenim pogledom. Njegova inače crna kosa preko noći je posijedjela. I drugi su stražari potvrdili da su vidjeli to priviđenje.

Taj se strašni događaj ponovio. Stražari su još nekoliko puta vidjeli istu sablast. Napokon je to procurilo u javnost. O tome se Il Piccolo raspisao na dugo i na široko. Slutio je neku urotu i u tom je pravcu uzbunio vlasti. A sve je ispalo mnogo nedužnije. Radilo se o privrženosti i vjernosti nekadašnjega paža princeze Charlotte, odanoga Maksimilijanova štićenika, nekoga mladića iz Koruške, i o njegovoj morbidnoj odluci da ne napušta dvorac. U dosluhu s nekim *mandrijerima*, kako su nazivali slovenske seljake, a čini se da je i on sam bio Slovenac, uspio je kao »un inquilino clandestino« (potajni stanar) u dvorcu Miramare i ostarjeti. Kroz tajni hodnik, što je vodio iz potkrovlja dvorca do nekih željeznih vrata u lučici, sučelice malom gatu sa sfingom iz Memfisa, dolazio je u dodir sa svojim pouzdanicima. S vremenom je ta senzacija splasnula. Što je dalje bilo sa starcem, Maksimilijanovim dvojnikom, ne znam. Samo znam to da svi pokušaji vladarske kuće Savoya kako bi u dvorac Miramare smjestila nekoga svoga

člana nikada nisu uspjeli. Možda dvorac Miramare i dalje ima svoju sablast i ostaje začarani dvorac?

Eto, to sam htio ispričati, otišavši u budućnost četiri godine od onoga razdoblja kada se uvelike očekivalo da će se svijet, poučen besmislenim ratom, najzad otrijezniti. Do 11. XI. 1918. bilo je još nekoliko tjedana. Gotovo sva radna mjesta zauzele su djevojke i žene. One znamenite tršćanske *sessolotte* potisnule su isto tako čuvene *facchine*. Na brzinu su se sklapali brakovi između nepoznatih momaka-vojnika i djevojaka-radnica da bi u slučaju smrti borca njegova udovica mogla dobiti ratnu mirovinu. Po crkvama su se glasno molile molitve za mir. Snaga i vapaji tih uzdaha i riječi ničim se ne mogu usporediti s kasnije doživljenim sličnim prizorima. Vatrene propovijedi za mir držao je župnik Vatovec u Sv. Antonu Novom, na slovenskom i na najčišćem talijanskom. Bio je to najplemenitiji ekumenizam. Ali to nije odvratilo crnokošuljce da nekoliko godina kasnije pucaju na njega kada je u svojoj crkvi služio sv. misu.

Škola je opet počela, ali kako? Većina je profesora odmaglila, kud koji. Latinski nam je predavao kateheta prof. Ukmar pošto je pušten iz tamnice gdje je izdržavao kaznu zbog toga što se suprotstavio sloganu »Gott strafe England«. Profesor matematike Prorok, teški tuberkulozni bolesnik, živnuo je i sada bio dobre volje jer je slutio kraj, naravno ne svoj, nego omrznute Austro-ugarske monarhije. On je kao vatreni Čeh i panslavist sanjao svoj san o Trećem Jeruzalemu ili Drugom Rimu. Čak su i »čistokrvni« Austrijanci jedva čekali da se njihove zemlje oslobode nepouzdanih *Kronenländera*. A što da tek kažemo mi tršćanski Slovenci i Hrvati? Strahovali smo da ćemo upravo mi najviše platili ceh za londonske džentlemenske sporazume.

U »zavodu za siromašne« iz nekoliko kotlova dijelili su gladnima neke splačine koje su prozvali »narodnom hranom«. Tu su redovi bili dugački ali je bijeda bila strpljiva i uporna. S druge strane toga zlatnika sreće bilo je svakoga izobilja, i kavijara, i šampanjca, i aromatičnoga duhanskoga dima. Do kasno u noć čula se melodija Lehárove »Vesele udovice«, poznata *»Dinastia Flausenbrei«*. Plesao se oštar čardaš. Tamo kod kartaških stolova brda crvenih novčanica. I svileni zvuci zakarpatskih violina: Oči čarnije... S mnogo sentimentalnoga patosa Monarhija je zakoračila u agoniju. *Tu felix Austria!*

Jedne listopadske noći planuo je na Piazza Grande onaj golemi drveni čavlarski ratnik-totem. Kao dobro ispečeni klip kukuruza s kojega se lakoćom rune zrna, tako je taj autodafê rata ukazivao na skori finale. Od naših sedam gostionica u našem su vlasništvu ostale samo dvije jer je vino iz Dalmacije presušilo i neće ga više biti u onim količinama i izboru što bi mogli zadovoljiti tržište. Sada smo i mi točili istarska vina iz Ižule i Poreča, uglavnom osrednja, jer su ta vina bila više iz domaće radinosti nego iz onih znamenitih porečkih vinarija. Majka i brat Nino činili su sve što su mogli da održe *rinomat* (ugled) tvrtke. Mlađa braća Mate i Karlo u svojim su dječjim igrama, kao uostalom i druga djeca, sasvim odbacili igru rata i vojnika. Rata je i mališanima bilo preko glave. Čudno! Oni su

najradije kopali i sijali po povrtnjacima i igrali se prodavača u dućanu živežnih namirnica.

Nekako nečujno Trst se praznio od vojnika. Iz velike vojarne Franje Josipa I. nije se više ni vidio ni čuo onaj dril što raznorodne ljude drži u stezi, posluhu i na okupu. A ni oštar vonj konjskih staja nije više upozoravao na konjaništvo i na komoru. Novine, pogotovo naša Edinost, sve su otvorenije pisale o primirju, o pravednom miru, o budućnosti Evrope i svijeta, ne zaobilazeći ni jedno goruće pitanje koje će tek dvadeset godina kasnije opet zapaliti svijet. Ti vatrometi piromana i dalje buktaju, na žalost!

Preostala zvona, sve moguće brodske sirene i radost ljudi navijestili su 11. XI. 1918. da je između ratujućih strana nastupilo primirje. Desetak dana poslije toga na trgu pred našom kućom osvanula su dva čudna vojnika u do koljena kratkim maslinastozelenim vojničkim kabanicama. Na ramenu im neke puščice a na glavi klobučine kakve je nosio Napoleon. Bili su to karabinijeri. Domalo im se pridružio čitav vod. Postavljali su neke signale, kredom nešto crtali po tramvajskim stupovima i šepurili se tamo-amo. A oko jedanaest sati, dan je bio hladan, vedar i sunčan, u grad su se spustile prethodnice pijemonteza na motor-kotačima. Bili su umotani u kratka amerikanska krzna, na glavi im *celate* (šljemovi) okićeni pijetlovim perjem. Iza njih, poslije izvjesne stanke, što na biciklima što na motor-kotačima, u četveroredovima su pristizali sve novi ozareni skupovi vojnika. Bilo je i meteža. Neki su se vozači bicikla poskliznuli a po zakonu domina po njima su popadali pridošli. Red je kako-tako uspostavljen i ešalon je krenuo dalje.

Uglavnom je bilo više radoznalosti nego pravoga veselja. Tršćani su bili prijateljski raspoloženi ali rezervirani. Talijanska je vojska tih prvih dana bila korektna i pristupačna. Novi ljudi, novi zakoni, no bijeli kruh je bijeli kruh! Riža, čokolada i agrumi učinili su svoje. Potisnuli smo grube uspomene na tek preživjelu moru ratnoga kolektivnoga ludila. Te i idućih večeri čule su se iz nekih krčama i gostionica talijanske davorije:

I bersaglieri portano
le piume sul cappello...

A. V. MIHIČIĆ

Bruno Bulić

(Presjek kroz život — povodom 80. obljetnice života)

Predratnih godina ime Bruna Bulića često se čulo i u novinama spominjalo. Važio je kao jedan od naših najistaknutijih slikara. Izlagao je malo, nikad samostalno, ali svaki njegov istup bio je zapažen, iako je redovito izlagao u društvu viđenih i najviđenijih naših umjetnika.

U posljednje vrijeme o njemu se šuti kao da ga nema, a on je još uvijek tu. Osamdeset mu je godina — rodio se 7. XII. 1903. — i još uvijek radi, slika, piše i — uči! I budno prati sve što se u umjetnosti i u društvu zbiva. Sve prati i sve uzima pod analizu. S mnogočim se ne slaže, mnogošta ga i žalosti, ali on vjeruje u čovjeka. I vedar je. Obilazi izložbe, razgovara s umjetninama — jer s umjetnicima ne uspijeva — i prikuplja impresije da bi ih naknadno pretvorio u neki zapis ili u neku misao koju će povjeriti samo papiru ili onim rijetkima koji mogu da mudrog slušaju i gluhog razumiju. Jer je mudar, indulgentan je i skroman, iako je jedan od najkultiviranijih i najkulturnijih naših likovnih umjetnika.

Mnogo je učio, čitao, proučavao, mnogo doživio i mnogo otrpio, i jer je sa skromnima komunicirao, mnogo je naučio i ostao kao čovjek i umjetnik integer.

* * *

Odakle je? — Iz Trsta. U Trstu se rodio, a Poljičanin se osjeća. Otac mu je iz Tugara, majka iz Župe dubrovačke, iz Zavrelja. Imao je nekoliko mjeseci kad su ga roditelji doveli u Zavrelje da bi svojim gugutom razveselio opustjelu kuću svoje bake, nakon smrti djeda Marka i dunda Miha. Tu, na selu, pustio je korijenje u zemlju. Družio se sa seljacima, ljudima bez maske, i s prirodom: kamenom, maslinom, čempresom, mirtom, trnom, s pticom u šumi i s cvrčkom na grani. Sa svima se razumijevao. U toj sredini kalio se njegov karakter u godinama kad je čovjek spužva koja sve upija, a čovjek stvara temelj svoje ličnosti i moralni fundus svoje budućnosti.

U Župi dubrovačkoj napasao je Bulić svoj duh kulturom, pitominom, slobodarstvom i ljepotom. I postao je ono što jest: najskromniji i najponosniji individualista u hrvatskoj umjetnosti. Srodio se s prirodom i odnio je u srcu, svijesti i podsvijesti, kao zaklad iz koga još i danas crpi ljepotu, čvrstoću i istinu.

Kad je nakon dugog izbivanja došao jednom u Zavrelje, u kuću koju je nekad ispunjao cikom i radošću, on je to obavio kao neko hodočašće u djetinjstvo. »Mirisi, oblici, boje, pa čak i koji mukom ulovljeni zvuk, dizali su mi slavoluke dobrodošlice«, ubilježio je kasnije u svoje zapise.

Šeste godine vratio se u Trst, u školu. Jer hrvatske nije bilo, upisao se u njemačku. Njemačkog jezika nije poznavao, ali bio je dijete, i nakon godine dana govorio je njemački kao i hrvatski: s roditeljima i braćom hrvatski, s djecom na ulici talijanski, u školi njemački. Naknadno je naučio engleski i francuski

i već zarana postao poliglot i primakao se izvorima najviše evropske kulture.

* * *

U Trstu, iako je živio među svojima, osjećao se kao u tudini. Dah grada bio je težak, potpuno drukčiji nego onaj u Zavrelju. Ondje veliki zrak, more, gumno pred kućom, veličanstven pogled na sve strane, ovdje sve zatvoreno u kamene blokove i ulice kroz koje su stalno nadirali ljudi, konji i smrad. Mrkan i Bobara, kameni i odsječiti otoci, koji su se ocrtavali na moru pred Cavtatom kao neki ratni brodovi u sudaru, sad su bili samo lijepa uspomena, koju je ponekad pokušavao dočarati crtežom na papiru. Počeo je crtati. Boja i papira nije mu falilo. Nedostajalo mu je samo znanja. Ali, Mate Bulić, trgovac-vinar, otac Brunov, bio je zadovoljan i dječjim mazanijama, i bodrio ga: Samo dalje. Majka je bila kritičnija i pokazivala mu što nije onako kako bi trebalo biti. I tako već zarana našao je svog bodritelja i svog kritičara.

Otac Brunov bio je prijatelj kipara Ivana Rendića: svijet umjetnika bio mu je bliz. Davao im je i vina i posla, i prijateljevao s njima, dakako: preko šanka, ali volio ih je i kao ljude, kao što su voljeli i oni njega. S njima se sprijateljio i Bruno, i nitko veseliji od njega kad ih je mogao gledati na poslu i sam nešto slikati u njihovoj blizini.

Od vremena do vremena otac ga je vodio u Museo Rivoltella. Pokazivao mu je ono što je mislio da je među izloženim djelima najvrednije i najbolje. To su bile odreda slike građene na osnovi strogog realizma. Najviše priznanje, koje je tata Bulić dodjeljivao nekom djelu, bilo je: »Ko pravo... ko živo...«

Te rane očeve lekcije Bruno nije nikad zaboravio, pa ne zaboravlja ih ni danas, jer je u tim riječima ležala istina doživljaja i nepatvorena radost otkrića. Otac mu je sugerirao što da radi i čemu da teži.

Neko vrijeme Bruno je radio i u Rendićevoj kiparskoj radionici zajedno s majstorovim sinom Velebitom. Stari meštar bio je tu korektor. Postavljao je svoje opaske, davao upute, ali nikad svoje ruke na njihovo djelo. Učio ih je gledati stvari u prostoru i prenositi ih opisno na papir. Nešto kasnije uputio je Bulića u školu svog prijatelja profesora Carla Wostryja u Industrijskom institutu u Trstu. Kod njega je ostao četiri godine. Mnogo je naučio, mnogo saznao, ali nije našao sebe. Tu se suviše beklinizirało. Istjerivao se teatar, a Bulić je tražio trpku slikarsku istinu. Godine 1924. upisao se na Akademiju delle belle arti u Veneciji. Crtežom »Spinarija« kvalificirao se kao jedan od najboljih kandidata.

Mletačka Akademija bila je slavna, ali u to doba nije bila velika. Još je uvijek kultivirala neke tradicije Tintoretta, Veronesea i Piazzete, ali uz manirističke primjese svih mogućih avangardnih naplavina s istoka, zapada, sjevera i juga. Jakih vodećih umjetnika nije bilo. Dominirao je prosjek i razvodnjeni eklektizam. Bulić ipak nije gubio vrijeme. Radio je programe, slušao predavanja, obilazio je crkve, muzeje i galerije, i, kad god mu je to bilo moguće, navraćao je s najvećim interesom u restauratorske zavode, te umjetničke klinike u kojima su konzervatori i restauratori otkrivali i popravljali ono što je vrijeme nagrizlo i vlaga upropastila.

* * *

Godine 1927. Bulić se pojavio u Zagrebu. U Italiji je nastalo fašističko divljanje. Tukli su, ubijali, rušili, palili i zatvarali sve one koje su smatrali svojim stvarnim ili mogućim neprijateljima. Ološ Italije, a i mogi romantičari talijanski, našli su se u redovima Mussolinijevih sljedbenika — obnovitelja Rimskog imperija. Da bi ga obnovili, trebalo je Italiju očistiti od uljeza i dogona. Bulić, iako se rodio u Trstu, došao je pod udar. Bio je Hrvat, dakle neprijatelj. I jednog dana su ga uhvatili i prisilili da pije ricinus; nekoliko dana kasnije, zamaskirani zločinci napali su ga na ulici, prebacili mu nekakav pokrivač preko glave, izbubetali

ga i, na koncu, jakim udarcem batine preko lijevog uha, zauvijek mu upropastili sluh. Bubnjača mu je pukla i Bruno je postao gluh.

Nastaviti studij u Veneciji bilo mu je nemoguće i odlučio se za Zagreb. Do Zidanog Mosta nosio je pismo za Meštrovića — preporuku od mletačke Akademije — koju mu je uputio »preside« Bordiga; na stanici izašao je iz vlaka, izvadio je iz džepa i poderao. Nije htio da preporukom prodire u život, i bacio je papir u vjetar. Tu se očitovao sam sebi kao ponosni potomak Poljica. »Zar jedan Bruno Bulić da se preporukom nameće nekome?« Ne! Bruno je vjerovao u sebe i time zacrtao svoj program za život i građanski i umjetnički.

Na zagrebačku Akademiju upisao se kao početnik. Predavanja je »slušao očima«. Malo je čuo od onoga što su profesori govorili, i išao je svojim putem. Model je pred njim, i s njim se razračunavao. Kao dijete, što nije znao opisnom linijom, donosio je deformativnom karikaturalnom. To je činio i sada. »Za smiješno i tugaljivo imao sam uvijek veliki smisao.« Ali, on je imao i velike intuitivne mogućnosti: znao je ne samo da gleda nego i da vidi, pročita, nasluti i shvati. Rekompenzacija za gluhoću bila mu je misaona i optička oštrina zapažanja: vidio je što drugi nisu vidjeli, i to viđeno ili naslućeno nanosio je na platno ili na papir, razilazeći se često i htijenjem i stilom od onoga što su profesori radili ili od studenata zahtijevali.

Na kraju drugog semestra profesor Joza Kljaković, porugljiv i duhovit, kakav je bio, obratio se studentima i rekao: »Oprostite, gospodo, ja sam vas sve pokvario, osim Bulića, koji me nije mogao dobro čuti...« — i svima je dao samo prolazne ocjene, a Buliću i Francetu Miheliču odlično.

S Ljubom Babićem išlo je teže. Ljubo je tražio uvijek umjetničku slobodu, ali za sebe; studentima je nije davao. Tražio je najprije da znaju likovnu gramatiku, a onda putujte u slobodu. Bulić, stojeći na principu »ja, model i moja slika«, dozvolio si je jednog dana da crtež ženskog akta dopuni s malo crvene kreде na obrazima i jagodicama prsiju. Na pitanje Babića što to znači, Bulić mu je mirno odgovorio: »Licentia poetica.« U dvorani je nastao smijeh. Babić ga nije zaboravio, jer taj smijeh bio je kritika njegove kritike.

Profesor Maksimilijan Vanka vjerojatno je naslućivao Bulićev otpor svome stavu, i na svršetku četvrtog semestra, priređujući godišnju studentsku izložbu, pokušao ga je malo poniziti. Izložio je čitavu seriju crteža talentiranog Miheliča, a Bulićev jedan jedini akt upotrijebio je da bi njime prekrio jednu nelijepu peć u dvorani, okrenuvši ga naličjem prema publici. Komisija, koju je predvodio Ivan Meštrović, obišla je radove bez riječi. Ta šutnja bila je rječita kritika i Vanke i izloženih stvari. Ne nalazeći kvalitet u izloženom, Meštrović pogleda bijeli papir iznad peći, okrene ga i začuđen reče: »Ovo je dobro, ovo je izvrsno, Buliću, vas ćemo nagraditi.« I nagradili su ga. Bulić se nije time pred sobom uznio. Shvatio je samo da je bio buzdovan kojim su tukli Vanku, a pogodili Miheliča.

Posljednje godine studija slikarsku klasu na Akademiji vodio je Vladimir Becić. Bulić ga naziva »Zeus našeg slikarstva«. U njegovoj umjetnosti Bulić je nalazio rubensovsku orkestraciju boja i asocirao je sa glazbom trijumfalnih koračnica Rossinija, Bizeta i Puccinija. U nekim djelima naslutio je i Bacha. Taj »veliki Beco« zasladio mu je sve gorčine koje je na Akademiji doživio, a bilo ih je dosta.

O uskrsnim ferijama, kad se obično Akademija zatvarala, Bulić je dozvolom profesora i starog Baćuške, akademskog pedela, nastavio raditi. Nije imao kamo. Na Veliku subotu kupio je malo kuhane šunke, komad kruha, nešto krastavaca, »pušlec« rotkvica, i složio mrtvu prirodu. Tome je dodao nekakav vrč, i počeo slikati. »Sutradan, rano, rano u crkvi svetoga Blaža, duša mi je pjevala Uskrsnuće«, bilježi naknadno Bulić u svojim uspomenama. O podne slika je bila gotova, i ono što je ujutro bilo slikarski predložak, na podne je postalo uskrsni ručak.

Na povratku s ferija Becić se interesirao je li Bulić što uradio. Bruno mu je pokazao jedan portret djevojke i jedno cvijeće. Sud o tim radovima Becić je

sažeo u »vrlo, vrlo lijepo, Buliću, ama baš dobro«. Kad mu je naknadno pokazao i svoju uskršnju »mrtvu prirodu«, Becić je raširio ruke i uskliknuo: »Buliću, to je naprosto remek-djelo, nemam riječi... čestitam.« Začas dozvao je Babića, Šenou, studente, svi se okupili oko njega, stvar se pročula i Bulić odjednom postao slavan, čuven, tražen.

Ova platna i mnogobrojni portreti, koje je Bulić u ovo doba i ranije radio za sitne pare, da bi se prehranio, nakon spomenutog »otkrića« porasla su i u cijeni i u potrazi. Ali, gdje su sada? U kojim galerijama? Kod kojih privatnika? Ne znam. Bulić nije nikad dao kolektivnu izložbu svojih djela, i ostao je slavan i nepoznat.

* * *

Poslije Akademije pošao je u Pariz, u slikarsku Meku, da vidi što se u svijetu zbiva i za čim se ide. Naišao je na kaotičan mutež htijenja, velike parole i malo umjetničke istine. Začudo, Picasso, žongler, najveći i najluđi matador u historiji likovnih umjetnosti, čini se da ga je oduševio. Vidio je vjerojatno njegove crteže, a previdio, ili nije htio da vidi, one čudovišne besmislice i monstruozne elaborate čovjeka velikog znanja, malog ukusa i velike nastranosti. 8. travnja 1973, na dan kad je Picasso umro, Bulić je zapisao: »Slava mu i mir duši i tijelu njegovom. Ali i hvala mu za darove njegove umjetnosti«, a bio je to onaj isti Picasso koji je doveo evropsku pa i svjetsku umjetnost nad ponor propasti. U svakom slučaju bio je genijalan: najgenijalniji u mistificiranju ljudi i u poslovanju s kupcima. Potpisani imao je priliku da pročita u atelieru pokojnog Emila Bernarda pismo Guillaumea Apollinairea u kome Bernardu javlja da je kao jučer bio u društvu s Picassom koji je, ne znam više koji motiv, slikao »avec de la vraie merde«, izjavljujući: »Naći će se onih koji će se i pred ovim klanjati.«

Inače u Parizu najviše se oduševljavao arhitekturom, posjećivao Fratellinije i svagdano, čak i dvaput, bivao u Louvreu. Opčarala ga je Nike Samotračka, krilata boginja, koja i danas iskrhana leti i na let poziva. Uživao je u čudesnim kreacijama Velásqueza, Vermeera i Maneta. Želio je upiti sve ljepote Louvrea da bi, ne na njima, nego nad njima, izradio svoj vlastiti izraz i na taj način postao i baštinik i nastavljač velikih umjetničkih tokova čovječanstva.

Na povratku iz Pariza krenuo je Dalmacijom da uspostavi antejski kontakt sa zemljom i kamenom svojih djedova. Neko vrijeme radio je kao nastavnik crtanja na dominikanskoj gimnaziji u Bolu na Braču i slikao ribare, seljake, fratre, masline, oblake i more u njegovim mijenama, odrazima i pokretima, držeći se uporno game pretežno svijetlih boja i čvrsto zacrtanih obrisa.

Trideset četvrte došao je ponovo u Zagreb. Becić je bio prvi koji ga je potražio i odmah pozvao da izlaže s trojkom »Ba-Be-Mi« (Babić-Becić-Miše). Radova je imao, i odazvao se. Javnost ga je dočekala sa simpatijom. Njegov trpki realizam prijao je publici više nego pomodni import većine mladih koji su polazili u Pariz da pronađu tajnu velike umjetnosti, a vraćali se osiromašeni i za onu malu ličnost koju su posjedovali.

Ovom prvom izložbom »Trojka« je »katapultirala« Bulića u društvo. Novinari su mu komplimentirali, elita se smatrala počašćenom prisustvom gluhog umjetnika, koji joj je pristupao kao neki mag i vidoviti čarobnjak.

S velikom »trojicom« Bulić je istupao pred javnost sedam puta, uvijek s uspjehom i uvijek s nekom skepsom. Uspjesi pred publikom činili su ga kolegama zazornim.

* * *

Dok se još velika »trojica«, kao grupa, nisu raspali, Bulića su pozvala mnoga udruženja da im pristupi. Pristupio nije nijednome. Zemljaši su ga svojom tematikom odbijali. Smatrao je da se fabuliranjem, idiotizacijom likova i karikaturalnom persiflažom sela ne može doći do čvrsta tla u narodu. Umjetnost je ši-

roka kao život i kao život nabijena krvlju, strašću, snovima i slabostima čovjeka, a ne neka disciplina koja čovjeka sputava u njegovoj slobodi gledanja i stvaranja. Takvom društvu Bulić nije želio pristupiti, imao je drukčije poglede na svijet i na umjetnost, a i želio je sačuvati punu kreativnu slobodu.

I sačuvao ju je. Povukao se u samoću. Radio je ipak i mnogo, a izlagao malo: na izložbi Pola vijeka hrvatske umjetnosti i neki put u društvu hrvatskih umjetnika, a onda — nastupio je rat: strahovanje, gladovanje i borba za obraz i opstanak.

Jedna pribilježba Bulićeva:

»Jednog dana na Zrinjevcu prisustvovao sam potresnom prizoru. Jedan naš mladi seljak, zacijelo iz Prigorja, trzao se je na zemlji u padavičarskim grčevima. U tren oka skupilo se oko njega mnoštvo radoznalaca, ali nitko da bi mu priskočio u pomoć. Bilo je tu i par stražara, koji su činili red, i sami su bili suvišni, blijedi i potreseni. Kroz gomilu prokrčio je sebi put jedan omanji gospodin: očale, malko na orlovski zavinuti nos, štap na lijevoj podlaktici. Žustrim korakom pristupio je na pločnik patniku, digao ga je ne bez napora u naručaj i odnio do obližnje klupe. Tamo ga nježno položio, prstom mu okrenuo jezik, izvadio svoj rubac, skinuo šešir i otrao svoje znojavo čelo. Domalo je seljak počeo dolaziti k sebi, a njegov spasitelj, dobri Samaritanac, nečujno i žurno se je odalečio. Tek onda smo svi primjetili da je na lijevom ramenu imao prišivenu krpu žute boje sa šestokrakom i slovom »Ž« u crnom crtežu. Mislim da nikad nitko nije mogao sa više ponosa nositi taj znak, jedne izuzetne čovječnosti, nego taj jadni Židov.«

Ovakvih stranica među zapisima Bulićevim ima mnogo. Nije književnik, ali tečno priča i tekstove nabija mišlju, zapažanjima, asocijacijama i zaključcima koji začuđuju težinom, lucidnošću, humanošću i impresivnošću. Nešto je i štampao u »Biltenu Jugoslavenske akademije« i u »Maruliću«. Najveći dio još uvijek čeka u rukopisu.

Bulićeva gluhoća — to je duhovni ritiro u kome misao sazrijeva. On čita mnogo. Mnogo i pamti, pa i podosta bilježi. Među ostalim pribilježio je Morgensternovu misao: »Tko putuje prema istini, putuje sam«, uz japansku: »U osamnaestoj godini i đavo je lijep« i Pasternakovu: »Tišino, ti si najbolje od svega što sam čuo«.

* * *

U vrijeme rata malo je radio. Proučavao je ljude, »duhovno ih crtao i slušao njihov govor, geste i grimase«. Na platno je malo šta prenosio.

Pojava socijalističkog realizma nije ga zbunila ali nije ni privukla. Import i ruska pozajmica! Mnogi su pošli za njim, Bruno se odrekao te parade »da bi se mogao posvetiti ljepoti pečenih skuša s limunom«. Međutim, to mu nije bilo priušteno zadugo. Stavljeno mu je u zadatak da kopira djela starih dubrovačkih majstora.

I kopirao je ih je s iskustvom majstora zanata. S prvim pokušajima nije bio potpuno zadovoljan. Do pune vjernosti originala došao je tek kad se poslužio slojevitim lakiranjem — lazurama jajne tempere. Babić, koji mu je taj posao povjerio u ime Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, tražio je da kopira i »Zahumskog vladara« u crkvici sv. Mihajla u Stonu a zatim i zidne freske u Većeneginoj ćeliji u crkvi sv. Marije u Zadru, pa istarske freske u Beramu, seriji sela i naselja sredovječne Istre. Jedan od zadataka bio je i da kopira Rangerovu fresku »Starci Apokalipse« u Lepoglavi.

Bulićev rad bio je visoko cijenjen i ocijenjen. Izrečena su mu mnoga priznanja, ali i oduzeto mnogo vremena. Mjesto kreatora postao je kopist. Kad je svršio kopirati, imenovan je kustosom Istarskih freski u Gliptoteci JAZU.

Napokon našao je nešto vremena i za sebe i vratio se kistu. Na dvadesetu obljetnicu svog prvog izlaganja s Velikom trojicom izlagao je s Ljubom Babićem

i njegovim odabranim studentima u Muzeju za umjetnost i obrt, zatim je putovao po Istri, Dalmaciji, obišao svoj rod u Župi, boravio neko vrijeme i u Beču, obavio neke restauratorske radove na Trsatu i slikao, slikao, nastavljajući ondje gdje je prekinuo početkom drugog svjetskog rata.

Otkad je otišao u mirovinu (1969), nije li u Zagrebu, najčešće provodi vrijeme u primorskim samostanima franjevaca. Dok je bio kustos i konzervator, obilazio ih je po službenoj dužnosti da evidentira, konzervira i restaurira umjetnine koje su se u njima nalazile, nakon umirovljenja posjećuje ih kao prijatelj, da se u njima duhovno osvježi, fizički odmori i osnaži za dalji rad.

Najviše ga privlači Košljun, taj čudesni medaljon zelenila usred amfiteatralne panorame puntarske obale i Prnibe. U nj se najčešće navraća, i na njemu je ostavio najviše radova. Napominjem njegov značajni poliptih s istaknutim likom Nikole Tavelića, koji bojom, linijom i postavom plamsa u jedinstvenom skladu s pejzažom u koji je smješten i s osnovnom koncepcijom sveca i mučenika.

Bulić je mnogostran umjetnik i sve što je radio, radio je uvijek kao majstor: kopist, konzervator i restaurator. To su mu priznali i Babić, i Krleža, i mnogi drugi. On ipak sam sa sobom nije potpuno zadovoljan jer sve su te funkcije bile samo paradne zapreke da ne radi ono što je jedino želio raditi, a to je slikati, stvarati, ljepotom veseliti duh čovjeka i uznositi slavu Boga.

Danas, u osamdesetoj godini, napokon je svoj, sam, slobodan. Malo pokasno, ali, i uz pace-maker pod kožom, on je zdrav, duhovno svjež i vitalan. Za Tiziana i Michelangela, pa i za našeg starog Vidovića, taman ljeta za najzrelija i najprodubljenija umjetnička ostvarenja. To želimo i Bruni Buliću, uz konstataciju: nije on ipak loše prošao; ispunio je život djelom, ljepotom i žrtvom za narod.

Teško je biti dobar Hrvat, dobar vjernik i priznati umjetnik. Iako to nije nespojivo sa socijalističkom ideologijom, za danas se još uvijek čini da je nespojivo sa socijalističkom praksom.

Ovo je oskudan presjek kroz život i djelo Brune Bulića. Ocjenu bi bilo moguće donijeti tek kad bismo vidjeli umjetnika u kompletu njegove slikarske, kopističke, restauratorske, konzervatorske i literarne djelatnosti. Prigoda je tu!

Bruno BULIĆ

U suton

Sunovratne igre galebova,
Vatrometi na zalasku sunca,
Zavjetrino dragih mojih snova:

Pjesmu ovu duh mi sada muca
Pun čemera i pun svakog jada,
Znamenovan krunom Mate Gupca.

Iza mene sve je sada:
Uzburkane slane pjene,
Okovana gorska staza,

Isklesane one stijene,
Oslikana sveta platna,
Samostanske tihe sjene,

Slavospjevi zvučnog klatna
Nebeskoj što gozbi zove
Naša tijela gladna-blatna.

Učene nam sada sove
Smrtnom, strašnom prijete rakom,
Tom nas mekom one love,

Stroncijskim i kužnim zrakom.
Kud će jadan tobož-bodul,
Kad ne može lupit šakom?

Htjedoh postat ikonodul
Milosrđa što umjetnost vida,
Stjegonoša propter i procul

Za udobnost što ne pita.
Hodočašćem, Bogu na uzdarje,
Duša ide umovanja sita,

Raspetoga primam bolne rane.
U prsima silovito lupa
U toj noći, dok mi dan ne svane,

Uzdah teški što mi srce čupa.
Vihor njiše — oholosti klete,
Mea culpa, mea culpa —
Paun-pera stare mi palete.

U Zagrebu, srpnja 1978.

Tomo POLEGUBIĆ

Nujan je rast srca

nujan je rast srca u šutnji
i nijemost uzrujana dana
i ova izvjesnost se nosi do kraja

o neka me mimoiđu oči i sjenke
kad krv se pokopava

Jah, tako je

Kada se sve smirilo i pomirilo, kada je stari Mujaga odbolovao i poslije bolovanja shvatio da drugoga izlaza nema, kada je njegova dobra i vesela žena Mejra koju svi u selu zovu majka Mujaginica, sićušna ali čvrsta i kao zvrk okretna, velikih crnih očiju što se ispod sijede kose i bošće na glavi crne kao trnjine, dovoljno zahvalila Alahu da je sve prošlo bez zla i krvi i kada se napokon njihov sin Smail, lijep i snažan momak, visok kao bor i vitak kao jela, a ozbiljan i dostojanstven kao da je porod izrodio, ohladio u svojoj nepromišljenosti i naglosti, čuo sam ovu priču. Ispričao mi je sve potanko, smireno i polako sam Smail dok smo sjedili pred njegovom kućom pod starim i velikim orahom čije je lišće požutjelo pa je sličilo dozrelom duhanu. Ne prekidajući od početka do kraja, uz kavu i šerbe, počeo je sramežljivo kao da se stidi svega toga i osjetio sam da mu je sve to skupa teško na duši, da ga stišće i guši kao krumpir vola kad mu stane u grlu. Nas smo dvojica sjedili za stolom na grubim bukovim stolicama dok je stari Mujaga sjedio na ponjavi savijenih nogu, skrštenih ruku i oborene glave kao da je usred molitve. Ovako on običava uvijek sjediti dok s drugim priča i kada završi klanjanje.

— Jah, valah i bilah, kad se najmanje nadaš — ubode čovika. Ubode ga u srce rođeno dite i eto — prvi Mujaga nače priču lijepom ikavicom i to je sve što je stari Mujaga rekao, a onda se naslonio na koljena, upro oči u sina Smaila i stao pažljivo slušati kao da prvi puta sluša ono što nije nikada čuo ili ono što je naučio napamet pa je u strahu da se ne bi koja riječ ispustila ili ušuljala nova kojoj nije tamo mjesto.

— Nije našoj kući bilo krivo što se moja sestra Saliha družila s njihovom kćerkom Anom — nastavi priču Smail — nije, valah, ni što se družila s ostalim katolkinjama. Neka je. Naša je kuća od vajkada bila ko jedna kuća i s njihovom i sa ostalima katoličkim kućama u selu. Vazda smo mi muški drugovali s njihovom muškadijom a opet ženskadija sa ženskadijom. Bilo je i prigovora, ne velim da nije, sa strane naših. Vikali su neki, naročito Šerifaga: »Još malo pa će se sva Mujagina kuća pošokčiti, vazda su s njima ko da su njihove vjere!« Ali to nas nije smetalo. Ni moju majku, ni moga babu, evo pitaj ga. Nisu valah ni bendali to što se priča i blebeće. Taj se komšiluk učvrstio naročito za vrijeme rata i tako poslije rata. I za vrijeme rata i ono odmah nakon rata, zna to sve selo, znaš i ti, moja je majka bila kao majka i njihovoj kući. Bila je valah, i bilah. majka čitavom selu, a dabetar njihovoj

kući. Slala je i ječma i pšenice, i sira i krumpira, i luka i graha, i zelja i tikava, i svega. Mi smo imali, a oni su bili velike fukare. I ono što su imali otjerali partizani jer su dvojica iz njihove kuće bili na drugoj strani. Jozo i Marko. Nisu, valah, ni muhi zla nanijeli, uvijek im je govorio ćaća da se ne laćaju mača jer tko mačem sječe mačem i gine (kako ih njihova vjera uči), a to što su otišli tamo, što su oni znali kud idu. I tko je tada znao, pogotovo mi neuki seljaci, tko je onaj i što je ovaj. Sve je to bilo smršeno i zamršeno, a opet šućur Alahu nikome u našem selu nije pala dlaka s glave. Jedni smo druge branili i hranili kao brat brata i tako. I sve tako dok se ne desi to sa sestrom Salihom. E, to je drugo i to mog babu pogodi. Volio je da ga je puščano zrno pogodilo nego to. Je li, babo? Bome nije ni majki bilo lako, a ni meni. Ja sam joj brat. Babo ispočetka nije mogao nikako vjerovati. Kada je čuo za to, samo je stenjao i vikao da to nije istina, da to ne može biti, a kada je bio siguran, onda je pao u nesvijest. Umrle su noge pod njim i skljokao se nasred kuće kao naviljak sijena.

— Pa nemoj odmah tako, tko zna je li ili nije, nemoj odmah tako — vikala je majka kada je došao sebi, ali on je nije slušao. Samo je i dalje stenjao i mahao rukom da mu se majka ukloni s očiju. Problijedio kao krpa i požutio kao vosak, sada bijel, sada žut, dok najednoč ne pomodri. Kako pomodri, oči mu izletiše pa onda naglo uletiše, mislili smo: gotov je. Saliha je tada bila u bašči, zalijevala cvijeće. Pola je bašće pretvorila u đul-bašču, sve od kuće do jabuke budinke. Nasadila svakakva cvijeća, najviše kadife, karamfila i ružica. Bilo je dosta i zumbula i ostalog cvijeća, svakakva cvijeća. I to je svakog časa okopavala i zalijevala. Tako ona okopava i zalijeva cvijeće, miluje ga kao majka dijete, sve list po list, i ne sluti što se u kući događa. Mula koji je došao kazati babi i majki ušao je u kuću da ga Saliha nije ni vidjela. Kako je Mula za to doznao, nije htio kazati da si mu nož u vrat zabo. Kune se i Alahom i dinom i svim i svačim da to ne smije kazati i neće kazati pa makar mu glavu odsjekao.

— Onda lažeš — rekao je babo kada se malo smirio.

— Kamo sreće da lažem — uzdahnuo je Mula.

— Pa što onda ne kažeš, što ne kažeš?

— Zakleo sam se, Mujaga — ponavljao je Mula.

— A što mi taj nije došao kazati? — pitao je babo.

— Ne smijem ti ni to kazati.

— A što ti je rekao da mi kažeš, de ponovi?

— Eto to što sam ti kazao.

— Je li taj naše vjere?

— Ne smijem ti ni to kazati.

— Pa šta mi onda smiješ kazati?

— Eto samo to što sam ti kazao. Znam da ti je teško ali eto imaš prilike da sve spriječiš. Nije kasno.

— Jah, to ti misliš — uzdahnuo je babo i meni naredio da zovnem Salihu. Prije nego je Saliha ušla u kuću, Mula je izišao iz kuće. Ostao je sam babo na svom mjestu podnimljene glave, ali nije stenjao. Majka je ustala i ispratila Mulu. I ona je s nama ušla u sobu, ali ni ja, ni ona, nismo ništa rekli Salihi što je babo zove.

— Što je babo, što me zoveš? — upitala je čim je ušla u sobu. Nije ni slutila o čemu se radi jer je mislila da za to ne zna ni crna zemlja. Babo je šutio, ni prstom nije mako. Ponovno je upitala babu što je zove i nadodala da li ga što boli.

— Boli me, boli — jeknu babo kao ranjenik i nasrnu na sestru. Stade je udarati i nogama i rukama, vičući da je kučka i rospija, da je pašče nad paščetom i da će je na mrtvo ubiti.

— Daj nož, daj nož da je zakoljem, daj pušku da je ubijem, daj sjekiru, daj, daj, da je na komade sasiječem, daj, daj! — viče i udara.

— Mani se zla, Mujaga, mani se zla, jadan — vapi majka i hoće da otme Salihu. On to ne čuje i ne vidi, samo viče i udara. Pade majka po Salihi, kad on stade udarati i majku. Ne gleda kuda će ni koga će, samo udara i udara. Jednako i rukama i nogama.

— E, neš majke, babo, e, neš majke — zavikah i svalih babu na pod kao malo dijete. Uhvatih ga za ruke a prsa mu skovah pod desnim koljenom.

— Ubij me, sine, ubij, ako ne daš da nju ubijem — pomaže babo i otima se iz mojih ruku.

— Nemoj, babo, nemoj — kunem ga i dinom i Alahom da se smiri, a on sve žešći. Držao sam ga više od pola sata dok se smirio. Kada sam ga pustio, najednoč se skvrči i savi u klupko kao malo dijete kada plače ili odrastao čovjek kada ga trbuh boli.

— Babo, babo — dozivam ga a on se samo grči, privija i savija od jada i čemera. Zatjerah ja i majku i sestru u drugu sobu da ne gledaju nevolju nad nevoljom.

— Babo, babo — dozivam ga a on se sve jednako grči, privija i savija. Najednoč se proteže kao da umire i stade vikati Alaha da mu se smiluje. Evo pitaj ga da je najmanje desetak puta zavikao: Alahu, Alahu, jedan jedini, smiluj mi se. I tako se najzad smiri. Ostavih ga i ja na miru te pođoh zaviriti što majka i sestra rade. Već s vrata ugledah: plaču. Više plače sestra već majka i kune se da to nije istina što je Mula babi ispričao. Viče da je to sve gola laž ali neće na oči babi da mu to kaže. Goni je majka, gonim je i ja, ali ona neće i neće.

— Što nećeš ako je istina? Moraš. Moraš se zakleti i dinom i Alahom da se babo smiri — nagonim je ja, ali ona neće.

— Onda je istina što je Mula pričao — vičem ja i stade je pljuvati i šamarati po glavi. Uze me neka furija, šta li, zgrčiše mi se prsti na desnoj ruci

postade šaka tvrđa od kamena, s njom je stade udarati gore i jače nego babo.

— Nemoj, sine Smaile, nemoj, kunem te svojim mlijekom, nemoj — vapi majka, vuče me od nje, brani nju ali ne možeš se suzdržati. Ipak poslušah majku. I samo majki može zahvaliti da je nisam na mrtvo izudarao. Od tog slučaja do ovog slučaja o kom ću ti sad pričati prošlo je više od mjesec dana. Prešao babo preko toga. Prešao i ja. O tom se više nije uopće pričalo. Malo se od tada o svemu pričalo. Babo, majka i ja ponešto, a sestra Saliha ništa. Riječ dukat. Tako i za ručkom, tako i za večerom, tako povazdan. I ni okusit ništa. Sjedne za siniju ali ako okusi zalogaj, to je sve. Nit je tko pita što ne jede, nit je tko nudi. Pred njom je pa po volji. Jedne večeri ne bi je za večerom. Taj dan bio sam vazdan u šumi pa ne znam što se u selu a ni u kući događalo.

— Gdje je ona? — pitam ja.

— Koga pitaš? — pita majka.

— Nije zar mene? — smrsi babo.

— Pitam i tebe i nju, vaša je — dreknuh ja.

— Više nije — jeknu babo a majka zacvili. Nešto se dogodilo, pomislih i digoh se u pola večere. Zavirih u njezinu sobu — nema je. Soba sređena i uređena, ništa se ne primjećuje. Zavirih u sve sobe — nema je. Možda je u komšiluku, pomislih i krenuh ravno u birtiju, onako uznemiren i uzrujan. Nisam nikakva pijanica, zna to dobro čitavo selo, ali tada sam mogao bure iskapiti da je bilo pri ruci. Kako babo ne da ni blizu kuće alkoholu, pojurio sam u birtiju. U birtiji sami katolici, ni jednog muslimana. To me začudi jer uvijek smo skupa i prelili i sijelili, i pili i jeli, a nu sada. Ugledavši mene svi oboriše glave na stol. Samo me Jozo Markanov ispod oka gleda.

— Odi — zovnu me za svoj stol.

— S nogu ću — rekoh i pridoh šanku. Mislio sam oboriti tri-četiri za šankom i nazad.

— Ne ljuti se, Smaile, nemam ja s tim nikakve sveze — viknu on i ustade. Pođe k meni.

— Što bih se ljutio, ne znam što bih se ljutio? — upitah ja mirno, ni na kraj mi pameti sve skupa.

— Ja sam i računao da ćeš ti kao pametan čovjek i dobar komšija preći preko svega.

— Ma, o čemu ti govoriš? Ja nemam pojma.

— Ti ne znaš, a sve selo zna — veli i upitno me pogleda. Gledam i ja njega. Gledam i šutim.

— Pa zar ne znaš da je moj brat Ivo odveo tvoju sestru Salihu još jutros u zoru i s njom pobjegao Bog samo zna kuda?

Meni ispade čaša iz ruke. Smrče mi se pred očima i kao mahnit izjurim iz birtije.

— Pa zar Ivo, pa zar Ivo? Pa taj momak? Vazda kao braća, vazda skupa, i gledaj što uradi, gledaj kakvu mi bol nanese — jecam dok jurim kući. Jecam i smišljam osvetu. Da je bilo tko drugi, bilo bi mi lakše, ali njemu ne mogu oprostiti. Prije mjesec dana, kada nas je Mula došao obavijestiti da Saliha ima vezu s nekim šokcem, da s njim tajno ašikuje, ni na kraj mi pameti Ivo. Pogađali smo tko je, jer ni Muli nije kazano tko je, ali da je on to, ni u snu ne bih mogao usnuti.

Iste noći obišao sam sve naše momke u selu i dogovorili se svi, kao jedan, oteti Ivinu sestru Ružicu. Ako ništa, to jest ako je nitko od nas ne htjedne za ženu, onda je bar upropastiti. Tako se dogovorismo. Sutradan pred akšam skupismo se svi u mojoj kući odakle ćemo krenuti u kasnu noć po nju.

— O čemu vi, blentovi jedni? — upita babo kad iz razgovora doznade o čemu se radi.

— Babo, sabur. Mjesto da se veseliš što ćemo ti s obraza oprati sramotu, ti tako — ja babi ravno u oči. Babo, evo ga živa, sjedi baš ovako kao što sada sjedi na ponjavi savijenih nogu i oborene glave, samo što je bio unutra, kao da ne čuje što ja vičem. I kao da ne haje što ja vičem. I ne pogledavši u me stade mirno govoriti kako ovo nije ono.

— Kako nije, kako nije? — vičem ja i sve se više žestim.

— Lako. Ovo je osveta i nasilje, a ono je ljubav i sporazum.

— Čija ljubav? Kakva ljubav i kakav sporazum? — krmsam ja na babu, krv mi se uskipila i tražim da mi to protumači. I stade babo, sve polako i smireno, ne dižući glave, pričati kako mu je Saliha došla prije dva dana u po bijela dana, klekla pred njega i sve mu priznala. Priznala je kako se vole već tri godine i kako će u vodu ako je babo ne pusti za njega.

— I ti pristao? O, Alahu, pomahnitat ću — jeknuh ja i skočih na babu. Uhvatim ga za prsa i hoću udarati. Zgrčiše mi se prsti na desnoj ruci, postade šaka tvrđa od kamena, tvrđa nego onda kada sam njome sestru udarao i hoću da udaram rođenog oca. Hoću ga da ubodem. I bih ga ubo da je bio handžar tu. Lijevom ga držim za prsa a desnu izvio iznad glave babine i hoću njom po babinoj glavi. Bih ga priklo, eto bih.

— Ne samo dopustio nego joj i blagoslov dao. Ta dite mi je — mirno će babo, još mirnije nego malo prije, kao da nad njim lebdi melek, a ne šaka tvrđa od kamena. Evo ga živa, pitaj ga. Kako to reče, ja klonuh. Sve u meni klonulo. I duša i srce, i tijelo i šaka nad babinom glavom. I ona postade mekana i mlitava kao da je tog časa zamrla.

Kad sam došao sebi i kad su otišli momci, rekao sam babi u prisustvu našeg hodže Muharem-efendije ovo:

— Babo, u redu. Tvoja je kći, ti si je rodio i odgojio, ali ja mislim ovako: ako je Alah htio da ima više vjera, a vidim da je htio, jer ih ima, i svaka je vjera jedan cvijet u đul-bašči Božjoj koja se zove zemlja, onda isto Alah želi da svatko u svojoj vjeri živi i u svojoj vjeri umre. U svakoj vjeri ima i momaka i djevojaka.

— Ima, sine — odgovorio je babo — ima, ali ljubav je sasvim nešto drugo.

— Jah, tako je — potvrdio je i hodža Muharem-efendija.

I tu bi kraj Smailove priče.

A. V. MIHIČIĆ

Kucanje na vrata tajne

Ja ne znam govoriti zvukom
ni flaute ni violine
a ipak u meni sve nešto šapće i zvoni
kao da oblake goni.
Pjeva nutrina
i ječi bez riječi
plamsa
hara
razara
i voli
i moli
kao hrast koji na brijegu strši
i ruke pod nebom krši
i kao jela koja nebo na sebi nosi
a samo se raduje rosi.
Kor pjevača tišine
u kome i grmić ima svoj glas
i suha grana
na kojoj vrana sagradila gnijezdo
i kamen i trava i klas,
sve pjeva u sebi o Tebi
a meni nikako da pod prstom zazvoni
zazuji
samo me u tamu nagoni.
Ostaje samo oplima šutnje i slutnje
i žalba što svoje nemire
ne mogu pretvoriti u zvukove lutnje
i u krilatu molitvu
i pustiti je kao goluba
preko brda i dola
da leti
da se penje do oblaka
do zvijezda
i dalje
i više
do Tebe
da Ti izruči poruku:
Posvuda vidim Ti trag, a nigdje Tebe nema...
Otvori mi oči
probudi u meni dubine.
Moj veliki stih u šutnji se podsvijesti skriva
i čeka.
Gospode, on je molitva —
nemoj da Te čeka dovijeka.

K. Č.

Novi prozni podvig

Ivo Balentović: KRONIKA MRTVOG DOMA. Izdanje DKH, Sekcije za Slavoniju i Baranju, Vinkovci 1983.

Što reći o novoj knjizi jednog autora iza kojeg leži već više od četiri decenija plodnog stvaralačkog rada i koji upravo ove godine bilježi 70-godišnjicu svojeg rođenja, a da to ne bude rečeno s obzirima i jubilejski intonirano, da doista predstavi vjernim čitaocima Balentovićeve proze ovaj njegov zreli i po mnogo čemu novi prilog našoj suvremenoj književnosti, kojim ovaj skromni i neslavljeni autor dodaje zdanju svog literarnog opusa zanimljiv kreativni čin; predstavljajući nam se u novom ruhu, a slijedeći ipak prepoznatljive linije najboljih i umjetnički najosmišljenijih dometa svojih ranije objavljenih knjiga kratkih i dužih proza.

Mislim da je i u ovoj prilici potrebno riječ-dvije progovoriti o onome što muči mnoge autore, a iza čega se na žalost često skrivaju netalentirani, demantirati vječite žalopojke na izdavače, rukopise po ladicama, nepriznatost, nerazumijevanje kritike i javnosti i tome slično. Balentović je tipičan primjer našeg u kritici i historiografiji zapostavljenog i osporavanog autora, a ipak je usprkos svemu i svima nanizao popriličan broj knjiga, prisutan je u mnogim časopisima i listovima, snuje još mnoge zamisli i ustrajno — a to je najvažnije — stvara, pa je onda tako jasno da se ne treba obazirati na često prazan šum slavljeničkih ocjena i šupljih fraza. Istinskom je piscu važan sam čin stvaranja, potreba oblikovanja novih svjetova, svijest da netko čita njegove knjige, a slava i pompa su u našem dinamičnom i nervoznom vremenu ionako krhke i efemerne pojave, pa doista ne mogu biti temelj i poticaj bilo kakvom smislenijem i talentiranijem pregnuću i cilju.

Također, pri današnjem stanju komunikacija i nema više toliko isticanog sindroma provincije u odnosu na metropolu, kako nam je to lijepo nedavno objasnio i djelom pokazao Zadranin Ivan Aralica i neki drugi. Dapače, književne zavjetrine malih sredina (kao što je Umag Ive Balentovića) pružaju danas mirnom čovjeku stvaraocu sigurnije i plodonosnije utočište. Nije li Josip Kozarac najvredniji dio svojeg opusa napisao u lipovljanskoj osami i nije li svjetski poznata Puškinova izgnanička a literarno plodna mihajlovska jesen? Uostalom, Ivo Balentović je sam odabrao svoj ljudski put i književničku sudbinu i on ih s dostojanstvom traje. Jer kad netko cijeli svoj dugi vijek piše i živi za pisanje i od pisanja, prihvaćajući sve muke i nevolje popratnih tehničko-izdavačko-distributivnih posala, onda je očito da ima što reći, da želi svoje bremenito životno iskustvo pretočiti u štivo za ljude jer je to jedino što može i umije raditi.

Prema autorovim riječima djelo *Kronika mrtvog doma* davno je zasnovano i dosad nekoliko puta prerađivano i sažimano da bi se, eto, u ovakvom ruhu danas pojavilo pred čitalačkom javnošću.

U naslovu svojeg djela autor nameće pitanje radi li se ovdje doista o kronici kao književno-teoretskoj vrsti koja pretpostavlja određeni sistem tumačenja, ili je ta odrednica samo suvremeni, aktualni termin za vijesti iz tekućeg lokalnog života. Čitanje djela vrlo brzo rješava dilemu oko njegova žanrovskog određenja

jer autor ne teži širokom, panoramskom slikanju epoha, sredina i ljudi, ne bilježi kronologiju sudbonosnih događaja. On čak nema pretenzije ni da prikaže naše međuratno i poslijeratno slavonsko selo, pa iako se neki od burnih događaja toga vremena izrijekom spominju, kronikalnost je u ovoj prozi u punoj mjeri periferična i digresivna.

Autorov je pogled znatno uži (iako usredsređen i dubok). Osnovni mu je interes, pa prema tome i tematsko opredjeljenje, u prikazivanju unutrašnjeg života glavnog junaka, seljaka Adama, koji do smrti ljubomorno čuva od ugasnuća vatru domaćeg ognjišta. Sudbonosni događaji naše epohe koji su potresali svijet, ratovi, revolucije i društvene preobrazbe promiču pored njega a da im on nije ni sudionikom ni činiteljem iako se posredno reflektiraju u njegovoj sudbini.

Zbog svega toga ovu prozu moramo smatrati romanom, na svoj način suvremenim i modernim, jer je fabularno u potpunosti organiziran oko jednog junaka, jedne ljudske drame. Junakova je svijest onaj fokus koji omogućava pričanje, žarište koje iščitava sve što je u djelu rečeno.

Balentović se i ovaj put vraća svojoj Slavoniji, selu, prateći mikroskopski precizno jedan usamljenički život od momenta kada on već počinje dogorijevati, kad dotrajava na pepelu uspomena, da bi u retrospektivnom obratu rastvorio cijeli njegov život. Sjećanje je zbog toga agens pripovjedalačkog postupka i spiritus movens strukture djela.

Glavni je junak opet jedna Balentoviću nadasve omiljela, osebujna ličnost koja se ne može pronaći ni u događajima kojima je suputnikom ni prepoznati u ljudima s kojima dolazi u bliži ili dalji odnos. Tako izoliran živi najintenzivnije u mislima, zauzet sobom, svojom prošlošću; sabire iskustvo i sve proživljeno u reminiscencije i staračko mudrovanje, uvijek zabavljen onim kako je bilo, a kako je moglo i trebalo biti. Njegovo izdvajanje iz života, tu njegovu autsajdersku postojanost doživljavamo s tugom i žaljenjem jer je on ipak čovjek kritične misli, jer u njemu stalno tinjaju neke svjetlije, otpornije i smionije snage koje neće nikad realizirati u akciju. Sve je to nemoćno da premosti njegova osobna nesuglasja i spriječi lomove i padove, nego se samo kristalizira u misao, domišljeno a ne osmišljeno. Kako protječe njegovo subjektivno vrijeme, prostor njegova života i djelovanja neprestano se sužava i napokon steže u obruč bezizlaza. Truje ga i rastače bespomoćnost i suvišnost, i na kraju ubija. On drugima propovijeda neku rasnu snagu i osobnu hrabrost, zna da je drugačiji od ostalih, zadovoljnih i nekonfliktnih, prosječnih suseljana, ima smionosti da se suprotstavi vlasti i crkvenim autoritetima, posjeduje moralne kriterije, autokritičnost, zdravo rasuđivanje, a ipak neće nikad ništa učiniti, korjenito se pobuniti, biti elementaran i živjeti punim životom (kao njegov suplemenik Đuka Begović, npr.).

Pripovijedanje u romanu diktira isprekidana nit junakovih sjećanja opsesivno fiksirana na neke životne sadržaje i motive — kirijašenje, mladost, ljubav prema konjima i zemlji, druženje s nekim ljudima. Čak i tako jake emocije kao što je ljubav prema ženi i djeci on s nadahnućem doživljava tek iz retrospektive:

> »S Marijinim odlaskom (smrću, op. K. Č.) je došla do punog izražaja njegova tjeskoba i osamljenost. Njegov stari dom nije više bio živi dom, kuća oglušila, zidovi se stužili, dvorište opustjelo a koprive i korov u vrtu preuzeo maha. Sokak je i dalje bučao (...)«

Osim epizodičnih događaja i doživljaja u njegovom životu i nema ništa drugo, nema ništa herojsko, pa je on zapravo pravi anti-junak našeg doba. Ipak se njegova misao najupornije vraća sinu koji se ne želi vratiti domaćem ognjištu. Pusti dom njegova je najljuća boljka i on dogorijeva sam, napušten, neshvaćen i duboko nesretan.

Sjećanje na prošlost ne hrani ga utješnim spoznajama da je u životu ipak bilo nečeg dobrog i lijepog, nego ga muči gorčinom što je ostao posljednjim svjedokom osipanja, nestajanja, umiranja i rasula svega onoga što je ipak bilo njegov

život. Izumire njegov stari dom, truli i nestaje. U Adamovu životu ima toliko suvišnosti, promašenosti i beznačajnosti, svojevrsne oblomovštine, zapravo. A ipak ga ne doživljavamo kao slabića jer on točno zna što ne želi, iako je cijeli svoj vijek proveo ne znajući zapravo što hoće od života. Na kraju puta on jasno vidi da ga ne želi mijenjati, prilagođavati se onomu što nije blisko njegovim mjerilima istine i vrijednosti, ne želi ugasiti svoje ognjište, otuđiti svoj komadić zemlje; želi udisati utješni miris dragih stvari kojima mu je bio ispunjen život, ostati dosljedan sebi, svoj, umrijeti onako kako je živio. On uporno brani pravo na svoju slobodu izbora, kritičnost ljudske misli koja ga kao jedinku izdvaja iz sivila prosječnosti i običnosti.

Balentović piše roman o pojedincu koji samo mislima a ne djelom bije upornu i uzaludnu bitku s neumoljivom logikom subjektivno i objektivno uvjetovanih promašaja, razočaranja i neuspjeha. Zato ovo djelo ima općeljudski i egzistencijalni podtekst, bez obzira što u njemu prepoznajemo lokalno — u nazivima mjesta, koloritu sredine, prostora i jezika. To je roman ljudske tjeskobe, promašenosti i poraza. Socijalno-ekonomski refleksi tek su okvir ove nesretne jedinke koja neukotvljena u svom vremenu i među ljudima bezuspješno brani od rasula svoj dom — svoje jedino sidrište, jedinu dimenziju svoje ukorijenjenosti.

Na širem planu to je roman sukoba prošlosti i sadašnjosti, sela i grada, očeva i sinova, roman o neminovnom propadanju starog, patrijarhalnog slavonskog sela pod utjecajem naglih društveno-ekonomskih preobražaja. Ali ono što čini roman dramatičnim i potresnim, što ostavlja gorak okus u ustima, to je baš ta bolna priča o čovjeku usamljeniku koji pred poplavom novog i pomodnog nepokolebljivo i tvrdoglavo brani ponos uspravna čovjeka kao i ljepotu i dostojanstvo seljačkog života u jednom ne tako davnom vremenu koje nije imalo sluha za takva razmišljanja:

> »Skidaš mu šešir, umjesto da se usrpiš i okreneš glavu od njega (...) Zašto bi oni bili bolji od tebe? Ti oreš, kopaš, pružaš im krušac nasušni, a oni rade s olovkom, škrabaju po papiru u debelom hladu. Dobro. U redu. Njihov je takav posao. Oni rade glavom. Ali zašto njihov posao mora biti vredniji od našeg? I zašto se ti moraš pred njima pregibati, ha? Koračaj kroz život uspravno i uzdignute glave, s time da se nikome ne moramo klanjati, ni pred kime drhtati! Da budemo ravni sa svima! (...) Budi kao jablan koji raste samo u visinu. Budi za tvrdoga tvrd, za mekoga mek! Budi svoj na svome!«

Balentović je izvrstan poznavalac psihologije, osobito iskustvene, pa je, ispisujući povijest usamljeničke osebujne prošlosti, ispisao najbolje stranice ovog romana. Na početku njegov junak kreće u potragu za svojim smislom ali s antiproustovskim raspletom i ishodom. Roman započinje sumorno i rezignantno a završava tragično. Unatoč mnogim prednostima, Adam ostaje stalno na rubu života, samo epizodista. Njegovu sudbinu pisac pretače u iskustvenu filozofsku poruku o životu kao neprestanom gubljenju: ljubavi, mladosti, snage, dragih ljudi:

> »Spoznao je što je život: gubi se, gubi i gubi, a dobici su uvijek sitni i skromni. I sve se preskupo plaća. I kako vrijeme odmiče, gubici se povećavaju. Život od čovjeka ustrajno otkida komadić po komadić.«

Roman je autor komponirao u devet nejednakih poglavlja i ne bismo mogli tvrditi da nema nekih slabosti. Osobno mislim da je Balentović pisac kratkog daha i da je njegovo pravo područje kratka proza, priča koja zahvaća isječak događaja, bljesak zbivanja, životni trenutak, djelić ljudske zbilje. To se osjeća u organizaciji i strukturiranju građe kao i u fabularnom toku. Pripovijedanje se vraća istim motivima (što je dozvoljeno u ljudskom sjećanju, ali ne u romanu!) pa nalazimo nepotrebna ponavljanja, inzistiranje na nevažnom i trivijalnom što nije sraslo s tkivom priče. Roman bi trebao biti čvršće komponiran, cjelovitiji. Priča često raste sporo, sa zastojima i odugovlačenjem.

Balentović je očito želio subjektivizirati pripovijedanje, što mu je prilično uspjelo, unatoč trećem licu pripovjedača. Međutim, ponekad osjećamo da planovi pripovijedanja nisu razgraničeni, miješa se razina autorskog prisustva s razinom junakove naracije, dijaloga i monologa. To bi bilo manje uočljivo kada bi se radilo o autobiografičnosti djela.

Jezik je Balentovićev bogat, stilski obojen primjerenim lokalizmima i arhaizmima u skladu s tematikom i likovima, ali također zasmeta neznatna različitost govora autora i likova.

Unatoč naznačenim slabostima Ivo Balentović ovim svojim romanom ne dodaje svom opusu još jedno djelo u nizu drugih, nego ga obogaćuje i zaokružuje, ostajući vjeran sebi — tematski i izražajno. Njegov je roman dirljiva, topla i iskrena ljudska priča koja se ne može čitati ravnodušno ni površno.

Miroslav MAJNARIĆ

Pisma

Svakom tijelu ispod laka plašta
grubog ogratača i tanke košuljice
čut je govor srca iz tamnice
prsa. Tako tvoja mašta

u omotu mrtvom slovâ, znakâ
sluti mnoštvo: na snijegu ptice
prikovane rezom pisaljaka
čekaju na oči, drago lice

da ožive. Ruku poznaš živu
čvorovitu i ručicu finu,
ispisanu, nespretnu i krivu

od motike, slatku ruku mame.
Znatiželjom gore ti na dlanu.
Nestrpljivo trgaš ih iz tame.

Danica BARTULOVIĆ

Objedinjenja

Dočekah
život u meni sviće
raspoznajem boje
obrise
i oblike buduće
za sve diobe nalazim razloga
za sva objedinjenja smisao

U svome kutu

U svome kutu skromnom, tihom,
dobrotom nekom blago smiren,
sa svoda skidam zvijezde stihom
i bdim tišinom uokviren.

Sa stola komad kruha širi
svježinu klasja punu zlata,
kroz okno kasni mjesec viri
i miče prste zidnog sata.

Ja slušam gdje se grane mole
za svakog, koji budan sanja,
za one što se nježno vole

s nadom punom olakšanja.
I brige što me danju more
ko svjetiljke mi svu noć gore.

Bila je večer

Bila je večer. Snijeg na trotoaru,
uz cestu stabla što skrušeno stoje.
Pod svjetiljkom su zagrljeni nježno
tek na trenutak zastali njih dvoje.

I gledali se. S koliko se žara
zračila radost sa njihovih lica!
I nisu znali da na sretne samo
sliva se svjetlo noćnih pahuljica.

I kao što su nepoznati došli,
tako su brzo nestali u mraku.
Bila je večer. Snijeg na trotoaru
i nešto svijetlo, svečano u zraku.

Elizabeta PALANOVIĆ

Od spisa zagrebačke tiskovne cenzure do dviju pjesama Tomaša Goričanca

»Vendar ga nigdo ni poznaval
ni u smerti ne grije ga slava
odkako mu sunce lice skrije
černinum ga černa noč zavije«[1]

Ime Tomaša Goričanca, autora hrvatskokajkavskoga spjeva *Obseđenje i poboj sisečki*[2], nije čitateljima revije »Marulić« sasvim nepoznato. Toga kajkavskog pjesnika, klerika Zagrebačke dijeceze, preminula u 23. godini života,[3] u ovoj je reviji spominjao Josip Mihojević[4] prikazujući monografijsku studiju koju je o Goričancu i njegovu epu napisao dr. Zvonimir Bartolić[5] te je objavio kao drugu knjigu šire bibliografske cjeline *Sjevernohrvatske teme.* Njome se Bartolić iznovice potvrdio kao vrstan istraživač koji ustrajno i znalački otkriva i proučava neistražene, zanemarene i nedovoljno proučene književnopovijesne i kulturnopovijasne pisane spomenike, pojave i ličnosti naših sjevernohrvatskih prostora, navlastito svoga zavičajnog Međimurja, a i šireg hrvatskokajkavskog jezičnog područja.

Osvijetlivši mnogim novim činjenicama život i lik toga do tada premalo poznata pjesnika ilirskoga doba, autor je na temelju svestrane analize Goričančeva epa o sisačkoj bitki mogao zaključiti da iza toga tako složena spjeva »stoji ličnost neporecivog kreativnog dometa« kojoj »poboj sisečki«, po svojoj prilici, nije bio prvijenac. Upravo stoga dr. Bartolić ne isključuje mogućnost da se u tijeku vremena otkrije nešto što je tom epu moralo prethoditi.

Koliko je ova pretpostavka utemeljena i očekivanje opravdano, pokazat će djelomice — nadam se — i ova zapažanja.

Radeći na tekstovima članaka za Hrvatski biografski leksikon,[6] autorica ovih redaka pri istraživanju i provjeravanju podataka o nekim ličnostima mimogred i slučajno naišla je na tragove dviju dosad nepoznatih Goričančevih pjesama.

To su dvije latinske pjesme, zabilježene u protokolu rukopisa podastrijetih zagrebačkoj cenzuri[7] na odobrenje za tisak. Tim rukopisnim protokolom obuhvaćeno je razdoblje od 16. veljače 1830. do prosinca 1836, dakle doba pooštrene cenzure tiska u Hrvatskoj. Podaci o manuskriptima predanima cenzuri opisani su u protokolu po ovim rubrikama: [1.] Datum praes., [2.] Titulus operis, [3.] Nomen auctoris, [4.] Numerus exempl., [5.] Nomen typographi.

Listajući taj urudžbeni zapisnik, opazila sam da je uz dva naslova u rubrici *Nomen auctoris* upisano ime *Ioannes Gorichanecz.* Premda je ime ispisano tako čitljivo da nema razloga dvoumljenju i pokušaju drugačijega čitanja, ipak mi se otprve nametnula pomisao na Tomaša Goričanca kao njihova mogućeg autora. Stoga sam se zaustavila na tim zabilježbama i ovdje ih predočujem.

Na poleđini lista 11 nakon nadnevka 13. ožujka 1835. upisan je ovaj naslov: *Carmen honoribus Adm. R—o Cl. D. Josephi Schótt SS. Theol. mor. et pastorali Prof. p. o., Sem. Zagr. V. Rectoris, Parochi ad S. Simonis in Markussevecz occ. onomast. a Clero juniore.* Kao autor toga naslova u rubrici *Nomen auctoris* navodi se *Ioannes Gorichanecz Cl. D. Zagrab. Philos. 2m in Annum Auditor.* U sljedećoj rubrici naveden je broj tiskanih primjeraka — *300* — a zatim *Suppan* kao tiskar.

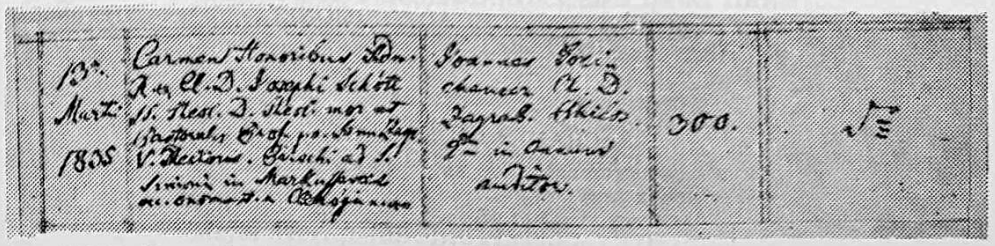

Zabilježba o drugoj pjesmi nalazi se na poleđini lista 12 s datumom 14. srpnja 1835. pod ovim naslovom: *Ultimum vale Dno Carolo Xuppan 2m in Annum Philos. auditori 5. Julii 1835. extincto a suis Conscholaribus in sinceri Doloris contestationem dictum.* U rubrici o autorstvu ubilježeno je ime *Ioannes Gorichanecz Cl. D. Z. Philos. 2m in Annum Auditor.* Tiraža je toga naslova 300 primjeraka, a tiskar je također Suppan.

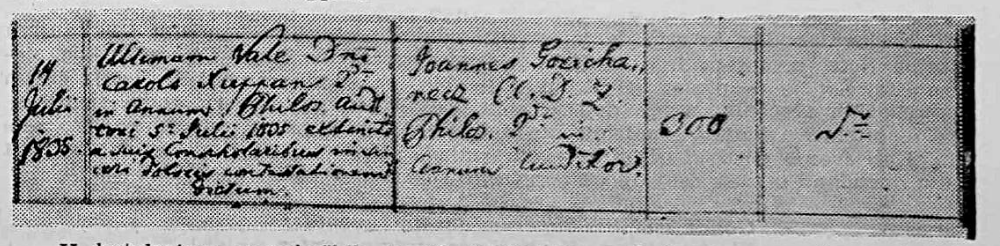

U katalozima zagrebačkih javnih biblioteka uzalud sam ove pjesme tražila pod imenom Ivana Goričanca. Pod tim imenom nisu uvrštene ni u bibliografiju prof. Šime Jurića: *Opera scriptorum latinorum natione croatarum usque ad annum MDCCCXLVIII typis edita* (Zagreb 1971; u daljem tekstu — bibliografija latiniteta). Štoviše, ni samo ime Ivan Goričanec nisam uspjela identificirati.

Međutim, u Zbirci rariteta Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu (u daljem tekstu — NSBZ) nalaze se dvije latinske pjesme, tiskane 1835. kod zagrebačkoga tiskara Franje Župana. Zanemarimo li formalne razlike, naslovni podaci tih tiskanih pjesama sadržajno odgovaraju naslovima rukopisa predloženih 1835. tiskovnoj cenzuri. Ali podaci o autorstvu na tiskopisima bitno se razlikuju od onih u protokolnom zapisniku.

Dok se u protokolu naslov *Carmen honoribus...* pripisuje — kako je to već spomenuto — Ivanu Goričancu, kleriku Zagrebačke dijeceze (Cl. D. Zagrab.) i slušaču druge godine filozofije, tiskana pjesma vrlo slična naslova objelodanjena je bez oznake autorova imena. Stoga je u katalogu Zbirke rariteta u NSBZ i u bibliografiji latiniteta (str. 262, br. 1043) registrirana kao anonimno djelo.

Evo i potpunoga bibliografskog opisa toga tiskopisa[8]:

CARMEN
HONORIBUS

ADMODUM REVERENDI AC CLARISSIMI
DOMINI

JOSEPHI SHOTT,

SS. THEOLOGIAE DOCTORIS, THEOLOGIAE MORALIS ET PASTORALIS PROFESSORIS P. O. SEMINARII DIOECESIS ZAGRABIENSIS VICE-RECTORIS, AC UNA PAROCHI AD S. SIMONIS IN MARKUSSEVECZ,

D U M

SACRAM NOMINIS DIEM
TER FAUSTE RECOLERET

A
CLERO JUNIORE

IN PERENNE GRATI ANIMI MONUMENTUM
DEVOTE OBLATUM

Zagrabiae, Typis Francisci Suppan 1835. 8°. 7 str. — (NSBZ, sign. R II F — 8° — 362).

Naslovni podaci kazuju da je ova prigodnica nastala o imendanu (19. ožujka) Josipa Šota, profesora bogoslovije i vicerektora zagrebačkoga Dijecezanskog sjemeništa. Šot je — prema R. Strohalu[9] — bio jedan od najumnijih i najučenijih zagrebačkih svećenika svoga doba. I sam pristaša narodnoga preporoda, sjemeništne je pitomce odgajao u patriotskom duhu te bio vrlo zauzet za njihovu izobrazbu. Kao svome pastiru, učitelju i vođi »mladi kler« (a clero iuniore) izrazio mu je o imendanu u znak zahvalnosti i za trajni spomen ove stihove:

Gaude servitiis Superum devota Juventus!
Floricomi facie Zephyri per prata vagantes
Gaudia verna ferunt, et adhuc, quid? nescio, laeti;
Nunc etenim Boreas illis sua jura remisit,
Et facie torva gelidum remeavit in antrum;
Bruma peracta fugit, reparant nunc omnia vires
Et positos magno repetunt fervore labores;
Nunc armat duras in fortia proelia dextras
Miles, et ipse Duci nunc omnia fausta precatur;
Per mare, per fluvios celeres volitare carinae
Incipient, longosque petent per coerula portus;
Inter mille rates nostram fortasse futuram
Quis neget indubius? (memini si rectius) ivit,
Ivit et illa bono per vastum tramite pontum,
Res non parva; bono navim gaudere Magistro
Abfuit haud nobis, nos laeti in littore vota
Fecimus, et posthac navim commisimus undis —
Ibit et illa modo; sincero pectore tantum
Supplicibus votis Numen coeleste precemur;
Non alter Dux est, aliae non aequoris undae —

O Decus! o sortis nostrae Dux Optime salve!
Atque Gubernator sacrae laudande Carinae!
Nunc celebrent alii, quorum sunt signa secuti
In pugnando, Duces; alii nunc laude Magistros
Extollant; alii, protecti rite, Patronos
Laudando importent totis encomia libris;
Omnia Tu nobis solus; Dux, atque Magister,
Et misera semper constans in sorte Patronus!
O talem multos nobis Te servet in annos
Diva Gubernatrix mundi Sapientia rerum!

Quas laudes potero? grates quas dicere? quando
Venerit illa dies, sincero corde petita,
Nominis alma Tui recolam dum festa beati;
Tempora tunc cingam ramo viridantis olivae,
Et memori Nomen pergratum in pectore scribam.

Continuo Zephyri leni per prata susurro
Discurrunt, terramque movent, animamque reducunt,
Illa sinus aperit, flores, herbasque virentes
Prodit, et egregia corpus jam cyclade vestit;
Et quid adhuc video? circum per prata vagantes
Lilia jam Zephyri non recto tempore portant!
Majus habet flores, roseo diademate cinctus
Lilia pro sceptris portat candore nivali;
Martius in campis disperso flore superbit;
Huc ades, o nostri Praeses pia Musa laboris!
Alba, refer nobis, quidnam modo lilia signent?
Hoc omen ne sit, Divi praestate! sinistrum.

Exere jucundum Pallas Tritonia vultum!
Non erit hoc aliud, quam nostrae gaudia mentis;
Lilia sunt animi nobis insignia casti,
Custodi Christi quondam dilecta Josepho,
Hoc isti flores cupiunt, hoc dicere nobis —
Sancte! Tuum nomen digno reveremur honore!
Exspectata dies hic est! hic! — currite laeta
Flumina jam citius jucundo murmure semper!
Sidera clara polo semper migrate sereno!
Laetius et tenerae nobis jam crescite sylvae!
Hic est illa dies, hic, qua non laetior ulla!
Non aliud poterit quidquam contingere majus,
(Quidquid erit) nobis; etiam si Persica gaza,
Et de Divitibus victoria venerit Indis —
Vicimus, ah toties foedae latrantia Scyllae
Saxa, nec immani nocuit terrore Charybdis,
Quando gubernaclum solers Palinure tenebas;
Non Te de puppi potuit detrudere somnus.
Non tristes unquam Temet fregere procellae;
Quid Duce tam forti jam non audere licebit?
Cui non: dulce foret tanto parere Magistro?
En! iterum sincere animos, et corda litamus,
Hinc, velut incensum, Superas ascendat ad aras
Noster amor; videatque Pater, sanctusque Patronus.
Suscipe devotos animos, atque instrue vela
Per mare, per scopulos, per tristia saxa, per ignes
Sectari, et melius mandata tenere paramus.

Phœbe coruscantem pelago ne subtrahe vultum!
Cœlestesque faces semper fulgete serenae!
Ne Dux ignarus Cœli, terraeque plagarum
Erret in aequoreis (sibimet non conscius) undis.
Da Pater Omnipotens, ut recto tramite portum
Occupet, et sicca navis requiescat in acta,
Turbida nos ubi non poterit vexare procella,
Et non occiduus cunctis orietur Apollo. —
Nunc jam festivam digno celebremus honore,
Jucundamque diem, similes quam mille sequantur
Intima de nostro promentes pignora corde
Nunc omnes una dicamus voce Magistro:

Salve Pastor Juventutis,
Solers omni tempore
Nostrae curam qui salutis
Geris toto pectore;
En sincere Tibi totum
Devovemus animum,
Et locamus sic devotum
Ante Cœli Dominum. —

Is benignas Tuis votis
Semper aures porrigat,
Contra Te procellis motis
Vim nocendi adimat,
Ejus manum adjutricem
Nos laborum petimus,
Longam vitam, et felicem
Donet Pater Optimus!!!

Ne samo iz naslovna podatka nego i iz sadržaja ove prigodnice lako je zaključiti da nepotpisana autora treba tražiti u redovima pitomaca zagrebačkoga Dijecezanskog sjemeništa, tj. među slušačima teologije i filozofije. Ovdje valja napomenuti da se u ono doba četverogodišnji studij teologije održavao u Biskupijskom liceju a dvogodišnji studij filozofije, koji je teologiji prethodio, sjemenišni su alumni slušali na zagrebačkoj akademiji.

Klerika Ivana Goričanca, za kojega se u protokolnom zapisu kaže da je slušač druge godine filozofije, nisam našla ni u izvješću[10] zagrebačke akademije za školsku godinu 1834/35, niti u popisu »mlađeg klera« u šematizmu Zagrebačke dijeceze.[11] Ali u ovim službenim publikacijama nalazi se ime Tomaša Goričanca. U spomenutom šematizmu »Gorichanecz Thom.« jedan je od jedanaestorice klerika-slušača druge godine filozofije, a u izvješću akademije »RD Gorichanecz Thom. Cl. D. Z.« (časni gospodin Goričanec Tom. klerik Zagrebačke dijeceze) razvrstan je u klasu: *Auditores Plilosophiae in Annum II.*

Iz ovoga slijedi da bi autor nepotpisane prigodnice *Carmen honoribus...*, koja je u protokolu tiskovne cenzure pripisana Ivanu Goričancu, mogao biti Tomaš Goričanec. Da li je ta pretpostavka osnovana, pokazat će razjašnjenje i identifikacija autorstva druge pjesme *Ultimum vale...*

(Nastavit će se)

BILJEŠKE

1. T. J. H. MAR: *Smrt Tomaša Goričanca pjesnika spjeva »Opsađenje i poboj sisečki 1953«. (Još jedno žalosno pripečanje horvatskoga slovstva).* Marulić, 16/1983. br. 3, str. 250—251.
2. *Erdödy kneza Tomaša Horvat. Dalm. i Slavonske bana Obsađenje i poboj sisečki 1593.* Ispisan po Tomašu Goričanec, S. Biškupije Zagrebečke klerikušu. Zagreb 1837.
3. Rođen 14. XII. 1815. u Maloj Subotici kod Preloga gdje je i umro 31. XII. 1837.
4. Josip Mihojević: *»Sjevernohrvatske teme« Zvonimira Bartolića.* Marulić, 16/1983, br. 2, str. 187—193.
5. Zvonimir Bartolić: *Sjevernohrvatske teme. Knj. 2. Tomaš Goričanec i njegov spjev Obsađenje i poboj sisečki.* Čakovec 1982.
6. Izrađuje se u Jugoslavenskomu leksikografskom zavodu u Zagrebu.
7. *Elenchus manuscriptorum censurae librariae fine instituenda revisionis substratorum, — et ad imprimendum admissorum.* Sv. I (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — sign. R 3665).
8. U hrvatskom prijevodu: *Pjesmu u čast prečasnoga i prejasnog gospodina Josipa Šota, doktora bogoslovlja, p. o. profesora moralne i pastoralne bogoslovije, vicerektora zagrebačkoga Dijecezanskog sjemeništa i ujedno župnika Sv. Šimuna u Markuševcu, dok presretno slavi vrijedni imendan, za trajni spomen, odano, zahvalna srca prikazuje mladi kler.*

9. Josip Šot (Schoott, Shoot) rođen 10. X. 1792. u Zagrebu gdje je i umro 4. VII. 1863. Nakon školovanja u rodnome gradu završio je u Pešti teologiju s doktoratom. God. 1814. zaređen je za svećenika; 1818. postao profesor teologije u Zagrebu te je tu službu obavljao i nakon što je 1835. bio imenovan zagrebačkim kanonikom. Od 1832. bio je vicerektor a od 1837. rektor zagrebačkoga Biskupijskog sjemeništa. Nastavljajući tradiciju sjemenišnoga kazališta, ćešće je priređivao predstave i sam njima ravnao. Na hrvatski je preradio dvije Kotzebueove drame: *Uble Laune* i *Lohn der Wahrheit* koje su ostale u rukopisu (pod naslovima *Svaki ima svoje čuti*, igrokaz vu četireh pokazeh, i *Plača istine*, igrokaz vu četireh pokazeh). Vidi: Rudolf Strohal: *Svećenici hrvatski književnici u 18. i početkom 19. vijeka ovkraj Velebita.* Katolički list, 61/1910, br. 49, str. 390—391.
10. *Classificatio auditorum juris et philosophiae in Regia Scienciarum Academia Zagrabiensi e moribus et progressu in litteris.* Exeunte anno scholastico 1834/5. Zagrabiae 1835.
11. *Status personalis Seminarii cleri iunioris Dioecesis Zagrabiensis pro anno 1833—4/5.* — u: Zagrabiense Calendarium ad annum 1835.

Tomislav MARETIĆ

Poslovni ljudi

SAMAC

Bez vatre, pruža
cigaretu k mjesecu.
Smije se sebi . . .

PRIJETNJA

Komadić pakla
na vrhu cigarete
sve bliže usni.

SVEČANA TRIBINA

Traktat o humanizmu —
bjelasaju se
očnjaci.

KRČMA UZ CESTU

Nagurane krave
u kamionu čekaju
piće šofera.

PREDNOST

Ispred vatrene
linije spokojno
lete mušice.

ANTIMILITARIST

Prolazi vojska.
Pas laje od prvog do
zadnjeg vojnika.

SUSRET

Starac sa psom i
milicajac sa svojim.
Kako različito!

LIJEČNIK U KUĆI

Iz stana teške
bolesnice gleda igru
djece u parku.

ZORA

Fićuk vlaka
u san. Nastavljam
putovati . . .

DVORIŠTE DJETINJSTVA

Staro dvorište.
Usred blatnjave lokve
napuštena lopta.

Mate SUŠAC

Tajget

Otac ostade pred kućom
u sjenci mirne masline

Braća i sestre se igraju
oni ne znaju što je Tajget

Majka posrće za mnom
znam da ne smije plakati

Rob koji me vodi ravnodušno
odavno nema svojih suza

*

Putniče što bezbrižno prolaziš
zapamti bili smo samo djeca

Julio Meissner
ili
San i boja sjete i radosti života

»Budite zaljubljeni i bit ćete sretni.«
Gauguin

Ljepota nije u vjetru. Ljepota nije u prostorima. Ni u gorama ni u dogledu njihovih vrhunaca u snijegu.

Ljepota je u vjetru, u prostorima i nedogledu visina, u krošnjama i mrtvom cvijeću. Ljepota je u kamenu. U marševima i hodu mljekaricâ, u sukobima i pjesmi valovlja, u krvi i u vodama. Ona umire da uskrsne, rađa se da živi. Ljepota živi. U simfoniji slapova i mirisu mladosti, u prostorima i oku djevojčice. Ona nije daleko — ona je na dohvatu. Umjetnik je vidi u svakidašnjici — ona je život. Umjetnik je nalazi u detalju — ona je u česticama. Neograničena. Velika u ma-om, mala u velikome. Beskrajna i neiscrpna. Ljepota je u kretanju — ona egzistira. Igra i posrće, popijeva i tuži. Kao čovjek. Ljepota je čovjek. Ljepota je priroda. Ona se ne mora tražiti. U nama i oko nas ona se uvijek i posvuda nudi zagrljaju mašte, srcu i jezeru zjenicâ. Pruža se sluhu i ćutilu naših nosnica. Umjetnik je zaustavlja na trenutak da je preseli u vječnost po kojoj, mrtva, započne život u vjekove.

Meissner. Slikar Julio Meissner.*

Volio je nekad motriti daljine. Pogled je prosipao širinama krajolika i uranjao u duboke perspektive. Bludio je zrakom, penjao se brežuljcima *(Okrugljak)*, družio se s travama i zastajao na rubu šume, da odmoren uzleti nad zelene jastuke. Opijen mladošću prirode i dubinama neba, znao bi tada zaigrati kolo s bijelim oblacima, jedinim prijateljima što bi ih sretao u visinama *(Pejzaž)*. Takav je bio Julio kad je još vjerovao u čarobnu moć čistih boja pri oblikovanju zračne prostornosti. Ali već onda, boreći se s likovnom materijom za ozbiljenje svojih slikarskih zamisli, on je ljepotu pokušavao zarobiti u plošninama, sredstvom uglavnom čistih boja. Tako mu je ubrzo uspjelo razbiti komotne oklope i probiti gvozdena vrata u domenu plošnoga slikarstva. Bio je na čistu s time da je vlastitim naporima i organskom razvojnom linijom došao do otkrića koje mu je gotovo desetljeće unatrag omogućilo zaploviti posve novim regionima. Ulje »Masline 1.« (neki posjetitelj izložbe našao je u njemu analogiju sa genreom gobelina) dovoljno jasno kazuje nova smjeranja, iako je ono dijelom još vezano za raniji slikarev pristup. U krošnjama maslina zadržano je još treperenje zraka dok se u gornjim okrajcima platna okvir neba dekorativno urezao modrim zaljevima u oblake. To su prvi Meissnerovi koraci na stubištu ukrasnog slikarstva. Iskustvo od mnogo godina traganja i krvi dovelo ga je konačno do spoznaje kako su čiste boje u prirodi vezane jedino za plohu. Od sada unaprijed on će se k njima navraćati u

* Ovo je prvi autorov likovni ogled, pronađen uz rukopisnu ostavštinu pjesnika Nikole Šopa koji je Ricovu u dva navrata pružio ležaj i utočište pod svojim krovom na Šalati, u Mesićevoj 23. Tekst je napisan 1952, ponuđen onovremenom uredništvu »Krugova«, ali odbijen a osvjetljuje nastup jednoga nepravedno zaboravljena hrvatskog umjetnika, iznimne etičke strukture i svjedočenja, tragičan ahasferski duh ugašen u Švicarskoj prije više godina, jednoga od najzaslužnijih, iako uporno prešućivanih, otaca avangarde poratnoga hrvatskog slikarstva.

najrazličitijim raspoloženjima, praveći mjestimice, od vremena do vremena, ustupke prostornosti i zakonima plastike, ali samo tamo gdje je to zahtijevala nužda kompozicije *(U ležaljci, U jesen)* ili psihološki akcenat slike *(Autoportret, Portret slikara Hermana)*. Inače se Meissner kreće u ravninama. Mekan u namazima, on se ne rasiplje u koloru. Registar je boja uzak a raznolik. Bogat u zahvatu crvenih, žutih, zelenih i plavih, rjeđe crnih, tonova koji se često miješaju međusobno ili se nađu u susjedstvu narančastih, zeleno-plavih i sivo-zelenih šara. U neprekidnom previranju i traženjima Meissneru je uspjelo izgradit vlastiti stil, obilježen jedinstvenošću kolorističke intencije i štimunga, kako u djelima iz ranije tako i u onima iz kasnije njegove faze. Harmonija je možda dijelom poremećena i disonantna u neujednačenosti postupka sa žutom i crvenom bojom u odnosu na ženin lik *(U ležaljci)* i u tjesnoći okvira »Baletne parafraze«.

Linija i boja u punom skladu i zaobljenosti, s maksimalnim postotkom stapanja zamisli i oblika, postaje slikarsko-estetskim kodeksom Meissnerovih kompozicija. Lakoćom i smirenošću koja naprosto zadivljuje skladao je on svoja platna. Transverzalama boja, dijagonalnom, vertikalnom, horizontalnom ili trokutnom kompozicijom, uz rijedak smisao za mjeru, udahnuo je Meissner iskru života u svako ulje i monotyp kojega se prihvatio. I kad se zanosi etudom kose i zrenjem djevojačkih dojki *(Akt 1.)*, i kad se igra pozadinskim dekorom cvijeća, kao što su to davno prije njega činili Gauguin i Van Gogh, i kad dufyjevski pristupa rješavanju brodice i valova *(Na prozoru)* ili u glazbenu odzvanjanju razmješta crno i žuto radi ujednačenosti kompozicije *(Mljekarice, Portret slikara Hermana, Na prozoru, Kazalište 1.)*.

Meissner danas grabi u život mnogo izravnije nego ranije. Posljedica je to neumornog proučavanja i motrenja s dugotrajnim eksperimentiranjima, kod kojih se svijet uobičajio gledati iz određene razdaljine. I baš ta razdaljina, ta distanca od objekta pomaže mu u ozbiljenju punijih sinteza i monumentalnoj karakterizaciji lika *(Portret slikara Hermana)*. Meissner se udaljuje od svagdašnjice kako bi joj postao bliži. On bježi od života, da nam ga jače približi. Izbjegava dodir, da bude ljepša stvarnost. Njegovo slikarstvo, koje za naše prilike svojim novinama, smionošću i svježinom bilježi svakako revolucionaran korak na crti likovnoga progresa, izraslo je iz evropskog slikarstva prvih decenija našega stoljeća. Prebrodivši ograde impresionizma, ono se uskoro oslonilo na tekovine Gauguina, fauvista i grupe nabisa. U ovoj retrospektivnoj izložbi od deset godina rada i dostignuća (to je po redu četvrta Meissnerova izložba) autor je po genetičkoj kategorizaciji svojih radova pokazao možda najveću srodnost s umjetnošću fauvista. Sve naglašenija težnja za plošnim oblikovanjem likovne materije, za koloristićkim ugođajima koji ne zaziru od dekorativnosti i ornamenta, za uprošćenjem slike u jednoj izrazito glazbenoj interpretaciji likovnog sižea. Dufy i Matisse kao da su ovom slikaru najbliži *(Na prozoru, Kazalište 1., Kod čitanja)*. Ima međutim i razlika, koje ih dijele i u tehničkom postupku i u odnosu prema objektu. Matissea u prvom redu interesira kompozicija u koloristićkoj arhitektonici slike kao likovne činjenice, gdje će se poći od općeg pojedinačnome, te će crtež, pogotovo kod figure i detalja, niknuti iz potrebe obojenih polja. Kod Dufyja će se opet pažnja usredotočiti na ugođajno žarište kompozicije s arabeskom škrta izbora boja u harmoničnoj instrumentaciji. Otuda je i razumljiv za Matissa i Dufyja tako slobodan zahvat u figuru, koja često dobiva značaj ornamenta, dok će Meissnera ipak prvenstveno zanimati crtež kao temeljni činitelj kompozicije. Crtež, koji nije podređen ni ugrađen u cjelinu, nego predstavlja važan formalni i sadržajni faktor kompozicije. To mogu potvrditi tek što ne svi njegovi izlošci, posebno oni iz motivike *nature morte*, akta i lika u interijeru. I upravo ta primarnost crteža Meissnera katkada prenaglašeno veže za model iz objektivne zbilje, makar i samo u pojedinosti (sandale u *Autoportretu* i ženske cipele — U *ležaljci)*. Bilo bi po tome naivno zaključiti kako je Meissner ropski vezan za objektivnu prirodu. On je slobodan i neobazriv. Rijetko da je u kojem radu *(Masline na Korčuli, Masline)* ovaj slikar podredio svoj doživljaj modelu iz naravi. Najčešće se on uzdizao iznad zbilje, asimilirao je u dugom stvarateljskom procesu prijemnikom svoje estetske aparature i tako je likovno transponiranu u vlastitoj verziji pružao ljudima preko materije monotypa *(Akt 1., Balerina 1., Balerina 2., Baletna parafraza)* ili ulja *(Na prozoru, Kazalište 1., Narcise, Mrtva priroda, Motiv iz Mostara)*. Kod ovih radova progovorio je vizionar koji u svojoj osobnosti združuje i slikara i poetu. Slikara, koji poznaje tehniku svog zanata te je rukom zrela majstora uspio svladati crtež i boju, pretopivši ih u potpun sklad, bilo da se služi razređivanjem i redukcijom *(Motiv iz Mostara)*, bilo da urezuje i stilizira *(Mljekarice)*, bilo da utapa u raskoš žive *(U jeseni)* i rasplinute materije *(Balerina 1.)*. Poeta, koji se baca u naručaj prirode poput dojenčeta u zagrljaj majke, ali i koji ravna njome, preobražujući je prema skali osobnih raspoloženja. Koji pjeva o trenutku i čudnom pobratimstvu stvari i bićâ, predmetâ i ljudî. Smiren kao — »Kod čitanja«, svečano zadivljen kao u »Motivu iz Mostara«, nervozan — »U ležaljci«, obuzet nostalgijom — »Na prozoru«. Bonnardovski raspjevan u ditirambu boja *(U jeseni)*, škrt i mrzovoljan *(Dunje)*, sjetan u elegiji »Narcisa« i »Mrtve prirode«, prevaren i jedak u svjedočanstvu »Autoportreta«. I kao da nam bez prestanka sugerira poznate istine: uvijek i na svakom mjestu čovjek je dijete prirode i dio njenih zbivanja. I kao da se ne kani odijeliti od nas ovaj neurastenik kojeg pogled progoni do u mozak. Rekao bih: to je utjelovljena zagonetka ili *credo* kakva orijentalnog fatalista. Oči tjeraju u bijeg a i dalje te slijede. Proklete i osuđene, one ne znaju za predanje. Ne znaju za oćaj. One su spomenik optimizma *(Akt 1., U jeseni)* i ljubavi za životom u kolektivu i s ljudima skromnih zahtjeva in *rerum natura (Kazalište 1., Nena, Mljekarice)* premda su te oči mrtve od života, a žive od umiranja — raspete i pribijene. Oči koje će svakog ćasa iskočiti iz okvira jer mnogošta treba reći i osuditi, mnogošta zbog sklada izmijeniti. A ostaju nemoćne i uzete, kao i ruke, što od strpljivosti téže čitavu jednu egzistenciju živaca *(Autoportret)*. To je pasivnost jača od ma koje aktivnosti i statičnost rječitija od bilo koje dinamičnosti. Tako govori čovjek koji svoju biografiju ne ostavlja u zapisima mrtvih slova, nego je krvlju ispisuje po koloriranim površinama svojih slikarskih izdjelaka. Vizionar koji vještinom čarobnjaka ispreplíće i mîri život sa smrću, san sa javom. Fantasta koji razbija prostore a zrak cijepa na paralele i okomice raznoliko obojenih plošnina *(Kazalište 1.)* Kojemu su ravni predmeti i živa bića, gdje se svi elementi harmoniziraju s temeljnim naumom slike. Gdje se prostor, koji je u »Kompoziciji 1« zamišljen u kružnim i eliptičnim transverzalama jasnih boja, kod »Baletne parafraze« rukom hvata kao dio prepreke u obliku lučne zavjese. To je slikarstvo snoviđenjâ kojega se Meissner ne može osloboditi ni pred modelom iz mrtve prirode kad u »Narcisama«, htio-ne htio, grabi pozornost na poanti ženskog akta u desnom kutu slike. Cijela se skladba u dijagonalnom crescendu penje prema tom ostvarenju glazbene ljepote koja u dalekim odjecima podsjeća na skulpturu Meštrovićeva »Sjećanja« i na liriku Maillola. Sporedno postaje važnim, a važno sporednim (isključite detalj jedrilice i tegle s cvijećem iz ulja »Na prozoru« i vi ćete osiromašiti skladbu za polovinu njene vrijednosti). Sve su to atributi i metafore koje u ukrasnoj sastavnici mogu da zamijene i središnji akcent slike. Ako se do njih dospije razmišljanjem i svjesnom konstrukcijom, radilo se čak i o prilogu skladbenoj arhitektonici motiva kao što je to slučaj s teglicom u gornjem i s tanjurom voća u donjem kutu *(U ležaljci)*, onda te pojedinosti gube na udjelu i snazi svoje metaforike, djelujući nametljivo. Koliko međutim draži i simbolike u ornamentu nedorečene plesačice nad lijevim ramenom slikara u »Autoportretu«! Meissner je doista našao svoj put: širok i s više izlaza. Svaki vodi iz života i svi se k njemu vraćaju. Iz Meissnera u život, iz života u Meissnera, a to će reći: iz čovjeka u život i obratno. Meissner je našao put — Meissner je na putu. Negdje na raskrižju sna i jave. Život kao da je i sam raskrižje, razmeđe u kontrastu zbilje i snoviđenja, radosti i tuge. Takvo je opstojanje. A u ovom slučaju riječ je o slikaru jedne fasade opstojanja, slikaru izdvojena aspekta opstojnosti u historijskom sada (ako i ne u doglednu futuru) velegradske stvarnosti Hrvatâ. Bez drame i naricaljki, bez grčeva. S tek ponešto tipizacije i ponešto individualizacije u ambijentu i u likovima. Artizam u neosporivo pozitivnom smislu izgovorene riječi. Umjetnost za čovjeka, ljudima dostupna i bliska. Meissnerovo slikarstvo je Meissnerovo, a može biti i naše. Ono pripada ovdašnjem intelektualcu kao i građaninu i radniku koji od umjetnosti traži u prvom redu iskaz ljepote življenja, doživljaj opstojećeg i vidljivog.

S pogledom uprtim u nogostup zagrebačkih ulica Meissner prati povorke dana na pločnicima podno Sljemena (*Mljekarice*) i u interijerima starog i novog Agrama (*Kazalište 1., Akt 2., Kod čitanja, Portret slikara Hermana*). Prepušten termometru raspoloženjâ i plaveti svojih neprekinutih sanja, ostavi ponekad gradske kvadrate sa svijetom mrtvih priroda — da se utopi u prostranstvo sunca i vidika (*Pejzaž*), vezujući, uporedo s kopnom, i čari intime naših obala u stihove boja i oblika koji se teško zaboravljaju (*Na prozoru*). A kad se nađe u gorama, okružen sivilom stijena i modrim putovima rijeka, on i u goleti krša otkriva smaragd i ametiste u simfoniji voda što se mlazevima toče i prolijevaju do dubokih korita za klisurama (*Motiv iz Mostara*). I tada, kao da nam još jednom na rastanku kliče sa kamena:

Lijepa je ova zemlja, i ljudi, i trave. Mila u kišama i pjesmi maestrala. U tuzi cvijeća, nikla iz zemlje što nas rodi. Čista kao oko djevojčice Nene i kaplja rose u slapovima Neretve.

Lijepa je moja zemlja, i ja je volim u mimohodu oblakâ i nujnoj brizi mljekaricâ. U voću i u tajni djevojaka. Za sve koji vole, za sve što se bore i kojih nema.

Život je u danima i neutrnutoj čežnji vjetrova. U zemlji i u vodama. U mrtvim prostorima. Ne. Smrti nema!

Josip RADIĆ PLANINIĆ

Domovina moja je zemlja plodna dovijeka

Moja domovina je kuća
u kojoj ptice ugibaju
moja domovina je kuća
u kojoj djeca oplakuju žive roditelje
moja domovina je kuća bezakonja
kuća hladnih vjetrova
kuća uvelog cvijeća
kuća osamljene molitve
kuća dalekog mira

ali domovina moja je zemlja milosnika
zemlja isposnika
zemlja južnih mora
zemlja svibanjska
zemlja dolaska
domovina moja je zemlja plodna
dovijeka

Karijera

Kada sam kao dvogodišnja beba nehotice lupio rukom po tipki glasovira, počelo je... Da, brižna rodbina uskliknula je: »Pa on svira!« Od tada sam imao specijalni tretman. Od mene se očekivalo! Bio sam velika perspektiva naše loze. Visoko gore, u neboderskim visinama, u otprilike četrdeset pet kvadrata egzistencijalnog prostora, nicao je genij. Njegov se napredak pratio dostojanstveno, s doličnom pažnjom. Uostalom, još nije zabilježeno da je netko u drugoj godini života udario povisilicu na — c noti.

Vijest se proširila okolinom. Ukazivana mi je čast i starije su me osobe prvoga propuštale u lift. Uvidio sam da se oko mene odvija neka čudna igra...

Vrijeme je teklo. Stario sam. Nekako sam spoznavao da se razlikujem od svojih vršnjaka. U vrijeme kada su oni išli na igru, ja sam, uredno počešljan, žurio na svoj redoviti susret s crnobijelim tipkama. Sviranje mi je postajalo sve teže. Nisam to činio iz zadovoljstva. Moj se glazbeni pedagog počeo nervirati. Bilo mu je teško priznati da nemam baš neko strpljenje kod upornog ponavljanja određenih notalnih izreka. Zabušavao sam. Gotovo sam stupio u svađu s tom glomaznom crnom kutijom. Kada je naš odnos došao do ruba podnošljivosti, bilo je neminovno suočiti se s činjenicom. Mom sviranju došao je kraj. Ništa od mene na glazbenom planu.

Kakva je samo konsternacija nastala kod svih mojih vjerovnika! Zar je to moguće? Dvogodišnji genij raspao se kao mjehur od sapunice.

Dugo je trajala napeta atmosfera u mojih četrdeset pet kvadrata. Smatran sam izdajicom. U mene se sve manje vjerovalo. Prepušten sam sebi. Bio sam nužno zlo. Kod svih obiteljskih slavlja sjedio sam u kutu, nezapažen. Moje mišljenje nitko nije tražio.

U pubertetu naglo sam izrastao. Stršio sam nad svima. Kako je košarka bila u modi, stručnjaci u mojoj obitelji za odbir talenata zadovoljno su trljali ruke. Bit će to sportaš, pomišljali su. Uskoro dobih u ruke loptu. Ujak me upiše u klub. Počeo sam...

Obiteljske delegacije budno su motrile moj napredak. Svaki moj uspješan potez izazivao je osmijeh na njihovom licu. Redovito sam mjeren. Za svaki novi centimetar priređivana je gozba. Ali jednom stadoh! I nakon upornih mjerenja rezultati su bili nikakvi. Obiteljski savjet razočarano je ustanovio: »Stao je!« Preostala je nada u moj talenat. Pojačane su doze treninga.

Napori su me iscrpli. Nisam više mogao i pobjegao sam iz sporta. Ponovo je četrdeset pet kvadrata bilo šokirano.

Preostala je vjera u moju glavu. Još je jedino ona pokazivala odlične rezultate. Bio sam odlikaš u školi.

»Oslobodite dijete gluparija! Pustite ga neka uči! Bit će to znanstvenik!« — rekao je netko iz obitelji. I tu je počelo. Opet se očekivalo. Pa moja obitelj puna je obrazovanih članova! Upućivan sam na njih! Posebice na ujaka. On ima toliko dodataka svom imenu da je trebalo proširivati vrata jer nisu svi mogli kroz njih!

Čekalo se i na moje priloge imenu. Međutim, nesretna ljubav uništi sva njihova čekanja. Zakazao sam na studiju. Razočaranje je bilo golemo. Upropastio sam i posljednje nade. Završio sam, ipak, neku školicu i započeo svoj miran život.

Na obiteljskim slavljima opet sjedim u kutu.

Tomislav DOROTIĆ

Naše življenje

Sve kamen goli
di smo se rodili.

Škrta zemja
i škrti judi:
bez gore,
bez vode,
dvo brova,
mriža i prova.

Žmul vina,
suza uja
i baril slonih.
Kora kruha.

Krov od ploče
i mendul u dvoru.

Sve kamen goli
di smo se rodili,
a isto se voli
to naše življenje.

Stjepan ŠEGUDOVIĆ

Mjesto Cvetković u prošlosti

Kratak povijesni prikaz

Tridesetak kilometara jugozapadno od Zagreba, između željezničke pruge i suvremene autoceste koje povezuju Zagreb i Karlovac, nalazi se mjesto CVETKOVIĆ. Proteže se u smjeru sjever-jug, sve do nedavno uz »vekivečni«[1] potok koji je u najnovije vrijeme zasut, a sada uz asfaltnu cestu koja prolazi istim smjerom. Sjeverno od njega gradić je Jastrebarsko, s kojim je već Cvetković spojen nizom kuća s jedne i druge strane ceste koja ih povezuje, dok ga s istočne, zapadne i južne strane okružuju plodonosna polja.

Kuće u mjestu i gospodarske zgrade nekoć su bile izgrađene uglavnom od drveta dok su danas u svom pretežnom dijelu zidane. Nižu se jedna uz drugu s obje strane ceste, svaka sa svojim dvorištem i svim potrebnim gospodarskim zgradama. Iza njih nalaze se vrtovi na koje se odmah nadovezuju prostrane oranice.

Dva su manja zaselka — svaki s desetak kuća — od kojih se jedan naziva Vulica a drugi Klanjac. Oba su u neposrednoj blizini glavne ulice i s njom su povezana tako da tvore jednu cjelinu. U mjestu je 175 domaćinstava s 800 žitelja. Gotovo svi su po rodu i jeziku Hrvati a po krštenju rimokatolici.

U glavnoj ulici, po prilici u sredini mjesta, nalazi se oveća kapela podignuta na čast sv. Mirku. Nešto južnije od nje velika je jednokatnica Pučke škole koja je sve do nedavna svojim prizemljem služila potrebama Zemljišne zajednice i Upravne općine. Nedaleko od škole na omanjem trgu druga je velika jednokatna zgrada — Vatrogasni dom. U njegovu prizemlju smještene su štrcaljke i ostala vatrogasna oprema dok je čitav prvi kat uređen kao velika dvorana za raznovrsne priredbe i zabave. Na jednom i na drugom kraju mjesta nalaze se ograđeni i dolično održavani oveći poklonci s nišom unutar kojih se nalaze kipovi sv. Obitelji i lik Presv. Trojstva kojima se mjesto posvetilo i zavjetovalo 1905. i 1937. godine.

Poput svojih predaka stanovnici starije i srednje dobi bave se ratarstvom, stočarstvom i vinogradarstvom. Mlađe pak generacije polaze raznovrsne škole gdje stiču stručnu spremu i po svršenom školovanju odlaze iz mjesta svakog dana na posao za koji su se osposobili.

1. Prva povijesna svjedočanstva[2]

Mjesto CVETKOVIĆ dobilo je ime po rodu Cvetkovića koji je u 13. stoljeću s rodovima Pribića, Krašića, Draganića i drugih nastavao područje nekadašnje hrvatske županije Podgorje. Rod je dobio ime po svom pročelniku-prvaku CVETKU (CHUETCHK) koji se prvi put spominje 1244. godine. Te je, naime, godine kralj Bela III (IV) izuzeo njega i sav njegov rod od podaništva — jobagionata[3] tvrđi-gradu Podgorje. Tako je tada i tim kraljevim činom Cvetko i sav njegov rod ušao u red nižih plemića.

Za ovu povlasticu nemamo očuvane izvorne isprave ali za nju jamči potvrdnica kralja Andrije III. iz *1294.* godine koju ovaj izdaje na molbu CVITKA, sina Cvetkova[4]. Svjedočanstvo istinitosti pruža povelja kralja Karla Roberta koju on izdaje 5. IV. *1333.* godine u Topuskom i kojom potvrđuje povelju kralja Andrije o oslobođenju roda Cvetkovića od podaništva tvrđi-gradu Podgorje.[5]

Iz isprave koja govori o uređenju posjedovnih međa u županiji Podgorje[6] razabiremo da su uz međe zemlje roda Cvetkovića bile u neposrednom susjedstvu dvije zemlje koje su se zvale Čebdin (Čabdin) i dvije Breznice. Njihovi su posjednici dosta rano stupili u jednu rodnu općinu, tada zvanu generaciju-rod, i tijekom 13. stoljeća stopili se u rod Cvetkovića bilo ženidbama bilo radi lakše obrane vlastitih sloboština. Dok se posjednicima Breznica zametnuo svaki trag u imenu, oni Čabdina ostali su poznati sve do danas, tvoreći s rodom Cvetkovića jednu općinsku zajednicu. Tako postoji *od početka 14. st.* jedna jedinstvena općinska zajednica roda Cvetkovića koja je uređena kao i sve tadašnje rodne ili plemenske općine na čelu sa županom (sucem), starješinom i blagajnikom (fiškuš) i s dvanaest prisjednika (assessores)[7].

Na temelju ovih spomenutih svjedočanstava s pravom možemo zaključiti sljedeće:

1) Od 1244. god. sav rod Cvetkovića uvršten je u red nižeg plemstva i kao takav slobodan je u svojim posjedima i u njihovu uživanju od podaništva županijskom gradu-tvrđi Podgorje.
2) Od početka 14. stoljeća rod Cvetkovića s posjednicima Čebdina tvori jednu jedinstvenu općinsku zajednicu roda Cvetkovića.
3) Najstariji predstavnici i pročelnici roda Cvetkovića bili su: *Cvetko* (1244—1257. god.) — *Cvitko* (1294. god.) — *Berislav* (1333. god.)

Ovu svoju plemensko-plemićku slobodu, kraljevskim poveljama potvrđenu, rod će Cvetkovića uporno braniti svaki put kad god bi došla u opasnost bilo s koje strane. Zato u pogledu ove slobode i ovog prava cijelog roda Cvetkovića neće ništa promijeniti ni nasilno uplitanje pojedinih vlasnika tvrđe-grada, ni kasniji pokušaji pojedinaca samog roda da izbore pismenu potvrdu o pravu na osobno ili porodično plemstvo. Uostalom, ovi posljednji moći će to tražiti jedino i samo na temelju plemstva-plemićstva svega svoga roda Cvetkovića!

Kad je kralj Bela III (IV) dao 1257. god. sloboštine općini Jastrebarsko, na njezinu molbu dodijeljene su joj po banu Stjepanu tri rala zemlje od zemalja roda Cvetkovića, Draganića i Kundisa. Kako je to bila velika količina zemlje[8] (oko 684 današnja jutra), oštećeni su bili nezadovoljni. Možda je tu uzrok kasnijih češćih razmirica glede posjeda i međa do kojih će dolaziti između općine Cvetkovići i povlaštenog trgovišta (oppidum) Jastrebarsko. Do razmirica je, naime, došlo odmah a kasnije su se samo množile dok ih — barem za ono vrijeme — ne riješi izaslanstvo bana Stjepana i zagrebačkog kaptola 13. X. 1352. godine. Te je, naime, godine spomenuto izaslanstvo obišlo i uredilo sve međe uz odobrenje i zadovoljstvo jednih i drugih. Na zahtjev Vidonje, sina Jurkova, Dragana, sina Berislavova, Petra, sina Ivanova, Bratka, sina Marenova, i Nikole, sina Ladomerova, predstavnika općine Cvetkovići, zagrebački je kaptol o tom izdao ispravu 18. X. iste godine[9]. Međutim, kako su građani Jastrebarskog ponovno počeli prisvajati zemlje Cvetkovićana, ovi preko svojih predstavnika Đure, sina Udovčeva, i Ivše, sina Vidova, 28. X. 1373. god. prosvjeduju pred zagrebačkim kaptolom i traže njegovu zaštitu[10].

2. Okić mjesto Podgorja

Pošto su knezovi Babonići izgubili svoje posjede u županiji Podgorje i oko *1330.* god. nestaje tu njihove vlasti, dolazi sve ovo područje u vlast kralja. Tako se staroj županiji Podgorje gubi svaki trag oko polovice 14. stoljeća i na nekadašnjem njezinu području protežu tada svoju vlast tvrđe-gradovi Lipovac, Ozalj

i Okić. Općina Cvetkovići potpala je tada pod vlast tvrđe-grada Okića koji je pripadao kralju. Cvetkovićani nisu tada potpali pod Okić kao gradski kmetovi, nego kao gradski ljudi, slobodni i plemeniti »građani«. Kao takvi bili su poznati i priznati i po banu i po hrvatskom plemstvu. Da bi u novim okolnostima očuvala svoje sloboštine, šalje općina Cvetkovići 29. III. *1388.* god. banu Ladislavu de Losoncza svoje predstavnike Ivana, sina Stanišina, Fabijana, sina Cvetkova, Vuka, sina Tomina, Đuru, sina Grdova, s molbom da Cvetkovićanima potvrdi stara prava i zaštiti ih u sloboštinama. Ban kao upravitelj svih kraljevskih gradova u Hrvatskoj — dakle i Okića — potvrđuje plemićku slobodu Cvetkovića i nalaže svom kaštelanu u Okiću da on i svi budući kaštelani štiti Cvetkovićane u njihovoj slobodi i da im ne nameće nikakvih obveza osim onih koje su uobičajene za ovako slobodne ljude.[11]

Kad je prodajom po kralju 1393. god. došao u posjed Okića Toma, sin Bevenjudov, šalju k njemu Cvetkovićani 19. III. *1394.* god. u Novigrad (gdje je tada boravio) svoje predstavnike: župana Ivana, sina Dikšina, i Ivana, sina Stasekova, s molbom da ih on i njegovi nasljednici štite u njihovim posjedima. Toma, koji je bio sklon Cvetkovićanima i njihov iskren zaštitnik, to im obeća i potvrdi pravo na sve dotadašnje njihove posjede, naglašujući »da se pravednim zahtjevima ne smije uskratiti pristanak«[12]. Međutim, kako nisu tom Tominom potvrdom bile jasno označene i zajamčene plemićke slobode Cvetkovićana, to su ovi *6. VI. 1395.* odaslali svoje predstavnike Ivana, sina Dikšina, Grgura, sina Ivušina, Klementa, sina Brankova, i Munju, sina Petrova, pred zagrebački kaptol. Tu su oni izjavili da su Cvetkovićani »uvijek i od davnine bili plemeniti gračani tvrđe-grada Okića i kao takvi samom su gradu-tvrđi Okiću pripadali i služili«, tj. u tamošnjem gradu-tvrđi vršili stražarsko-vojničku službu, bez drugih obveza, dok se u slučaju rata uključuju kao vojnici u plemićku četu-banderij. Toma koji je bio nazočan obvezao se da će Cvetkovićane i sve njihove potomke braniti i štititi »u svim njihovim pravima i slobodama« a kaptol je o tom izdao povelju sa svojim pečatom[13].

No tvrđa-grad Okić naskoro promijeni svog gospodara jer ga je Tomin sin Bevenjud 1416. god. prodao Nikoli Frankopanu koji ga je dobio u potpuno vlasništvo kraljevom darovnicom 1419. godine. Tako je Cvetković došao pod vlast glasovite obitelji Frankopana. Uz druge značajnosti iz tog vremena važno je uočiti sljedeće: kad su 1414. god. Benko, sin Stjepana od porodice Dimnjakovića, Križan, sin Videnov, Vuk, sin Ivana — sina Petronjina iz Čebdina, pokušali otuđiti neke svoje zemlje, općina Cvetkovići se tomu suprotstavila pozivom na staro pravo roda kao cjeline. A po tom pravu svaki rođak i susjed mogao se usprotiviti otuđenju zemlje svog rođaka ili susjeda. Pogotovu je to mogao rod kao cjelina kojemu je pripalo pravo donijeti konačnu odluku. U spomenutom slučaju Cvetkovićani šalju svoje predstavnike: Ivana, sina Dikšina, Pavla, sina Cvetkova, i Marka, sina Stipšina, opet pred zagrebački kaptol s odlučnim prosvjedom u ime cijele općine[14]. Ovo je važno s tog razloga jer pokazuje s kolikom su budnošću i brigom Cvetkovićani bdjeli nad cjelovitošću svojih posjeda, ne dopuštajući neopravdano otuđenje i olak pristup osobama izvan svog roda u posjed bilo čijeg dijela zemlje koja se nalazila na području što je pripadalo cijeloj općini.

Da su ovakvi postupci Cvetkovićana bili opravdani, bez ikakve sebičnosti i jala, uskogrudnosti i isključivosti, dokazuje činjenica što su neprekidno — kako do tada, tako i od tada — morali braniti svoje posjede i boriti se za svoje povlastice pred nasrtajima pojedinih silnika. Tako su čak morali pred zagrebačkim kaptolom 12. IV. 1424. god. prosvjedovati zbog nasilnog uništenja međa i prisvajanja zemlje sa strane susedgradskog gospodara Ladislava Toto koji je to učinio 1422. god. sâm te još jednom kasnije s jastrebarskim građanima[15].

Zanimljivo je da su Cvetkovićani zajedno s Draganićanima na početku 15. st. došli u sukob s Domagovićanima. Ovi su, naime, 1. V. 1419. god. podigli tužbu pred kraljem Sigismundom protiv njih, tvrdeći da su Cvetkovićani zaposjeli njihovu šumu između potoka Breznice i Velikog Glogovca a Draganićani onu između potoka Velikog Črnca i Kupčine i između Svibna i Volavčice. Kralj je naložio hrvatskom banu Dionizu Marcalju da istraži stvar i donese rješenje. Po ba-

novoj naredbi zagrebačkim županima da povedu istragu, ovi to učiniše u nazočnosti susjeda i plemića koji su pod prisegom tvrdili da sporne šume pripadaju Domagovićanima a da su ih Cvetkovićani i Draganićani silom prisvojili i ušli u njihov posjed. Parnica je riješena u korist Domagovićana[16].

S osudom se nisu pomirili niti su bili zadovoljni ni Cvetkovićani ni Draganićani, nego su i nadalje sporne šume smatrali svojima i njima su se služili. Zbog toga je desetljećima dolazilo između njih i Domagovićana do sukoba i tučnjava, do nanošenja većih šteta pa čak i do ubojstava. Da bi se taj sad već i stoljetni spor riješio, Petar Erdödy, gospodar tvrđe-grada Jastrebarsko, 30. X. 1531. god. održi s plemićima sud koji je odbacio sve tvrdnje Cvetkovićana i Draganićana te upravo na temelju rješenja iz 1419. god. donio odluku da sporne šume pripadaju Domagovićanima i da su s obzirom na njih Cvetkovićani i Draganićani obvezani na »vječnu šutnju«.

Međutim, kako ovi ipak nisu šutjeli ni mirovali, nego su uporno ostajali pri svojim tvrdnjama, Petar Erdödy pozvao je sve na novo ročište za dan 25. VI. 1542. god. u Jastrebarsko. Toga se dana skupilo tu mnogo plemića, susjeda i međaša. Pred njima je dvanaest staraca iz Cvetkovića i toliko njih iz Draganića s još tridesetoricom drugih pod prisegom izjavilo da su međe Cvetkovićana i Draganićana pravedne a da su ih Domagovićani lažnim pismima krivotvorili. Na drugom ročištu, 6. X. iste godine, održanom na groblju sv. Mihalja u Jastrebarskom, po drugi put je mnoštvo svjedoka pod prisegom potvrdilo ispravnost i pravednost međa Cvetkovićana i Draganićana o čemu je izdao ispravu Franjo Imprić Jamnički, župan zagrebačke županije[17].

Pošto su izvršeni izvidi i saslušani svjedoci pod prisegom, Petar Erdödy je 28. XII. 1542. god izrekao presudu prema kojoj su za to određeni pristavi u ime Cvetkovićana i Draganićana s jedne strane i Domagovićana s druge strane 11. I. *1543.* god. konačno na licu mjesta utvrdili međe ovako: na istoku se međa Cvetkovićana i Draganićana sastaje kod ušća Okičnice (Ličnik) u Volavčicu. Kod ušća Struge u Volavčicu sastaju se međe Draganićana, Cvetkovićana i Domagovićana označene urezanim križevima na drveću. S desne strane utoka Struge u Volavčicu međa je Cvetkovićana i ide prema zapadu uz potok Mrtvi Glogovac do kraljevske ceste i uz nju do molunjskog mosta nedaleko od sela Novaki a odavde uz Rakitovu Mlaku do Črnilovca.

I o ovom utvrđenju međa izdao je *15. II. 1543.* god. već spomenuti Franjo Imprić Jamnički ispravu pisanu na pergameni koja se kao i dva prijepisa zagrebačkog kaptola od 25. XI. 1542. god. prvospomenute Imprićeve isprave čuva u arhivu općine Cvetkovići. Tako su napokon uređene međe između Cvetkovićana i Domagovićana. Ostat će gotovo nepromijenjene kroz sva kasnija stoljeća te više neće dolaziti do razmirica — barem ne većih ni značajnijih — između Cvetkovićana i Domagovićana. No, ako ne s Domagovićanima, do razmirica će dolaziti s drugima, a napose s obitelju Erdödy koja se pojavljuje na ovim područjima i postupno sve više proširuje svoju vlast i gospodstvo.

3. Pojava porodice ERDÖDY

Poput Nikole Frankopana i njegov je sin Martin bio dosta sklon Cvetkovićanima. Došavši ženidbom u posjed imanja Lipovca i Jastrebarskog a po obiteljskoj uredbi i tvrđe-grada Okića, Martin je postao stvarnim gospodarom svega područja između Kupe i Save. Po njegovu nalogu njegov okićki kaštelan Pavao Perćavić izdao je 21. XI. *1455.* god. Cvetkovićanima pismo kojim ih obavješćuje *da ni on ni njegovi nasljednici prema odredbi »našega gospodina grofa Martina Frankopana, niti bismo smjeli niti smijemo uvoditi kakve novotarije za ljude koji borave u Cvetkoviću, osobito za prevoženje žita ili drugih stvari bilo odakle. Što više, nitko, ni mi ni drugi naši nasljednici nemaju nikakve vlasti siliti njih (ljude iz Cvetkovića) na bilo što, što nije ili nije bilo uobičajeno, nego jedino s njihovom dobrom voljom«*[18].

Ovo će potvrdno pismo biti Cvetkovićanima od velike važnosti radi obrane i zaštite svojih prava i sloboština kad Okić i Kerestinec budu kasnije pokušavali silom tražiti od njih kojekakva podavanja.

Uz određene uvjete Martin Frankopan predao je kralju Matiji Korvinu 1470. god. tvrđu-grad Okić a ovaj ga je 1480. god. darovao Ivanu Horvatu od Šaga. S njim Cvetkovićani nisu imali nikakvih neprilika iz čega slijedi da su bili u velikoj mjeri priznavani neovisnima o Okiću. No, došli su opet u sukob s jastrebarskim građanima koji su nastojali silom prisvojiti neke njihove zemlje. Da se obrane, šalju Cvetkovićani Đuru Pavlekovića i Šimuna Balšića pred zagrebački kaptol u znak prosvjeda. Kaptol ih primi i sasluša njihovu tužbu 30. VI. 1490. god. o čemu je izdao pismeno svjedočanstvo[19].

U vlasništvu Ivana Horvata ostao je Okić samo do 1493. godine. Te ga, naime, godine on proda đurskom biskupu i kraljevu kancelaru Tomi Bakaču i bratu mu Nikoli od Erdöda i petorici njegovih sinova. U kupoprodajnom ugovoru među posjedima i selima kao pripadnicima tvrđe-grada Okića spominju se i Cvetkovići. Kralj Vladislav II. 1494. god. potvrdi prodaju i po njegovu nalogu čazmanski kaptol dana 5. III. 1495. god. uvede Bakač-Erdöde u posjed.

Cvetkovićanima je sada zaprijetila velika opasnost. S jedne strane, prema popisu iz spomenutog kupoprodajnog ugovora, Cvetkovićani su smatrani pripadnicima Okića i njihovo područje pripojenim području Okića a s druge strane novi vlasnici Bakač-Erdödy bili su tada najmoćnija i najutjecajnija velikaška obitelj u svemu kraljevstvu. Da Cvetkovićani, do tada slobodni i plemeniti ljudi plemenite općine Cvetkovići, izbjegnu gotovom kmetstvu, staviše se pod okrilje i zaštitu Ivana Korvina, bana i hercega Slavonije, gospodara Jastrebarskog i zeta moćnoga Bernardina Frankopana. K njemu pošalju kao svoje predstavnike Šimuna Balšića i Stjepana Tončeva. On ih je u Zagrebu primio i saslušao te 28. VII. *1497.* god. izdao za Cvetkovićane i Cvetkoviće povelju od goleme važnosti i od presudnog značenja. Navodimo je: »Mi Ivan Korvin... kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ban, obznanjujemo da su k nama došli Šimun Balšić i Stjepan sin Tončev te su u ime svoje i sve svoje braće i drugova *plemenitih* građana roda Cvetkovića nama izjavili da su ih prošlih nedalekih vremena neki vlasnici tvrđe-grada Okića, radi nemara naših predšasnika banova, njih *plemenite* učinili podložnicima tvrđe-grada Okića. Budući da su isti *plemeniti* građani... uvijek i od davnine pripadali vlasti banovoj, utekli su se k nama moleći smjerno da ih uzmemo pod naročitu našu zaštitu i obranu... Mi stoga... njih *plemenite* rečenoga roda Cvetković u naše ruke i pod našu zaštitu i obranu uzimamo i njima priznajemo da se mogu služiti i koristiti svojim slobodama kojima su se uvijek i od davnine služili, bez uvođenja bilo kakvih novotarija, uz ono što opravdano i uobičajeno pripada kaštelu Jastrebarsko«[20] (koji je ban upravo u to vrijeme sagradio).

Iz ove povelje razabiremo da se Cvetkovićani kao slobodni i plemeniti građani prvi put spominju u ovisnosti kaštelu Jastrebarsko. Možda zato što je to bio banov kaštel. No, bez obzira na ovo, ta povelja bana Ivana Korvina iz *1497.* god. i ono potvrdno pismo Pavla Perčavića, okićkog kaštelana, u ime i po nalogu Martina Frankopana iz *1455.* god. bit će Cvetkovićanima uz ostale isprave dva najvažnija dokumenta u obrani njihovih prava i sloboština pred novim vlasnicima tvrđe-grada Okića a kasnije i samog kaštela Jastrebarskog. Doduše, ovi su novi vlasnici tada priznavali i poštivali prava i sloboštine Cvetkovićanima. Međutim, da se još jače osiguraju, obrate se Cvetkovićani *1500.* god. ponovno banu kad je boravio u Jastrebarskom s molbom da ih zaštiti u pravima. Ban je opet uvažio molbu i naložio svojim službenicima i onima tvrđe-grada Lipovca da Cvetkovićane štite u svim njihovim pravima i sloboštinama[21]. Tom je zgodom također podijelio Cvetkovićanima pogodnost da je svaki onaj od njih koji bi došao njemu u službu oslobođen kroz tri godine od svakog podavanja tvrđi-gradu Lipovcu naseli li se na prostoru bez kuće a kroz dvije godine ako imade kuću[22].

Radi lakšeg shvaćanja težine podavanja osvrćemo se letimice na vrste razli-

čitih podavanja iz vremena feudalizma. Ta podavanja bila su: 1) *kontribucija* — redovit i stalan porez (iznosio je po selištu pola a kasnije jedan forint); 2) *taksa* — izvanredan porez, raspisivan samo u određenim prigodama (npr. prilikom kraljeve ženidbe ili krunidbe); 3) *kraljevska taksa* — izvanredan porez, određen po kralju (npr. u slučaju rata); 4) *crkvena desetina i lukno* — godišnji porez koji je namijenjen za crkvene i humanitarne potrebe; 5) *dika* — kraljevski porez (izvanredan porez za turskih ratova koji je po ognjištu iznosio jedan do tri a potkraj 16. st. čak 38 forinti); 6) *dimnica* — zemaljski porez (porez za potrebe Kraljevine Hrvatske).[23]

Osim ovih poreza koje je morao plaćati svatko, pa i plemeniti ljudi, kmetovi su bili opterećeni još tzv. *vlastelinskim teretima* koji su obuhvaćali ova podavanja: »1. žirovina (taksa za svinje koje se hrane žirom u gospoštijskoj šumi); 2. darovi (pilići, pijetlovi, purani, jaja, sirevi, suha svinjska plećka); 3. izvanredne novčane daće; 4. zemljarine (selišni činž, jedan forint od cijelog selišta ili sesije); 5. selišne daće u prirodninama ili naturi (pšenica, zob, ječam, proso, raž); 6. tlaka (besplatno obradivanje alodijalnoga gospoštijskog zemljišta, uključivo podvoz); 7. gornica (gornjaci ili montanisti za uživanje vinograda daju gospoštiji dio priskrbljenoga mošta ili vina)... Osim toga kmetovi su polazili na javne radove (gradnja i popravak cesta, mostova, vojnih kasarni itd«[24].

Razumljiva nam je sada uporna stoljetna borba Cvetkovićana za svoje pravice i sloboštine jer bijahu svjesni što ih sve čeka kao kmetove ukoliko bi ostali bez prava i sloboština slobodnih i plemenitih ljudi!

Ban Ivan Korvin nije ostao dugo vlasnikom po njemu novosagrađenog kaštela Jastrebarsko; zajedno s tvrđom-gradom Lipovcem darovao ga je 1502. god. braći Petevi iz Ugarske, zaslužnim u ratovima s neprijateljima Hrvatske. I ovom se zgodom ban pokazao iskrenim prijateljem i zaštitnikom Cvetkovićana. To je očito iz njegove darovnice Petevima. U toj se, naime, darovnici ne spominje nigdje područje općine Cvetkovići kao pripadnost tvrđama-gradovima Jastrebarsko ili Lipovac. Iz toga slijedi da su Cvetkovićane novi vlasnici jednako kao i ban priznavali slobodnim i plemenitim ljudima.

Međutim, novi gospodari Okića Erdödy nastojat će svoju vlast protegnuti nad Cvetkovićane. Doduše, u početku kao njihovi zaštitnici a zatim kao stvarni gospodari. Tako je u razmirici za zemlju između Cvetkovićana i Jastrebarčana nadbiskup Toma Bakač bio na strani Cvetkovićana a brzo zatim *(1508.* god.) upravo on sâm poduzima korake da od kralja dobije darovnicom Čebdin i Dugu Lazinu, vlasništvo Cvetkovićana. U tomu nije uspio no zato je *1519.* god. došao u vlasništvo tvrđa-gradova Jastrebarsko i Lipovac i samog trgovišta Jastrebarsko, davši u zamjenu Petevima neke svoje posjede u Ugarskoj. Kako je osim Okića imao već u svojoj vlasti neke posjede na jugu Plešivice, to je porodica Erdödy vlasnikom golemih imanja između Save i Kupe.

Vrlo je važno prigodom ove zamjene imanja da se ni u ovom ugovoru nigdje ne spominju Cvetkovićani kao pripadnici Jastrebarskog ili Lipovca. Vrijedno je usput spomenuti da je među 428 svjedoka-plemića koji su 1520. god. svjedočili o plemstvu i o plemićkim pravima Turopoljaca bilo preslušano i 48 plemića iz Cvetkovića. Opet jedan dokaz da su Cvetkovićani bili slobodni i plemeniti ljudi te su takvima smatrani i priznavani od ostalih plemića tog vremena[25].

Poput Petra st., pročelnika porodice Erdödy, i njegov sin Petar ml. bio je pravedan čovjek i kao takav nastupao je prema Cvetkovićanima. Pa kao što je njegov otac na zadovoljstvo Cvetkovićana uredio međe između njih i Domagovićana, tako je i Petar ml. uredio međe između Cvetkovićana i Jastrebarčana. Nadalje, kad su neki njegovi službenici tvrđe-grada Okića htjeli uz druge prisiliti i Cvetkovićane na različite težačke poslove, Petar ml. na pritužbe Cvetkovićana to im zabrani. Isto tako na molbu Cvetkovićana Petar ml. *1550.* god. potvrdi im ispravu iz 1543. kojom su po njegovu ocu utvrđene međe između njih i Domagovićana.

No, iako pravedan i stvarno sklon Cvetkovićanima, Petar ml. je, čini se pod

utjecajem nekih svojih službenika-plemića i pojedinih upravitelja, želio Cvetkovićane podvrći svojoj vlasti i pokmetiti ih. Do toga ipak, barem za tada, nije došlo. Vjerojatno i s razloga što je Cvetkovićane *1552.* god. zahvatio velik požar koji im je gotovo sve uništio[26] a još vjerojatnije zbog Turaka koji su postali neposredna opasnost Erdödyjevim posjedima između Save i Kupe. Kako je tvrđa-grad Okić bio za obranu od male koristi, Petar, koji je u međuvremenu postao grofom (1565. god.), odluči podići u nizini utvrđeni grad. To i učini, davši mu ime Kerestinec. U gradnji su pomagali i Cvetkovićani koji su se 1587. god. dragovoljno obvezali dovesti 250 vozova kamena, računajući bez sumnje i na vlastitu korist od novosagrađene tvrđe-grada. Petar ml. se za tu uslugu zahvalio Cvetkovićanima sljedećim riječima: »... kako naši verni *plemeniti* ljudi Cvetkovićani na našu prošnju i opominjanje nam od svoje dobre volje obećaše nam na pomoć zidanja grada našega Kerestinca dovesti kamena vozov poltreto sto do Petrove, ka prva doide. I mi to od njih za dobro prijemo, i toga voženja kamena ne prijimljemo od njih za dužnost, nego da su to od svoje dobre volje nam pomoć učinili«[27].

Ovo pismo kojim Petar ml. jasno priznaje Cvetkovićanima njihovo plemstvo i slobodu od kmetovskih obveza Cvetkovićani su kao važno svjedočanstvo dali *1588.* god. po zagrebačkom kaptolu prepisati i prijepis ovjeroviti. Zajedno sa svim dotadašnjim svjedočanstvima i ovo je bilo zacijelo razlogom da sve do sredine 17. st. grofovi Erdödy kao vlasnici Okića-Jastrebarskog-Lipovca-Kerestinca poštivaju prava i sloboštine Cvetkovićana koji su za uzvrat njima *šutke* priznavali neku vrstu vrhovništva, svakako u smislu zaštite a nikako bilo kakvog podaništva i pripadnosti!

4. Nove borbe za stare pravice

U drugoj polovici 15. stoljeća veliki predjeli »nekoć slavnog hrvatskog kraljevstva« osvojeni su po Turcima. Mnogi od njih ostali su desetljećima i stoljećima pod njihovom vlašću. Područje između Save i Kupe Turci nisu nikad osvojili niti su ga trajno zaposjeli. No, pojedine turske čete zalijetale su se i na ovo područje, pljačkajući njegova dobra i odvodeći u sužanjstvo njegovo stanovništvo. Tako su 1592. god. opljačkali Turopolje i okićki kraj, a godinu dana kasnije sve područje oko Okića, Kerestinca, Samobora i Jastrebarskog. Tom su zgodom spalili više sela i odveli u sužanjstvo mnogo svijeta. Iako se izričito ne spominju, vjerojatno su tada stradali i Cvetkovićani. Porazom kod Siska 1593. god. Turci se rijetko zalijeću u ove krajeve koji su od tada uglavnom bili pošteđeni od njihovih zuluma.

No, jer su Turci držali u svojoj vlasti još velik dio Hrvatske i Ugarske te bili trajna prijetnja neosvojenim dijelovima kao i Zapadu uopće, rat se s njima, uz časovite predahe, vodio i dalje. Kako su za to bila potrebna golema sredstva, Požunski je sabor 1598. god. propisao porez »diku-riz«[28]. Budući da su plemići, slobodnjaci i zemaljski službenici bili oslobođeni od ovog poreza, to ni Cvetkovićani kao plemeniti i slobodni ljudi nisu bili na njega obvezni. Međutim, tako nije bilo. Prema popisu koji je u tu svrhu načinjen u zagrebačkoj i križevačkoj županiji Cvetkovićani su navedeni kao pripadnici tvrđe-grada Okića i tako jednostavno proglašeni kmetovima. Od tadašnjih 50 kuća njih je 47 navedeno kao kmetske a samo tri kao slobodnjačke[29].

Ovo je bio težak udarac plemenitoj općini Cvetkovići i njezinim plemenitim stanovnicima. Koliko god su imali do tada neprilika i teškoća u obrani svojih pravica i sloboština, ipak ih ni jedan vlasnik ovog ili onog grada-tvrđe nije mogao učiniti niti ih je stvarno učino kmetovima.

Uvidjevši kakva i kolika im opasnost prijeti kraj svih dotadašnjih pisama i povelja o plemenštini i slobodnjaštvu, sva su ta pisma i povelje po svojim predstavnicima podastrli čazmanskom kaptolu na prijepis. Ovaj je to učinio 21. III. *1647.* god. bez ikakve sumnje o pravovaljanosti spomenutih pisama i povelja te ih je predao *»plemićima* (plemenitim ljudima) roda Cvetkovića, nužna za buduću zaštitu njihovih prava«[30] ovjerovljene pečatom koji visi na crvenoj svilenoj vrpci. Taj se original nalazi u arhivu plemenite općine Cvetkovići.

Ovu povelju čazmanskog kaptola prepisuje i pod svojim pečatom izdaje 13. IX. *1652.* god. zagrebački kaptol. Opskrbljeni tako ovjerovljenim poveljama Cvetkovićani tada poduzmu odlučujući korak za obranu svojih pravica i sloboština. Kako, naime, do tada još nisu imali (osim onih najstarijih po Andriji III. iz 1294. god i po Karlu Robertu iz 1333. god.) za svoje novije povelje (Tome Okićkoga iz 1394. god., zagrebačkog kaptola iz 1395. god., Ivana Korvina iz 1497. god. i 1500. god., Franje Imprića Jamničkog iz 1543. god. i Petra Erdödyja iz 1550. god.) kraljevske potvrde, obrate se kralju Leopoldu s molbom da potvrdi njihove pravice i sloboštine prema gornjoj ispravi zagrebačkoga kaptola. Kralj je svojom poveljom od *12. V. 1657.* god., navodeći u njoj više puta »plemenite gračane roda Cvetkovića«, potvrdio sve njihove povelje u spomenutoj ispravi zagrebačkog kaptola kako za njih tako i za njihove potomke kroz svu budućnost[31].

Ova je kraljeva povelja vrlo značajna. Njom je nedvojbeno priznato Cvetkovićanima stanje plemenitih ljudi sa svim pravima i sloboštinama koje su do tada posjedovali i uživali. Kako dotle ovakve poveljne potvrde sa strane vrhovnog poglavara države — kralja — nisu imali, Cvetkovićani su smatrali da od tada neće imati s pojedinim vlasnicima tvrđa-gradova onakvih neprilika kakvih su imali u prošlosti. S tog razloga valjda više neće ni tražiti od vrhovne državne vlasti potvrde za svoja prava i sloboštine. Ono je, naime, u tom pogledu posljednja potvrda vrhovne državne vlasti o kojoj govore izvorne arhivske isprave plemenite općine Cvetkovići.

Međutim, Cvetkovićani su se prevarili jer će, usprkos ovoj kraljevskoj povelji, imati i u budućnosti neprilika i teškoća u obrani svojih pravica i sloboština. Neprilika i teškoća što će se naskoro pojaviti s više strana.

U prvom redu bit će to neprilike koje će stvarati dotadašnji njihovi glavni tvorci — vlastela. Ovi su se s različitih uzroka (vladar daleko, Turci blizu) sve više osiljavali i sve se manje obazirali na prava i povlastice nižih plemića. Zbog stalnog pritiska vlastele postajat će sve bezvrednijim plemićki značaj pojedinih plemenitih općina. Osim toga, neki službenici vlastele radi ulagivanja i osobnih probitaka pokušavali su nametati slobodnjacima-plemićima obveze kojima su bili opterećivani kmetovi. Nadalje, sve su češći bili prolazi (s povremenim zadržavanjem) različitih carskih vojničkih jedinica koje su zahtijevale kojekakva podavanja. Napokon, u ovom pogledu nisu bili beznačajni ni pokušaji pojedinih obitelji koje su tražile i izborile pravo obiteljskog plemstva.

Sa svim ovim i ovakvim neprilikama i teškoćama susreću se i Cvetkovićani u borbi za očuvanje svojih plemićkih prava i sloboština. Dok su im do tada članovi obitelji Erdödy uglavnom priznavali plemićki značaj, od smrti bana-grofa Nikole Erdödyja († 1693. god.) stvari će se promijeniti tako da će Cvetkovićani biti s njima u trajnoj i teškoj borbi iz koje će izaći pobjednicima »barem u toliko, da nijesu postali puki kmetovi gospoštije kerestinačke i jastrebarske«[32]. Borba je počela upravo prigodom smrti spomenutog bana (koji je inače Cvetkovićanima priznavao njihovo plemstvo); tad su neki njegovi službenici iz Kerestinca nametnuli Cvetkovićanima obveze kojih do tada nisu poznavali. Oni se obrate molbom banovoj udovici Izabeli-Rozini, uvjeravajući je da prigodom smrti bilo kojeg člana obitelji Erdödy nisu nikad bili dužni ništa dati, pa ih ne bi smjela ni prigodom smrti svog muža na to prisiljavati. Izabela je primila molbu i svom kerestinečkom upravitelju Galjufu 8. VII. 1683. god. naložila da istraži jesu li navodi Cvetkovićana istiniti. Ako su istiniti, »ni mi ne ćemo niti podganjati. Zapovjedamo, nego kak su u prvoj svojoj pravici bili, naj budu i od sada«[33]. Galjuf je potvrdio istinitost navoda i Cvetkovićani su bili oslobođeni ovog proizvoljnog nameta. Ista je grofica slično postupila kad su opet kerestinački službenici nametnuli Cvetkovićanima teške obveze za uzdržavanje carske njemačke vojske[34] te ih povrh toga htjeli prisiliti da dadnu još 8 volova za vojsku. U svojoj molbi Cvetkovićani navode kako po odredbi kerestinačkih službenika »da bi mi dali 8 volov pod pušku vu tabor, čega nigdar nismo još terpeli da bi mi općinskim dugovanjem marhu vu tabor davali, nego da je vas orsag išal van, i za pervih banov, tako i nam je bila zapovid oružjem pojti, a drugač negdar, čemu i sada smo

pokorni, a novine i nepravice pod nijedan put terpeti ne moći . . .«. Molbu je grofica uvažila i svojim je kerestinečkim službenicima naložila »da naj novine ne začimlju nad njima (Cvetkovićanima), nego je (njih) vu stare pravice obdrže«[35].

Kako je već spomenuto, osim opasnosti koja je prijetila Cvetkovićanima sa strane Erdödyjâ i njihovih službenika — a čega neće manjkati ni kroz sve buduće vrijeme — njihova plemićka prava i sloboštine došle su u pogibao sa strane pojedinih carskih vojničkih jedinica. Tako je carska pukovnija »Franjo Lotarinški« 1736. god. nasilno oduzela Cvetkovićanima i Jastrebarčanima 21 vola vrijedna 216 forinti, a platila je samo 60 forinti. Oni se obrate Hrvatskom saboru koji je sljedeće godine na svom zasjedanju u Varaždinu odredio da im se 156 forinti namiri od zaliha carske vojske u Sisku[36]. Slično su Cvetkovićani stradali 1741. god. od karlovačke posade koja im je čak počela sjeći šume, njihovo »jedino ufanje«[37]. Takvih postupaka bit će još i zbog njih će Cvetkovićani stradavati, no nisu se pomirili i neće se nikad pomiriti sa sudbinom, nego su i uz najteže žrtve oranili svoja plemićka prava i sloboštine.

Uz ove teškoće i neprilike pravima i sloboštinama Cvetkovićana i cijelog njinova roda bit će na uštrb obiteljsko plemstvo pojedinih njihovih obitelji. Dok je sve do sredine 17. stoljeća čitava općina kao plemenska-plemenita sa svim svojim stanovnicima nastupala jedinstveno u obrani zajedničkoga (a tim i osobnog) plemstva, od tog vremena pokušat će i uspjet će tri obitelji izboriti osobno-obiteljsko plemstvo. Razlog tomu bila je bez sumnje bojazan da bi, zbog sveopćeg slabljenja plemićkog značaja općinâ, mogla i cvetkovićka općina, a s njom i oni, ostati jednog dana bez plemićkih prava i sloboština. No, možemo se složiti i s mišljenjem E. Laszowskoga: »Ovima (tj. onima koji su izborili obiteljsko plemstvo) zacijelo su pogodovali grofovi Erdödy, koji su time kušali i nastojali ponizivati ostale cvetkovićke porodice. Neki od ovih, željni osobnog plemstva, bili su i službenici grofova Erdödy, stekli su po njih zasluge, a možda i tiho radili na štetu svojih saopćinara.«[38]

Što je od svega ovoga istina, ne istražujemo podrobnije jer nedostaju pisana svjedočanstva. Činjenica je, međutim, da su tri obitelji izborile osobno-obiteljsko plemstvo. *Prva* je od njih obitelj BORIČEVIĆ primila plemićki list s grbom. Izdao ga je 19. VII. 1652. god. u Pragu kralj Ferdinand III. Gašparu Boričeviću a Hrvatski sabor u Varaždinu proglasio ga je 11. VIII. 1655. god. bez prigovora bilo s koje strane[39]. »Kako Boričevića prije g. 1659. ne nalazimo spominjane među Cvetkovićanima, mislim, da su oni tek g. 1659. po grofovima Erdödyma naseljeni kao plemići u Cvetkovićima.«[40] *Drugi* je plemićki list s grbom stekla obitelj KLOPOVIĆ. Izdaje ga 15. VII. 1665. god. u Beču kralj Leopold I. braći Matiji, Martinu, Grguru, Jurju, Mihalju i Tomi Klopoviću a Hrvatski ga sabor proglašuje bez prigovora 6. XI. 1668. god. u Zagrebu[41]. *Treći* su s obiteljskim plemstvom DIMNJAKOVIĆI. Kralj Leopold, naime, izdaje 6. I. 1689. god. u Beču braći Matiji, Nikoli i Grguru Dimnjakoviću de Dimnjak, »budući da su već prije njihovi predi uživali plemićke povlastice«, plemićki list s grbom a Hrvatski ga sabor 14. IV. 1689. god. proglašuje bez prigovora[42].

Postupak ovih triju obitelji bio je bez sumnje na štetu plemenite općine Cvetkovići kao cjeline. Sticanjem, naime, plemićkog lista s grbom po vladaru i proglašenjem po Hrvatskom saboru ove su obitelji »prešle u stalež plemića armalista, a po svom posjedu među plemiće jednoselce (nobiles unius sessionis)«[43]. Kao takve bile su izuzete od općinske vlasti i od onih podavanja na koja su Cvetkovićani kao slobodni i plemeniti ljudi inače bili obvezani. Svakako da je s tim stoljetno jedinstvo bilo narušeno, sloga razbijena, borba za očuvanje plemićkih prava i sloboština cijele općine otežana a vlasteli olakšana samovolja i nasilje na štetu cijele zajednice i ostalih pojedinaca.

(Nastavit će se.)

1. PRILOZI, br. 209, god. IV, str. 72.
2. Ovaj je prikaz izrađen na temelju arhivskih dokumenata i uz pomoć rasprave »Hrvatska plemenska općina Cvetkovići« (E. Laszowski, Vjesnik kr. državnog arhiva u Zagrebu, god. II, 1926, str. 13—44).
Ovi arhivski dokumenti nalaze se:
a) u arhivu plemenite općine Cvetkovići (120 dokumenata). Taj je arhiv Zemljišna zajednica Cvetković 1914. god. predala na čuvanje Kr. zem. arhivu u Zagrebu gdje se i danas nalazi;
b) u vlasništvu obitelji Šegudović-Batušić (22 dokumenta), Franjetić (7 dokumenata), Vitković (2 dokumenta) i Bakšić (2 dokumenta);
c) u franjevačkom arhivu u Jastrebarskom (10 dokumenata);
d) u Državnom arhivu u Zagrebu, u županijskom arhivu u Zagrebu, u Dijecezanskom arhivu u Zagrebu i u Državnom arhivu u Budimpešti (90 dokumenata).
Sve je ove dokumente E. L. proučio i obradio, vremenskim redoslijedom brojevima označio i tiskao pod naslovom »PRILOZI« u Vjesniku Kr. državnog arhiva u Zagrebu, god. II, 1926, br. 1—46; god. III, 1928, br. 47—87; god. IV, 1929, br. 88—158; god. V, 1931, br. 159—251.
3. Jobagioni — nobiles jobagiones — slobodnjaci, službenici-stražari-vojnici koji čuvaju županijski grad-tvrđu a kasnije grad-dvorac feudalne gospoštije. Zato su oprošteni od podavanja kmetova-podložnika te se zovu »malo plemstvo«.
4. Potvrdnica glasi: »Andrija, Božjom milošću kralj Ugarske ... da nam je predočio nama vjerni Cvitko, sin Cvetka od Podgorja nekadašnju povlasticu kralja Bele, blage uspomene našeg predragog djeda i predšasnika o izuzeću od podaništva Podgorju moleći nas da se udostojimo potvrditi je ... To izuzeće potvrđujemo ... tako da se rečeni sin Cvetkov i njihov rod imadu smatrati trajno izuzetim od podaništva gradu« (Prilozi br. 1, god. II, str. 44).
5. U spomenutoj povelji kralj Karlo Robert ističe da kraljevskoj vlasti pripada pravo zakonito stečene sloboštine potvrđivati kako bi za buduća vremena ostale trajno utvrđene. Navodi da ga je zamolio »Berislav, naš ljubljeni i vjerni sin Cvitkov« u ime svega svog roda Cvetkovića, plemenitih jobagiona Podgorja, da im potvrdi povlasticu kralja Andrije. Robert to čini i izdaje mu povelju, napose radi zasluga i Berislava i svega njegova roda (Prilozi, br. 6, god. II, str. 47—48).
6. Budući da je Aleksandar, župan Podgorja, nasilno prisvojio više zemalja nekih rodova, naročito roda Pribića, na njihovu tužbu kralj Bela III (IV) naložio je 1249. god. Stjepanu, banu cijele Slavonije, da utvrdi međe svih posjeda te da nasilno oteto vrati zakonitim vlasnicima. Ban je to učinio (Prilozi, god. II, br. 2, str. 45—46).
7. Da je među tim prisjednicima bio uvijek koji-taj posjednik Čebdina, zaključujemo s pravom iz isprava kasnijeg vremena kao i iz činjenice da su, sve do nestanka Zemljišne zajednice i Upravne općine Cvetković, među njihovim odbornicima redovito bila po dvojica iz Čebdina.
8. Jedna kraljevska ral — aratrum — iznosila je današnji 131 hektar i 3352 m², tj. 228 današnjih jutara.
9. Opsežan izvještaj v. Prilozi, br. 7, god. II, str. 48—49.
10. Prilozi, br. 8, god. II, str. 50.
11. Prilozi, br. 9, god. II, str. 50 51.
12. Prilozi, br. 10, god. II, str. 51.
13. Prilozi, br. 14, god. II, str. 54—55.
14. Prilozi, br. 15, god. II, str. 55—56. Ovdje se prvi put susrećemo s porodičnim imenom-prezimenom što će od tada biti opća pojava.
15. Prilozi, br. 20, god. II, str. 60.
16. Prilozi, br. 18, god. II, str. 58—59.
17. E. Laszowski, spom. raspr., str. 29.
18. Prilozi, br. 22, god. II, str. 61.
19. Prilozi, br. 30, god. II, str. 66.
20. Prilozi, br. 36, god. II, str. 71—72.
21. Prilozi, br. 38, god. II, str. 73—74.
22. Prilozi, br. 39, god. II, str. 74.
23. E. Laszowski, spom. raspr., str. 25, bilj. 3.
24. Dr. Josip Buturac, Stubica Donja i Gornja, str. 166—167.
25. Prilozi, br. 46, god. II, str. 81.
26. Uslijed svih tih neprilika Cvetkovićani se obrate za pomoć i zaštitu zagrebačkom biskupu Pavlu Gregorijancu. Ovaj se za njih zauzme pismom kraljevom potkancelaru »neka bi se za bijedne *plemiće* Cvetkovićane zauzeo kod kralja da ne propadnu i ne postanu kmetovi« (E. Laszowski, spom. raspr., str. 32).
27. E. Laszowski, spom. raspr., str. 33.
28. Vidi bilješku pod br. 24, str. 9.
29. Među tadašnjih 50 gospodara kuća od današnjih prezimena nalazimo: Šegudoviće, Bakšiće, Klopoviće, Lopariće, Batušiće, Pavlakoviće, Dikšiće i Vitkoviće (E. Laszowski, spom. raspr., str. 34).
30. Prilozi, br. 109, god. IV, str. 19—21.
31. Prilozi, br. 118, god. IV, str. 26—27. Vrijedno je spomenuti da je ova kraljeva povelja prilično opsežna, potpisana od samoga kralja i njegova kancelara za Ugarsku, potvrđena je kraljevskim pečatom koji visi na žutoj, modroj, bijeloj i crvenoj vrpci. Original u obliku knjige od sedam pergamenskih listova uvezan je u crveni baršun i nalazi se u arhivu plemenite općine Cvetkovići.
32. E. Laszowski, spom. raspr., str. 39.
33. Prilozi, br. 145, god. IV, str. 55—56.
34. Za uzdržavanje carskog vojnika trebalo je dati »slobodan stan, na dan dva funta kruha, funt mesa, pol vrča vina ili cijeli piva, za konja šest funti sijena, porciju zobi i slame, a na mjesec dva forinta u gotovom« (E. Laszowski, spom. raspr., str. 38).
35. Prilozi, br. 147, god. IV, str. 57—58.
36. Prilozi, br. 179, god. V. str. 35.

37. E. Laszowski, spom. raspr., str. 40.
38. E. Laszowski, spom. raspr., str. 35—36.
39. Prilozi, br. 112 i 117, god. IV, str. 22 i 26.
40. E. Laszowski, spom. raspr., str. 36.
41. Prilozi, br. 123 i 124, god. IV, str. 30.
42. Prilozi, br. 140, god. IV, str. 50.
43. E. Laszowski, spom. raspr., str. 37.

Ivan KVESIĆ

* * *

ure mjesečeve
srebrno
klatno
pladanj

hladan

prazan

ritam

gladi

za vratima

na pragu
osute zvijezde plavet
po usahlom tijelu rosi

: picassov
the old guitarist
prigiba glavu
licem dotiče
zguljeno rame

zatvara oči

i poče
tiho

tiho

jecat

Kad glumi život, čovjek statira

Prijateljstvo je priprema za ispit koji se polaže u nevolji.

Kad bi noći duže trajale, svijet bi imao više mira.

Umjetnost je prisluškivanje duha.

Cenzura je kad maleni ocjenjuju misli velikih.

U zdravom tijelu duh većinom kašljuca.

Mudrosti su kratke, zato su referati dugi.

Kad čovjek ima svoju kućicu, ne grize!

Sve ljudske teze uglavnom su proteze.

Politika je naivna; kad želi uništiti misao, zatuče čovjeka.

Plač je dokaz dobrote u čovjeku.

Lako je suditi nerođene.

Umjetnici još nisu našli likovno rješenje za kip poraza.

Da nije ulica, mnogi bi veliki ljudi ostali anonimni.

Za djecu je izmišljen odgoj umjesto da se od njih uči.

Mislioci su sjeme naroda, čuvaju se na mračnom i hladnom mjestu.

Geniji pred Bogom šute, maleni su glasni.

Rođenjem čovjek stječe pravo na umiranje.

Ljubav je jedina toplina zbog koje se dršće.

Život je trenutak u kojem je vječnost pristala da se pokaže.

Životinje vole rat, tada nema lova.

Hrvatski jezik u trogirskom Kolegiju sv. Lazara

Bogata povijest Trogira otkriva mnogo važnih podataka i za školstvo. Prve vijesti bilježi već 1064. godine iz isprave u kojoj se trogirski biskup i patron sv. Ivan naziva »rhetoricus« te poučava i u školi za klerike. Oko 1200. godine poučava u gramatici Firentinac Treguan[1]. U 15. stoljeću uz ostale trogirska komuna plaća svoga učitelja. U 16. stoljeću Trogir ima sjemenište[2] u koje učitelj nije smio primiti svjetovnjaka bez biskupove dozvole[3]. Mletačka vlada održava komunalnu školu za plemiće jer je iz vijeća bio isključen svaki plemić koji nije znao čitati i pisati.[4] Kao učitelji spominju se Paladij Fuscus Negri, Jakov Gravisio i drugi. Trogirani su dakle mnogo držali do školovanja, ali sistematskog u javnim školama nije bilo jer to Venecija nije željela a komuna nije imala dovoljno sredstava.

Na osnovi zaključka Velikog vijeća 1791. godine (nekoliko godina prije pada Mletačke Republike) Trogir šalje u Veneciju tri delegata s molbom za otvaranje zavoda za naobrazbu trogirskih mladića. Pozitivna odluka da se takav zavod i otvori u ukinutom samostanu sv. Lazara otaca konventualaca na Čiovu donesena je 1796. godine, ali se (zbog političkih promjena i krvavih nemira) ostvaruje tek 1802. godine.[5] Nešto kasnije dobija status gimnazije pa sveučilišta a 1814. godine priključuje mu se prije napuštena trivijalna škola osnovana za kratkotrajne vladavine Austrije, da bi prestankom djelovanja Kolegija osnovna škola ostala jedina obrazovna ustanova u trogirskoj općini s nastavnim talijanskim jezikom. Iako je 1848. godine u naletu demokratskih ideja odlučeno da se u osnovnoj školi učenici moraju podučavati na hrvatskom jeziku[6], malobrojna ali agresivnija grupa nameće svoju volju. Narodni pokret tek 1885. godine trogirsku školu napokon pohrvaćuje.

Izrada školskog programa Kolegija u Trogiru bila je povjerena Ivanu Luki Garanjinu[7] a ravnateljem je imenovan kanonik dr. Ivan Skakoc, tada arcidakon i biskupski vikar[8]. Ova prva javna ustanova za poduku mladeži, u kojoj su se odgajali pitomci iz Trogira i iz drugih gradova Dalmacije, službeno nazvana Kolegij sv. Lazara[9], uzdržavala se prihodima ispražnjenih prostih beneficija sv. Vitala, sv. Marije de Platea (na trgu), sv. Ilije i ukinutog samostana benediktinki sv. Petra[10]. Ravnatelj Skakoc vodio je školu uzorno a vjerskom, pedagoškom i rodoljubnom odgoju pitomaca poklanjao brigu duhovnika, profesora i patriote[11] svjesnog svog slavenskog porijekla. Rad Kolegija najbolje ilustriraju sačuvana tiskana i rukopisna Skakocova izvješća.[12] Iz tih »ogleda nauka« ili »književnih ogleda« saznajemo imena učenika, njihov broj, plan i program škole te sadržaj pojedinih predmeta. No u tim izvješćima nalazimo i mnogo više: skup eseja o različitim pitanjima.

Već prve godine djelovanja Kolegija (1802), kada su glavni naukovni predmeti bili: vjeronauk, latinski i talijanski jezik, govorništvo, povijest, zemljopis, gramatika, prevođenje latinskih klasika, rimska povijest, prozodija i povijest Dalmacije, tiskano je u Zadru izvješće[13] čime se odmah u početku željela naglasiti važnost ustanove i proširiti njezin utjecaj. Broširanu knjižicu formata male osmine na 48 stranica znalački je uredio upravitelj dr. Ivan Skakoc koji u Trogiru živi od 1773. do 1823. g. kada je preuzeo biskupsku stolicu u Hvaru. U dva dana[14] kolovoza 1802, javno pred publikom, 21 učenik, koliko ih je prve godine bilo,

Ivan Skakoc (1752—1837),
ravnatelj i profesor Kolegija sv. Lazara u Trogiru,
kasnije hvarski biskup

pokazuje svoje znanje odgovarajući na pitanja iz šest naukovnih područja. U knjižici su svi predmeti i upiti redom pedantno ispisani, naravno bez odgovora, jer su odgovor učenici imali iznijeti na ispitu. Kako bi slušateljima, bio zanimljiviji materijal iz povjesti i zemljopisa Dalmacije, prikazan je u obliku razgovora među petoricom učenika.

Da bi se uklonili nedostaci radi žurbe prvog, 1803. godine tiskano je drugo izdanje izvješća za istu školsku godinu[15], prošireno na 104 stranice te popunjeno radovima učenika. Tekst o Dalmaciji zanimljivo oblikovan razgovorom obuhvaća 40 stranica. Na kraju je objavljen jedan originalni epigram na latinskom, jedan madrigal na talijanskom i jedna jesma na »ilirskom« jeziku kojoj je autor učenik Ivan Pomenić. Zaslužuje da je poslije 180 godina pročitamo u originalnoj transkripciji u cjelini:

Koliko zvisde — na nebu sivaju,
I lista imade — u svakoj dubravi,
Tolike hvale — danase davaju
Vascioj dobroti — i vascioj gliubavi.

Priacchje sve zvisde — na nebbu tamniti,
I sva u dubravi — lista usahnuti
Negochjem dobro — takovo pusstitti
Od sarza nascega — igdar izghinuti.

Druggo ne osstaje, — negh da xelimo
Vam svakku radost — i szdravglie drago,
I da se od vas — svi nauçimo
Da Znanje, i mudrost — ,jest lipo blago.

Ne može biti jasnijeg dokaza koliko je trogirska gimnazija gajila hrvatski jezik i nastojala ga potvrditi u vrijeme kada se tek ponegdje počeo javno upotrebljavali i kada ga je malo tko nazivao njegovim pravim imenom[16]. Doista je to mogao biti sjajan poticaj ostaloj mladeži da se ne stidi svoga jezika.

Za školsku 1802/3. godinu tiskan je novi ogled[17] na 52 stranice. Iz sumarnog preglegda na početku saznajemo da su nastupi učenika trajali tri dana rujna, ali datumi opet nisu otisnuti da bi ogled mogao biti što ažurniji. Bilo je 36 učenika u četiri naukovna stupnja: predgramatički, gramatički niži i viši, retorički i humanistički. Ispit iz povijesti Dalmacije trajao je dva dana. Pojedini učenici predstavljali su određena mjesta: Krk, Cres, Osor, Rab, Pag, Hvar, Korčulu, Vis, Brač, Zadar, Nin, Skradin, Šibenik, Knin, Trogir, Split, Omiš, Makarsku i Kotor. To što u ovom izvješću ne nalazimo podatak o učenju hrvatskog jezika ne znači da nije bio u programu jer je uz (staro)slavensku liturgiju, možda kao staroslavenski, bio neophodan. Tiskani ogledi donosili su samo materijale završnog nastupa gdje nisu bili zastupljeni svi predmeti.

Tiskani ogled 1804. godine ne postoji, sljedeći je iz 1805. godine[18] na 72 stranice. Ovo je najbogatije i za nas najinteresantnije izvješće trogirskog Kolegija jer iz njegovih redaka saznajemo nekoliko bitnih činjenica u pogledu nastave hrvatskog jezika. U preinačenom i obilatijem programu što ga 47 učenika obrađuje spominju se sljedeće teme koje se formiraju po sadržaju: povijest filozofije, geometrija, logika, dužnosti čovjeka, prava sreća, retorika, latinski, talijanski i hrvatski (posebno jezik, posebno klasici i posebno pjesništvo), latinska prozodija, »igra Sibile«[19] o odgoju, zatim trećeg dana pitanja o globusu, geografiji, Dalmaciji, o crkvenoj i profanoj povijesti, arheologiji i na kraju o Hrvatskoj.

Listajući ovo izvješće sve se više uvjeravamo u odlučnost ravnatelja Skakoca koji stalno plan škole nadopunjuje i nastavu aktualizira a hrvatskom jeziku i predmetima slavenskog sadržaja uopće posvećuje najveću pažnju. Očito je da mu je tendencija spriječiti kod omladine prodiranje protunarodnih ideja koje nameće svojom tobože kulturnom superiornošću moćna manjinska otuđena »elita«. Teške političke prilike ne sprečavaju ga da za svoju biblioteku nabavlja djela dubrovačkih pisaca na hrvatskom jeziku dok neke tekstove i sam sastavlja.

Posebno treba odvojiti njegovu gramatiku hrvatskog jezika sačuvanu u rukopisu pod naslovom Grammatica Illirica volgare[20]. Ako izdvojimo prvu gramatiku hrvatskog jezika Bartola Kašića tiskanu mnogo prije, na početku 17. stoljeća, i više od sto godina kasnije gramatiku u rječniku isusovca Ardelija della Belle i još kasniju franjevca Josipa Jurina, onda ćemo istovremeno naći dvije važne gramatike za potrebe učenika: onu Skakočevu kojom se već 1805. godine služe polaznici trogirske gimnazije i F. M. Appendinija (1768—1837) koju piše u Dubrovniku za svoje učenike pod nazivom Grammatica della lingua Illirica i tiska 1808. godine. Nije potrebno isticati njihov značaj, samo što je prva ostala u rukopisu i gotovo nepoznata. Vrlo je zanimljivo da je uz ovu Skakoc u rukopisu ostavio i vrlo kratku gramatiku staroslavenskog jezika[21] za praktičnu upotrebu kod učenja glagoljice. Abeceda je zabilježena tiskanim i pisanim slovima a naveden je i način izgovora. Bilješke i tumač na latinskom su jeziku kao i naslov: Brevis Grammatica Slavica Dialecti Veteris.

U istom ogledu na 48. stranici uvršteno je posebno poglavlje Hrvatski jezik (Lingua illirica) s imenima pitomaca koji će odgovarati na pitanja iz hrvatske gramatike a kao uvod nalazimo značajnu opasku sastavljača Skakoca koja u prijevodu glasi: »O ilirskom jeziku, koji je najrasprostranjeniji na svijetu i koji je materinski narodima u Dalmaciji, logički je tražiti da mu se znaju osnove i pravila.« Vrlo se često pod »ilirskim« podrazumijeva i slavenski, kako je to u citi-

ranoj frazi, ali se isto tako upotrebljava u značenju: hrvatskki. Iz tvrdnje da se u Dalmaciji govori tim jezikom sasvim je logično da se u trogirskoj gimnaziji o Dalmaciji uči kao o etničkoj cjelini s Hrvatskom, što za ono doba Skakocu kao profesoru određuje posebno mjesto. Pitanja iz gramatike koja su slijedila uklapala su se u opseg opisane gramatike.

Dvije strane dalje nalazi se poglavlje koje najavljuje da će nas polaznici upoznati s hrvatskim piscima i sadrži drugu važnu poruku: »Da bi se upoznala snaga i ljepota ovoga jezika, recitirat će se različiti opisi uzeti od najboljih autora koji su pisali hrvatskim jezikom. Opisat će se zora, malo mjestance, navala na grad, bitka, lov, uplašeni konj, opći potop, limb, pakao, nebeski i zemaljski raj, tamnica, proljeće, zlatno doba, četiri godišnja doba i samoća.« Zaista valja žaliti što se nisu sačuvali spomenuti odlomci kojima su učenici kazivali snagu i ljepotu našeg jezika. Sadržajna je i materija o prikazu hrvatskog pjesništva gdje dominiraju pitanja iz metrike a jedan je pitomac govorio o najboljim hrvatskim pjesnicima Dalmatincima. I napokon, urednik nas na posljednjoj strani upoznaje sa sadržajem ispitnih predmeta o Hrvatskoj (Ilirik) pa kaže: »... prelazimo na Razgovor o Hrvatskoj u kojemu će biti ispitano porijeklo tog imena i hrvatske nacije; zatim prostiranje stare i današnje Hrvatske; porijeklo Slavena i njihov dolazak i obitavalište u Iliriku. Bit će riječi o slavenskom jeziku i slavenskoj liturgiji.« Iako su ponekad u talijanskom izvorniku nedosljedno upotrebljavani pridjevi slavenski i ilirski, jasno se može utvrditi njihov međusobni odnos i točno povijesno-geografski fiksirani pojmovi Dalmacije i Hrvatske; tek nakon nekoliko desetljeća to se normalno prihvatilo.

Ovo je bio i posljednji tiskani ogled trogirskog Kolegija sv. Lazara. Generalni providur Dandolo uz njega 1806. godine otvara studij medicine (kirurgija, primaljstvo, kemija) s poznatim liječnikom profesorom doktorom Jakovom Mirkovićem na čelu, zatim studij prava i filozofije a Skakoca postavlja za općeg upravitelja. Vjerojatno su sada nove brige, nesređena politika financiranja i veći administrativni poslovi omeli ravnatelja u njegovu nastojanju oko unapređenja nastave hrvatskog jezika i uređivanja toliko dragocjenih ogleda. On, međutim, svoju brigu usmjeruje na osnovnu nastavu pri zavodu koja 1807. godine ima 58 učenika a nastavni joj je jezik, njegovom zaslugom, hrvatski[23].

Materijalni problemi osnovni su razlog nazadovanja trogirskog školstva uopće. Šteta je što više nemamo Skakočevih tiskanih izvješća iz kojih bismo mnogo toga mogli saznati. Jedan »saggio letterario« (u rupisu) za 1813. godinu zabilježen je u kaptolskoj biblioteci u Trogiru a na dohvatu nam je samo još jedan »pregled nauka«, isto u rukopisu, za školsku godinu 1818/19.[24], dakle samo koju godinu prije prestanka djelovanja zavoda. Skroman je i po naslovu jer nije više »saggio« nego »prospetto«. Trogirski je Kolegij sada bez smišljenih odgojno-obrazovnih ciljeva i od njega napokon preostaje samo niža (trorazredna pa dvorazredna) škola. Sve predmete za mali broj učenika podučava don Ivan Lubin koji zapušta nastavu materinskog jezika; Skakoc se spominje samo kao ravnatelj.

Trogirski Kolegij sv. Lazara ipak nije nestao bez traga: ostala je plodonosna iskra koja će se doskora opet razbuktati. Najprije u gradskoj štionici Casina gdje se čitaju Skakočevi ogledi, Kraljski Dalmatin i drugi hrvatski tekstovi i gdje će započeti idejna polarizacija narodnog preporoda i autonomaštva da bi poslije oštrog i dugotrajnog sukoba »puntara« i »tolomaša« pobijedile narodne težnje.

BILJEŠKE

1. Za njegova biskupovanja majstor Radovan dovršava portal katedrale a Toma Arciđakon za njega kaže: »... erat enim vir litteratus et eloquens ...« Napisao je i životopis sv. Ivana Trogirskog.
2. Farlati spominje dva učitelja, a to su: Dom. Christoforus Orlandinus, magister humanitaits, i Franjo Antoniak, kanonik.
3. P. Andreis: Povijest grada Trogira.

4. Isto.
5. Nakon uspostave francuske uprave 1806. godine Kolegij sv. Lazara jedan je od prvih u Dalmaciji s rangom fakulteta.
6. Rukopisne bilješke R. Slade-Šilovića, knjiga V/17.
7. Ivan Luka Garanjin (1764—1841) nećak je splitskog nadbiskupa istog imena. Rodio se u Trogiru, učio kod dr. I. Skakoca i u Italiji. Frankofilskih nazora, na čelu je inteligencije. Za vrijeme francuske okupacije na odgovornim je poslovima političke administracije pokrajine. U Trogiru se bavi uzornim gospodarstvom, teorijskom i praktičnom agrikulturom, bio je prvi nadzornik šuma i konzervator za Dalmaciju. Objelodanio je više radova iz političke ekonomije i životopis biskupa Skakoca.
8. Dr. Ivan Skakoc (1752—1837) Trogiranin bio jedan od pokretača društvenog života zadnjih decenija 18. i prvih u 19. stoljeću i preteča preporodnog gibanja. Sa školovanja u Italiji vratio se u Trogir 1773. godine kao doktor teologije i filozofije. Bio je profesor u splitskom sjemeništu. Podučavao u Trogiru klerike. Uspostavio Kolegij sv. Lazara gdje je bio upravitelj i profesor filozofije, književnosti i liturgije. Kratko vrijeme predavao u Zadru. Kao hvarski biskup umro 1837. godine. Poznat po pravom svećeničkom životu, homilijama na hrvatskom i talijanskom jeziku, vrstan pedagog i erudita. Pjesnik Antun Kaznačić, isti onaj koji će kasnije prigodnom pjesmom pozdraviti ilirca Ljudevita Gaja, u pohvalu Skakoca prigodom preuzimanja biskupije u Hvaru piše između ostalih stihova i ove: *Jedno nebo nas prikriva / Isti jezik nas jedini / Među ostalim zabavami / Jezikom se našim brini / Er s jezikom dičnost prava / I slovinska sva bi slava.*
9. U dokumentima i literaturi ima i druge nazive: licej, gimnazija, sveučilište (univerzitet), visoka medicinska škola i slično, zavisno o razdoblju i svrsi.
10. Jedina koludrica koja se u tom samostanu tada nalazila prešla je po običajnom postupku u samostan sv. Nikole istog reda.
11. O tome svjedoče sačuvani sastavi a Trogiranin prof. Mate Ivčević (1818—1889), poznavalac hrvatske literature, naziva Skakoca patriotom.
12. Četiri tiskana i jedno rukopisno izvješće čuvaju se u biblioteci Slade-Šilović.
13. SAGGIO LETTERARIO CHE DARANNO AL PUBLICO ALCUNI GIOVANI SCOLARI Del Reverendissimo Signor Canonico Arcidiacono e VICARIO GENERALE DON GIOVANNI DOTT. SCACOZ NEL COLLEGIO DI SAN LAZZARO IN TRAU NE' DUE GIORNI D'AGOSTO MDCCCII.
14. Dan XXV. i XXVI. nije bio utiskan s ostalim tekstom naslovne strane da bi knjižica mogla biti objavljena na vrijeme i od prave koristi jer se datum ispita još nije utvrdio.
15. SAGGIO LETTERARIO DI ALCUNI GIOVANI SCOLARI Del Reverendissimo Sig. Canonico Arcidiacono e VICARIO GENERALE DON GIOVANNI DOTT. SCACOZ NEL COLLEGIO DEL MAGNIFICO CONSIGLIO DE' NOBILI DI S. LAZZARO IN TRAU NE' DUE GIORNI XXV. E XXVI. D' AGOSTO MDCCCII. PUBLICATO ad esempio, ed' emulazione della DALMATA GIOVENTU ... IN ZARA MDCCCIII.
16. Kroz čitavo 19. stoljeće upotrebljavaju se najrazličitiji nazivi, već prema tome tko i zašto ga spominje: ilirski, slavjanski, slovinski, slovinsko-dalmatinski, slavo-dalmatinski, dalmatinski, dalmatinsko-ilirski, jugoslavenski, dubrovački (za Dubrovnik) i, svakako, naški i narodni. A narodnost dalmatinskom, miješanom, pa čak i hermafroditskom.
17. SAGGIO DEGLI STUDIJ DELL' ANNO MDCCCIII. Nel Collegio del Magnifico Consiglio de' Nobili IN S. LAZZARO DI TRAU UMILIATO A SUA ECCELLENZA PIETRO CO: DE GOESS ... IN ZARA MDCCCIII.
18. SAGGIO DEGLI STUDIJ DELL' ANNO MDCCCV. Nel Collegio del Magnifico Consiglio de' Nobili IN S. LAZZARO DI TRAU UMILIATO A SUA ECCELLENZA FRANCESCO-MARIA ... VENEZIA MDCCCV.
19. U toj »igri gatalice« postavljena su zanimljiva pitanja: da li javnoj nastavi treba dati prednost pred domaćom i privatnom, kako upoznati karakter djece, kako učiniti da vole i da se boje, kako udahnuti djeci religiju, kako usaditi djeci kršćanski moral, kako suzbiti opake sklonosti, koje se nagrade daju djeci, kako se postupa s odraslim mladićima.
20. Rukopis ima 44 strane običnog formata in foglio. Pisan je talijanskim jezikom a ima sve potrebne dijelove: alfabet, vokali, konsonanti, dvoglasi, akcenti, rodovi, deklinacije, pridjevi, brojevi, zamjenice, glagoli, konjugacije itd. Autor razlikuje ikavicu, ekavicu i ijekavicu. Na kraju je tumač.
21. Rukopis se čuva u biblioteci Slade-Šilović.
22. Zadnja rečenica u originalu glasi: Si trattera anche della lingua Slava, e della Illirica Liturgia.
23. Rukopisne bilješke R. Slade-Šilovića, knjiga V/17.
24. Prospetto degli Studij nel Collegio di S. Lazzaro in Traù nell' Anno Scolastico 1818—1819.

IZVORI

Arhivski spisi iz ostavštine biskupa Ivana Skakoca pohranjeni u biblioteci Slade-Šilović;
Arhivski spisi rukopisne ostavštine prof. Antuna Lubina;
Arhivski spisi Trogirske općine, Trogirskog suda i obitelji Garanjin-Fanfogna sačuvani u prijepisu u biblioteci Slade-Šilović.

Pavao DESPOT

U bolnici cvijet

Dru Slavku Peroviću

U bolničkoj sobi, u krevetu malom,
odavno leži začuđeno dijete.
Kako je teško kad biću palom
radost u snovima samo se plete . . .

Najteže tu je u jutro proljetno
kad sunce uđe i glase se ptice.
S visina sjajnih u društvo sjetno
slijeću i klonulih suše trepavice.

Netko donese i cvijet, iako,
nad mekim uzglavljem dok šepuri se,
tko ima dušu, dugo bi plako

jer mnogi životi o niti vise.
U krevetu malom za život dijete se bori.
Cvijet nad njim sniva: veselo potok žubori . . .

Gojko POLEGUBIĆ

Taj čovjek

taj čovjek
(inače značajan
u mom životu)
slika
kojoj tek otkrivam smisao
u ovo doba
obija ulice
ne bi li našao
ljudi gunđaju
napustio je grad
napustio je grad
sav zelen od svjetlosti

Jakov IVAŠTINOVIĆ

Lovačka priča

U glavi tramvajskog kontrolora Marka postojala je jedna mrlja. Ako bi toj mrlji trebalo dati ime, psihijatri bi rekli: bezazleni kompleks, a obični ljudi: lovačka strast.

Cesto se dešava da različiti ljudi različite stvari različito zovu i da se čude što se ne razumiju.

Za vrijeme godišnjeg odmora Marko je otišao na nekoliko dana k svom bratu u Slavoniju, a ponio je sa sobom i pušku, onu svoju poslušnu i dobroćudnu pušku koja je opalila uvijek kad god je on htio, ali koja je rijetko pogađala — kao da je nastojala da se nikome ne zamjeri.

Kod brata ga je dočekalo poznato društvo. Dočekala su ga zabadanja, peckanja i sitna podvaljivanja preko kojih je on prelazio kao preko rose, čička, blata i drugih nevolja koje su povezane s lovačkim zanatom.

Njegov dolazak bio je malo osvježenje za ustajalu seosku dosadu. Kao mali vodopad počeo je šumjeti i skupljati oko sebe stare poglede i primjedbe.

— Sve zečeve, jastrebove i lisice čuvali smo za tebe da ne dolaziš džabe i da se ne naljutiš. Naš si i dobar si, pa eto, neka ti se nađu pri ruci, a u tebe je sigurna lovačka ruka.

— Hvala vam kao braći. Čovjeku je drago kad se susretne s takvim prijateljima.

Nitko nije želio da bude zloban i prljav. Svi su išli za tim da se stvori vesela atmosfera i da se priredi teren za zgodne dogodovštine koje će prijeći u lijepa sjećanja.

* * *

Veselo društvo sjedilo u jedinoj seoskoj gostionici za klimavim starim stolom na kojem se crvenjelo dobro domaće vino.

Od čaše do čaše raspoloženje je bivalo sve vedrije.

— Naši odnosi sa zečevima dospjeli su u ćorsokak. Razlozi su dovoljno poznati i ne treba ih spominjati — govorili su mještani.

— Ne razumijem kako ste mogli biti tako netaktični. Uvijek sam vam govorio da sa zečevima treba oprezno postupati. Ali vi me niste slušali. Naprotiv, vi ste mi se smijali. Eto, sad imate prazna polja, vrtove i šume — pravu žečju sušu.

— Zar bi ti drugačije postupao da si bio s nama? Hoćeš li reći da smo mi šeprtlje?

— To ne kažem — rekao je Marko, opravdavajući se.

— Nemoj ti sumnjati u nas. I mi valjda nešto znamo i možemo — protestirali su prisutni seljaci jednoglasno. — Pazi, upada u oči činjenica da zečevi bezobzirno i nepromišljeno protestiraju protiv svih lovaca, a ne samo protiv onih naj-

boljih. Vjerojatno su uvjereni da na taj način čuvaju dobre odnose sa svim lovcima.

— Čini mi se da vi sumnjate u sigurnost moje ruke i točnost moga oka. Molim, s tim se ne slažem. Ja protestiram . . .

— U ime popijenog vina protestiraš.

— Varate se. Protestiram u ime lovačkog ponosa.

— Sva je sreća da od tvog lovačkog ponosa ne prijeti nikakva opasnost ni zečevima ni dobrim lovcima.

— Sve više pretjerujete. Još ćete reći da nikada nisam vidio zeca . . .

— Vidio si, kako ne bi vidio, ali koliko si ih ubio, to je druga stvar. E, vidjeti ga možeš i na slici. Lako ga je vidjeti.

— Nisam ja mačji kašalj. Sigurna je u mene ruka i oko sokolovo. Još vi mene ne poznate.

— Ma gdje si ti od pravoga lovca! Ne znaš ti čak ni u mutnome loviti.

— Imate pravo. Od pravoga lovca sam daleko jer nijedan među vama nije pravi lovac. A ni u mutnome ne znam loviti. Ali, kad na čistini spazim zeca, gotov je.

— Da te čuje koji zec, smijao bi se!

— Pametniji su zečevi od vas, naročito kad se malo napijete.

Razgovor je postajao sve življi. Zadirkivanja su postala sve oštrija. Svi su bili snažni. samouvjereni i zdravi. Njihove šale, ironije i dvosmislice pokazivale su stupanj njihove životne stabilnosti. Svima je bilo do velikog i bombastičnog trenutka, do toga da drugoga bocnu, uštipnu i povuku za nos, da ga razbiju, da mu podmetnu nogu i da sami dođu do izražaja. Svima je bilo do obijesne ali neškodljive šale.

Pune boce dolazile su na stol kao zavodljive djevojke.

Na usnama je podrhtavao vjetar. Stranputice nisu bile prisutne iako bi ih površni i neupućeni gledalac vidio.

— Dragi prijatelji, vi ste složno porekli lovačku vrlinu našem poštovanom Marku — govorio je najstariji seljak. — Ja vjerujem da niste u pravu. Molim vas, kako možete reći tako nešto za lovca kao što je Marko! Gdje vam je lovačko poštenje?

— E, baš si lovački zabrazdio! — dobacili su mu ostali.

— Svaki lovac, prije nego što nauči loviti, mora naučiti da obilazi oko istine a naš Marko po tome pripada među birane lovce. Šta kažete, da li sam i sada zabrazdio?

— Nisi, nisi. To si točno rekao. On ne lovi zečeve i lisice nego patke u svojoj mašti.

— Zna on da je za lovačku sudbinu najvažnija dobra lovačka priča, da je lakše izmišljati nego loviti, da je lakše provjeriti djela nego izmišljene lovačke priče.

— Ma, ljudi, stanite! Već ste prevršili svaku mjeru — bunio se Marko. — Gdje vam je lovački obraz kad tako govorite!

— Ajde šuti! Gdje si ti naučio loviti? Valjda u svojoj kancelariji!

— Vi govorite besmislice.

— Tišina, tišina! — vikao je jedan brkajlija. — Dosta je bilo šale. Ja želim reći nešto ozbiljno.

Svi su ušutjeli i pripremali se da prasnu u smijeh.

— Čini mi se da bi za zečeve bilo najbolje da se sastanu i da odrede kojim redom će dolaziti pred pušku našeg slavnog lovca. S njima je gotovo tako i tako.

Neka si barem spase čast i neka dostojanstveno umru pred izabranim lovcem.

Ta primjedba dovela je do opće graje koja je pokazivala da se domaći seljaci ne slažu s mišljenjem svoga sugovornika.

— Misliš li ti da su naši zečevi neke zečje budale i da se obaziru na lovačke klevete i prijetnje? Pa oni znaju da od najlošijih lovaca u razgovorima najviše pogibaju.

— Vi se meni rugate zato što ne volite lov toliko koliko ga je volim — rekao je Marko prijekorno. Ali takva izjava nije mu ništa pomogla.

Dani su tekli a prijateljska zanovijetanja nisu prestajala. Šale su pucale oko Marka kao gromovi. A on se nije ljutio.

Tko ne voli šalu, nije dobar čovjek. Tko ne može dozvoliti da se drugi na njegov račun šali, taj pokazuje da je slabiji i da ima krivo. Takav si kako se šališ.

Možda to oni i nisu znali ali to neznanje nije kvarilo njihov smisao za šalu.

* * *

Na sastanak u Lovačkom društvu pozvali su i Marka. Dvorana je bila svečano ukrašena a njemu su dali počasno mjesto u prvom redu, u sredini, na tapeciranoj stolici. S desne strane sjedio je predsjednik a s lijeve strane potpredsjednik Lovačkog društva. Svi su bili ozbiljni.

Predavanje pod naslovom »Iskustva dobroga lovca« držao je tajnik.

Marku je bila čudna ozbiljnost prisutnih. Slutio je neku igru ali šta je, tu je. Treba izdržati, mislio je u sebi.

Sastanak je otvorio predsjednik i rekao:

— Dragi prijatelji! U čast našega dragog gosta, priređujemo ovo predavanje, njemu a i svima nama za pouku. Molim vas da predavanje saslušate s lovačkom ozbiljnošću. Za vrijeme predavanja nemojte govoriku upadati u riječ jer će diskusija biti poslije. Predajem riječ drugu tajniku.

— Drago mi je da ovom uvaženom skupu mogu reći nekoliko korisnih riječi. Mi smo svi dobri lovci. Znamo kako se lovi i zašto se ne lovi. Dozvolite mi da saberem neka iskustva i da ih iznesem jer mogu biti korisna za sve nas. Najprije ću nešto kazati o lovačkoj etici. Vi svi znate da je lov sportska djelatnost u slobodno vrijeme i da čovjek, kad postane lovac, prihvaća pravila ponašanja lovačke organizacije, etičke i moralne norme i onih lovaca koji nikad ne ulove, kao neki među nama, i onih koji kažu da ulove, kao opet neki među nama. Lovac je osoba koja zna da je divljač toliko vrednija koliko je rjeđe ulovljena. On zna mnogo o životu divljači a najviše zna kako se ona lovi na tržnicama i u razgovorima. Pazite, sad ću vam reći nešto praktično. Svaki lovac znade da do nesreće u lovu dolazi: ako mačka ili žena prijeđe ispred njega preko puta; ako mu se zaželi sreća u lovu; ako mu se žniranac na cipeli odveže; ako mu vrane grakću iznad glave; ako se prije lova psi pokolju; ako žena prije lova uzme u ruku krpu ili pribor kojim je čistio pušku; ako u lovu posudi patrone. Dalje: lovac zna da mu u lovu sreću donosi ako lisica prijeđe preko puta; ako u prvom lovu obuče novu košulju ili nove čarape; ako u lovačkoj torbi ima komadić krpe od ženske haljine; ako se pas prije lova valja po zemlji; ako prezalogaji, pa u lov krene; ako sretne dimnjačara ili nađe komadić potkove. Ovo što sam vam rekao dugogodišnja su iskustva mnogih lovaca, narod u to vjeruje a i novine o tome tako pišu. Ja savjetujem svima onima koji žele imati sigurnu pušku da je metnu pod prag i da puste tuđu ženu da preko nje prijeđe a da ne zna da je preko puške prešla. A onima koji žele ubiti neku divljač savjetujem da nose uza se pero ili par dlaka te divljači, već prema tome o kakvoj se divljači radi, pernatoj ili dlakavoj. I napokon savjetujem onima koji nikad ništa ne ulove (jer im puška podbacuje ili prebacuje) da ubiju vranu pa će poslije toga svaki njihov pucanj biti puni pogodak.

Znam da sam vam mnogo korisnih stvari rekao. Mogao bih još i više, ali dosta je i ovo jer bolje je da idete u lov pa da nešto ulovite nego da mene dalje slušate. I na kraju, nešto ću vam reći o našem dragom gostu. On je prvog zeca ubio kao krivolovac. Ali, brzo se popravio i postao pravi lovac. Danas je on jedan od najstarijih aktivnih lovaca među nama. Njegova je lovačka biografija puna ozbiljnih i šaljivih dogodovština. Jednom su ga uhvatili na tržnici kad je kupovao divljeg zeca a jednom je jednim metkom ubio dva fazana. Ovaj lovac nad lovcima nikada nije svoju pušku uperio prema srni. Lovio je samo grabežljivce i štetočinje.

— Poslije ovoliko korisnih znanja nadamo se da će naš prijatelj Marko svaki put nešto uloviti — čulo se iz zadnjeg reda.

— Ne diraj u mene, nego ponesi sa sobom dosta novaca kad ideš u lov.

— Ovo predavanje ima i nedostataka, na primjer: ništa nije rečeno o tome tko je dobar strijelac, koji je smrtonosni pogodak najbolji, koje su patrone najbolje, koliki je najduži rep fazana, kako izgledaju najbrže zečje noge...

— Ove primjedbe treba odbaciti jer bi o njima, kao pravi i kao najpoznatiji lovački majstor, najbolje mogao govoriti naš Marko.

— Slušaj, Marko, ako hoćeš ženu uloviti, onda uvijek...

— Idi k bijesu i ti i tvoj lov na žene!

Nakon predavanja i bogate diskusije jelo se, pilo i pjevalo do ujutro — uz analizu pojedinih teza iz predavanja. Sastanak je potpuno uspio jer poslije njega nijedan lovac nije promašio kuću, jer je svaki znao pogoditi svoja vrata i biti dubica da ne razljuti ženu.

* * *

Jednoga dana, čim je svanulo, Marko je uzeo pušku i otišao je u lov. Hodajući po rosnoj travi, maštao je o zecu i već je sebe vidio kako prolazi kroz selo s lovinom u ruci.

Išao je naprijed s napregnutom pažnjom, očekujući željeni susret sa zecom. Išao je tako ozbiljno kao da je njegovo ime poznato svim zečevima koji će se, kad ga ugledaju, natjecati koji će prije stati pred njegovu pušku.

Najprije je obišao sve seoske djeteline jer je već kao dječak čuo da se zec može najlakše naći u djetelini.

Sakrivao se iza grmova i čekao. Ali zec nije dolazio.

— Kao da ga je netko informirao da će izgubiti glavu ako se pojavi — mrmljao je Marko u sebi.

Lutao je, čekao, pretraživao grmlje i prijetio se.

Sunce je zagrijalo i on se znojio a zeca nigdje nije bilo ni za lijek.

— Da ga barem vidim, mogao bih reći: pucao sam i pogodio ga, ali on je pobjegao. Vidio sam kako mu olovo dlaku siječe, ali on nije stao.

Ljutio se i očajavao. Grizao se. Ali glavom nije mogao lupati po drveću.

Kad je dospio u duboku šumu, čuo je kako se nešto provlači kroz grmlje. Stao je i lovački oprezno gledao.

Polako i ne sluteći nikakvu opasnost lisica je napuštala grm.

— Došla si kao naručena. Baš tebe trebam, tetka lijo. Sviđa mi se tvoje zlatno krzno.

Nanišanio je i opalio.

Lisica se prevrnula a on je potrčao da je uhvati. Kad je pružio ruku, ona

je skočila i pobjegla. Bio je iznenađen. Nije se dospio snaći i opet pucati za njom.

Zamalo je pušku razbio, toliko je bio ljut.

Još je šalabazao po šumi ali bez uspjeha. Osjećao se loše, kako se može osjećati samo čovjek koji želi a ne može uspjeti. Bojao se svog povrijeđenog ugleda. Mučilo ga je prokletstvo neuspjeha i prestiža.

Vraćajući se kući, susreo je dječaka koji je nosio živog zeca. Dječak je bio ponosan, živahan i nasmijan — upravo takav kakav on nije mogao biti, a sve zbog lovačke nevolje.

— Odakle ti zec? — upitao je Marko.

— Uhvatio sam ga živog na spavanju.

— Ma nemoj! On spava a ti: ćap!

— Baš tako. On spava a ja: ćap!

Marku je sinula spasonosna misao. Vjerovao je da porijeklo zeca nitko neće ispitivati. Bilo mu je važno da prođe kroz selo sa zecom i bio je spreman na sve da bi došao do njega.

— Hoćeš li ga prodati? — upitao je dječaka.

— Hoću.

— Koliko?

— Pet glava.

— U redu. Samo nikom ni riječi!

— Ne bojte se.

— Vražji dečko — pomislio je u sebi Marko.

Rastali su se zadovoljni i odani jedan drugom. Tako se činilo.

Ako je netko jedanput dosjetljiv, onda je obično dosjetljiv i drugi put, dosjetljiv je toliko puta koliko mu treba, naročito ako ga dosjetljivost ništa ne stoji.

Kad je dječaka izgubio iz vida, svezao je špagom zeca za noge i objesio ga na drvo. Zec se batrgao a Markovo pronicavo lovačko oko odmah je primijetilo da se zecu ne umire, da ima zečje srce i da je kukavica.

— Cekaj, brajko! Misliš li ti da je meni lako kad me počnu progoniti lovačkim vicevima, kad me počnu stezati i cijediti... Što ćeš, nije lako, ali mora se podnijeti, i to lovački strpljivo podnijeti. Sigurno si veliki grešnik kad se toliko bojiš smrti.

Iako je Marko hrabrio i umirivao zeca, zec kao zec, i dalje se batrgao i bojao.

— Lupežu, ja ti lijepo govorim a ti me ne slušaš. Šta hoćeš još? Da te pustim? Traži što hoćeš, samo nemoj tražiti da te pustim. Ako mi želiš dobro, samo to nemoj tražiti.

Kad je Marku dojadilo uvjeravanje, udaljio se pedeset metara i pucao je da bi svima mogao pokazati ubijenog zeca.

Ovako je mislio:

Ako mali otkrije karte, neće moći reći da nije čuo pucanj, a ja ću reći da je zec kojeg ću u selo donijeti zec na kojeg sam pucao. On će pitati gdje je njegov zec, a ja ću reći da je pobjegao kad sam skidao pušku s ramena i pucao na zeca koji se iznenada pojavio. U onoj brzini sasvim sam zaboravio na živoga zeca u rukama. Mislio sam da je mrtav i odbacio sam ga, a on je, razumljivo, pobjegao. Priznajem da me je zec, koji je skočio preda me, iznenadio ali je najzad dobio svoje. Sada je tu i nije mi žao one zbunjenosti.

U tom razmišljanju Marko je opalio. Ali gle čuda! Zec bježi.

— Šta je ovo? — pitao se zabezeknuto.

Došao je do grabića na koji je objesio zeca i vidio je da je mjesto zeca pogodio i presjekao špagu.

— Sad sam tek uhvatio vraga za rep — rekao je poluglasno i razočarano.

Gledao je tužno pred sebe i činilo mu se da je sa zecom pobjegla njegova lovačka sreća. Da se ugrizao, otrovao bi se. Toliko je bio ojađen.

Napokon, morao se u selo vratiti praznih ruku.

Nije mu bilo stalo do zeca. Najviše ga je mučila pomisao da će mu se svi smijati i da zbog toga bezobraznog zeca neće imati mira sve do smrti. Priželjkivao je da se ta njegova nezgoda sretno svrši iako je vjerovao da se neće sretno svršiti.

Kad lovcu krene loše, a to se često dešava, onda mu ni lovačke priče ne pomažu.

Na svoju žalost već je unaprijed znao kakvi će se razgovori voditi i koliko će se šala proliti pred njega i protiv njega.

* * *

Marko je htio proći kraj seoske birtije, ali njegovi prijatelji mu ne dadoše.

— Marko, brate, zar se ovako lovac vraća! Što smo ti mi učinili da bježiš od nas?

— Nisam znao da ste unutra.

— Kako ne bi znao, čovječe! A gdje ćemo biti u ovo doba? Uostalom, nije to sada važno. Radije, ded pričaj kako je bilo.

— Nema zečeva ni za lijek. Da sam barem jednog vidio!

Treba igrati do kraja, mislio je u sebi Marko. Pravit ću se kao da se ništa nije dogodilo. Možda prođem.

— Naši su seoski zečevi neodgojeni. Neće pred pušku.

— Neće, brate, kao da znaju što ih čeka.

Život bi bio lijep kad bismo se pred drugima mogli tako lako i lijepo ispričati kao pred sobom, mislio je Marko, odgovarajući na šaljive primjedbe.

Malo-pomalo vino ih je počelo tući. Neki su bili spremni da legnu i pod stol, samo da bi oslabili udarce.

Kad se srca uznemire, kad krv uzavrije, kad se ljudi oslobode i razvežu, kad ih počne razarati snaga, onda se prelijevaju i raspasuju, skidaju uniforme, navike i obzire, oslobađaju se jada, nemoći i nepovjerenja. A kad se izviču, istresu i olakšaju, stisnu se i smire, žive od svojih čežnja i zabluda.

Besposlena gostionica nije se dosađivala. Svi su bili radosni, zaneseni i neuhvatljivi kao da su se oslobodili neke opasnosti ili kao da su znali za obijesne šale koje će još planuti.

— Za dva se dana vraćaš a nijednoga zeca nisi ubio. Ma ne može to tako, prijatelju! To je bruka i za nas. Što će reći tvoji tramvajci? Što će o tebi i o nama misliti naši zečevi?

— Nije zec tramvaj i ne staje odmah kao tramvaj, čim pozvoniš — podrugljivo je dodao jedan seljak.

— Kako si samo naglo odlučio da odeš! Ne žuri! Tko god je žurio, nije stigao!

— Moram ići. Javili su mi iz Zagreba da se odmah vratim. Jedan kolega se razbolio pa ga moram zamijeniti. Dosta sam se ovdje naužival. Čast vama i vašim zečevima.

— Nemoj ići. Ako ti je krivo što se naši zečevi pred tobom skrivaju, razglasit ćemo da nisi opasan. Vidjet ćeš, svi će zečevi izaći pred tebe i lijepo će ti se pokloniti. A ti ćeš ih po miloj volji likvidirati — junački i vješto.

— Ne znaju naši zečevi ništa o tvojim lovačkim vrlinama pa te zato ne poštuju — rekao je jedan dugajlija. — Stare smo zečeve mi potukli a ovi mladi te ne poznaju.

— Prijatelju, nemoj otići. Mi ćemo urediti da se zečevi predomisle i da ne bježe pred tobom.

Svaki seljak iznio je poneki argument da Marko ostane.

— Postavit ćemo table koje će pokazivati kuda zečevi prolaze i gdje ih treba čekati — rekao je jedan mladi seljak. — Prije nego što naš prijatelj Marko krene u lov, javit ćemo zečevima da pred slavnog lovca u pravilnim razmacima počnu izlaziti na određena mjesta i da mirno pričekaju njegov hitac.

— Nije mi jasno kako kod vas nema zečeva a nekad ih je bilo kao pljeve. Zar ni oni neće živjeti na selu?

— Ima njih i sada, samo su na dopustu. Ne rade pa neće da izlaze pred lovce. Osim toga, neki su se obezobrazili a neki su povećali svoj životni standard pa su oholi i obijesni.

U dobrom raspoloženju lako su nicala škakljiva zanovijetanja.

— A da sada skoči koji zec pred tebe, bi li ga ubio? — pitali su raspoloženog Marka.

— Ne bih.

— Zašto?

— Teško mi je ubiti zeca kad on ne želi da bude ubijen.

— Kako ti znaš koji zec ne želi biti ubijen?

— Zečevi sa sređenim životom ne žele biti ubijeni i bježe. Čim jedan zec ne bježi preda mnom, znam da je razočaran i da želi poginuti a razočaranim zečevima ja uvijek pomažem. Eto, jednom zec iskoči pred mene. Ja dignem pušku a on poblijedi, stane i pusti krupne suze iz očiju. Nisam ga mogao ubiti.

— Ma nemoj! Pred tobom zečevi čak i plaču. Pretjerao si, brate, kao pravi lovac.

I dok su oni zajedljivo ali bezazleno časkali, stvorio se odnekud u gostionici dječak od kojeg je Marko kupio zeca.

— Idi među djecu, balavče mali — rekao je Marko ljutito, kad ga je vidio.

— A gdje vam je moj zec? — pitao je prisebni dječak.

— Dobit ćeš ti zeca kad te ja dohvatim.

Jedno pitanje povlačilo je za sobom drugo.

Prisutni veseljaci, usprkos Markovu protivljenju i dječakovu otporu, stjerali su dječaka u tjesnac, kao zvijer, pa nije imao kud i morao je reći što se dogodilo.

— Šta je dalje bilo? Ded, majčin sine, reci! — tražili su seljaci da Marko kaže.

— Ej, ptico lovico, zato si ti htio proći a da se ne svratiš k nama. Zato ti odlaziš. Ajde, glavu gore. Glavno je da si živ i zdrav. Nije ti ni prvi ni posljednji put da nisi ništa ulovio.

— Pa nećete reći da sam ja kriv što je zec pobjegao.

— Nisi ti kriv. Koji lovac je kriv? — smijali su se seljaci i podizali su čaše.

— To se svakom lovcu može desiti.

— Šuti! Dobro si još prošao. Zamisli da te je zec čekao i repom udario po nosu kad si mu se približio!

— Odstrel je zečeva zabranjen. Taj zec je to znao pa te nije htio razočarati. Sada je dozvoljen odstrel srneće divljači, dozvoljen je lov na fazane, divlje grlice, prepelice i ostalu pernatu divljač.

* * *

Raspoloženja su rasla i zapletala se. Dugo u noć uzbudivala se mala seoska birtija. A ljudi kao ljudi, nadmetali su se i nastojali da sami sebe prerastu. Da ih je slušao koji dobar poznavalac Nietzschea, mogao bi reći da su lovci najviše demantirali njegovu izjavu: sve prešućene istine postaju otrovne. Kad bi Nietzsche imao pravo, onda bi među lovcima bilo toliko otrovnih istina da ne bi postojao ni jedan lovac koji ne bi bio otrovan.

Koliko je toga poslijepodneva u veselom razgovoru palo prešućenih, izvrnutih, prekrojenih i potisnutih istina! A zašto? Zato što je prevelik raskorak između želja i djela, zato što su želje veće nego što bi smjele biti, zato što su djela manja od želja, zato što se čovjek želi naći i tamo gdje ga nema.

NOVE PUBLIKACIJE

1. *Anđelko Mijatović: SENJSKI USKOCI U NARODNOJ PJESMI I POVIJESTI.* NZMH, Zagreb 1983.
2. *NADA, br. 4—5/83.* Vjerska smotra Župe sv. Stjepana — Grohote
3. *Slavko Ollrom: ZA JEDAN Ć i Đ.* Našice 1983.
4. *Christa Meves: ZELIM SE PROMIJENITI.* Povijest jednog ozdravljenja. Knjižnica »U pravi trenutak«. Đakovo 1983.
5. *Mak Srdanac: JONA NA RASKRŠCU.* Kršćanska sadašnjost. Zagreb 1983.
6. *Stanislava Adamić: ALLA FINE UN TORRENTE. Poesie scelte e tradotte da Giacomo Scotti.* Coop-ed »La Sfinge« — Napoli 1983.

Neznanje ili patriotizam

I

Ove godine 22. veljače navršilo se pet stotina godina od doštampavanja glagoljskog misala, ne samo prve hrvatske nego i prve jugoslavenske knjige uopće, kako to na njezinoj zadnjoj stranici u tzv. kolofonu piše:

let' gospodnih' č. u. o. v. (1483) meseca Pervara
d'ni i. b. (22) ti misali biše svršeni.

(Mjesto štampanja i ime štampara u kolofonu Prvotiska nije naznačeno.)

Bio je to kulturni događaj prvog reda, jer je hrvatski misal štampan trideset i sedam godina poslije osnutka prve Gutenbergove štamparije, a samo šest godina poslije osnutka štamparije u Veneciji. Na žalost, ovu obljetnicu nijedna hrvatska kulturna ustanova nije proslavila na doličan način, a pored izvještaja u novinama štampana je samo knjižica Zvonimira Kulundžića pod zvučnim naslovom *O mjestu tiskanja prve hrvatske knjige kosinjskog misala 22. veljače 1483. povodom 500.—obljetnice*[1]. O ovoj Kulundžićevoj knjižici ne bi trebalo mnogo govoriti, jer je to doslovan pretisak rasprave pod naslovom *O mjestu tiskanja ove knjige* u reprint-izdanju Prvotiska misala, koje je štampano prije 12 godina[2], i u njoj Kulundžić ne iznosi ništa novo. Ali je autor svojoj raspravi dodao predgovor od četiri stranice folio-formata, u kojoj tvrdi: »da je Kosinj danas, kao priznata znanstvena činjenica, o kojoj se više ne diskutira, ušao u mnoge knjige, enciklopedije i udžbenike, od osnovnoškolskih do sveučilišnih, da je ušao u svijest naroda i danas je već malo teže naći hrvatskog intelektualca zainteresiranog za povijest svoga naroda, pa čak i u širim narodnim slojevima, koji ne bi znao za Kosinj kao našu prvu tiskaru i izdavačku kuću«.[3] Ali tome nije tako. Da uz njegovu tezu o Kosinju kao prvoj hrvatskoj tiskari nije pristao nijedan stručnjak, Kulundžić i te kako dobro znade, jer su uz njegovu raspravu u reprint-izdanju štampane i rasprave Mladena Bošnjaka, Marije Pantelić, Josipa Tandarića i Anice Nazor, od kojih se nitko nije složio s njegovim mišljenjem. Uz Kulundžića pristaju samo neupućene osobe, koje primaju zdravo za gotovo, i to većinom iz patriotskih razloga, jer je, eto, prva knjiga na južnoslavenskom tlu štampana u Hrvatskoj.

Dalje Kulundžić u nastavku svoga predgovora na neuobičajen način izvrgava ruglu sve svoje protivnike i piše doslovce: »Međutim, s druge strane, Kosinj je imao i jednu drugu stranu, jednu svoju mogli bismo reći skoro tragediju, a to je da ga je jedna grupica znanstvenih monopolista, zapravo činovnika znanosti, svjesna svoje neinventivnosti i impotencije; bez hrabrosti da se udalji od kanona 'sva literatura uzima kao sigurno da je prvi glagoljski misal morao biti štampan u tadašnjem središtu tipografske vještine, tj. u Veneciji, s tim se mišljenjem možemo složiti' (vidi str. LXXI) — pa i dalje *plesti kotac ko i otac*, te mirno dremati u zavjetrini osvojenih položaja u znanstvenim institutima.«[4] Na koga Kulundžić najviše cilja u tom odlomku, vidi se iz daljeg toka njegova predgovora. Kulundžić pravi digresiju govoreći o Lisenku i završava: »A zašto se ja ovdje toliko zadržavam na tom Lisenku? Zato da naglasim da su, kao što su Lisenko i njego-

va škola, zapravo njegove prirepine i lakaji zaveli na stranputicu sovjetsku biologiju, kod nas — dakako u mikrodimenzijama — i naš glagoljizam zaveli na stranputicu Vjekoslav Štefanić i njegova škola, koji je praktički provodio politiku da jedino on i njegovi gojenci imaju pravo govoriti o bilo čemu što je u nekoj vezi s našim glagoljizmom.«[5] Posljednja Kulundžićeva tvrdnja, da su svi današnji stručnjaci, koji su pisali o Prvotisku, Štefanićevi sljedbenici, nije istinita, jer su oni svi napustili misao da je Prvotisak misala štampan u Veneciji. Njegovi prigovori, ali ne i pogrde, tiču se samo onih učenjaka, koji su, sa Štefanićem zaključno, držali ili nagađali da je prvotisak glagoljskog misala štampan u Veneciji (Kulundžić ih navodi na spomenutoj LXXI str. te svoje rasprave). Među njima su bili ugledni učenjaci kao Vjekoslav Klaić, Matija Murko, Vatroslav Jagić i Mihovil Kombol. Zanimljivo je, da je i sam Jagić, koji je znao, da je za podlogu Prvotiska misala služio rukopisni misal kneza Novaka iz god. 1368, pod faksimile prvotiska u svojoj raspravi »Hrvatska glagoljska književnost« stavio podnaslov *Početak misala štampanog u Mlecima god. 1483.*[6] Može li se Jagiću pridati samo jedan od onih epiteta, koje Kulundžić hrvatskim učenjacima pripisuje? Jasno je, da ne može. Jagić, kao i ostali spomenuti učenjaci, nisu dovoljno proučili sadržaj, tekst i pismo Prvotiska, pa su za formiranje svoga mišljenja o mjestu njegova štampanja pošli najjednostavnijim putem: nije to moglo biti drugo mjesto nego Venecija. Mi im to danas ne možemo oprostiti, ali ih možemo razumjeti. U njihovo vrijeme bilo je u slavistici, kroatistici i narodnoj povijesti tako mnogo neriješenih pitanja, da za minuciozno proučavanje Prvotiska misala spomenuti učenjaci nisu imali vremena.

Prvi, koji je već god. 1867. nagovijestio, da bi Prvotisak glagoljskog misala mogao biti štampan na domaćem tlu, bio je Ivan Kukuljević Sakcinski, ali ta njegova ideja niz godina nije imala nikakva odjeka. Tek pedesetih godina ovoga stoljeća počeli su pojedinci o tome razmišljati i pisati. Prvi je bio Valentin Putanec, koji je god. 1953. na temelju zapisa žakna Jurija od 26. lipnja 1482. u misalu kneza Novaka u Izoli, i to na temelju rečenice »štampa naša gori gre«, zaključio, da se Prvotisak misala počeo štampati u Izoli na zapadnoj obali Istre, ali je po njegovu mišljenju štamparski pribor i štampanje iz nepoznatih razloga preneseno nekamo u unutrašnjost Istre.[7] Tek pod kraj god 1958. Kulundžić je na temelju pronađene obavijesti senjskog biskupa Sebastijana Glavinića iz god. 1696, štampane god. 1856,[8] da je u Kosinju prije krbavske bitke god. 1493. štampan glagoljski brevijar, došao do zaključka, da je u tom mjestu bila osnovana prva glagoljska štamparija i da je u njoj bio štampan i Prvotisak glagoljskog misala god. 1483. O tome je god. 1959. štampao posebnu raspravu.[9] O toj svojoj tezi Kulundžić je kasnije napisao nekoliko rasprava i knjižica, a održao je o njoj i neka predavanja. Kako vidimo, ne odriče je se ni danas, usprkos svim stručnjacima, koji o tome pitanju drugačije misle. Možemo razumjeti i zašto. Kulundžić je vrstan *publicist*, ali nije stručnjak za staroslavenski jezik i književnost. A stručno znanje s tog područja i te kako je potrebno za rješavanje postanka Prvotiska misala i mjesta njegova štampanja. Kulundžić s pravom konstatira na kraju spomenutog predgovora: »Novi, mladi ljudi koji dolaze i koji se neće bojati da ih ugrožavam, kako u znanstvenom renomeu, tako ni na njihovim položajima, tim pitanjima će pristupiti, u to možemo biti sigurni, sasvim drugačije od Vjekoslava Štefanića.«[10] Ali ti mladi ljudi, koji ne dolaze, nego su već došli, nisu štefanićevci, kako ih Kulundžić nepravo nazivlje, jer o postanku misala imaju svoje mišljenje, koje se ne podudara ni sa Štefanićevim ni sa Kulundžićevim mišljenjem, i zato ih Kulundžić naprosto ignorira. To su kako sam već napomenuo Mladen Bošnjak, Anica Nazor, Marija Pantelić i Josip Tandarić. Kako oni sada šute, jer su o postanku Prvotiska već rekli svoje, osjetio sam se prisiljen — ne kao mladić, nego kao osamdesetogodišnji starac, koji već blizu šezdeset godina samostalno proučava staroslavenski jezik, hrvatsku glagoljsku i srpsku ćirilsku književnost i štampao je s toga područja tri knjige[11] i dvadesetak rasprava — da napišem, što mislim o postanku i štampanju prvotiska misala i o Kulundžićevoj teoriji, bez obzira na to, kako će Kulundžić reagirati i kojim će me epitetima okrstiti, jer mi je smrt jednako pred vratima.

S Kulundžićevom tezom upoznao sam se već god. 1959, kad mi je on sam s posvetom poslao spomenutu svoju brošuru. Tu sam brušuru pročitao sa zanimanjem, ali sam odmah zaključio, da Kulundžić za svoju tezu nema nikakvih direktnih dokaza, već da su njegovi navodi samo indiciji, da bi Prvotisak misala mogao biti štampan u Kosinju. A na temelju indicija ne mogu se stvarati znanstvene teze, kao što ni sudac ne može kazniti okrivljenog samo na temelju indicija. Stoga sam odmah zabacio Kulundžićevu tezu, ali do danas nisam o njoj pisao. Prije svega s razloga, što sam u to vrijeme, a i kasnije — sve do danas — bio okupiran studijem najstarijih hrvatskih i srpskih glagoljskih i ćirilskih evanđelja i drugih staroslavenskih dokumenata iz najstarijeg vremena. Drugi je razlog bio u tome, što nikada nisam pisao o nečemu, što nisam temeljito i svestrano prostudirao. A za lokaciju prvotiska misala trebalo je dosta toga prostudirati, mnogo više nego je to Kulundžić učinio. Ali nisam stajao skrštenih ruku, već sam potakao suradnike Staroslavenskog instituta Mariju Pantelić i Josipa Tandarića, da se zainteresiraju za pitanja postanka Prvotiska misala. Prvu, da prouči sadržaj i jezik Prvotiska, a drugoga, da prouči slova Prvotiska i usporedi ih sa slovima najstarijih misala i brevijara. Ne želim time reći, da se i oni sami nisu interesirali za ta pitanja i da nisu radili i iz vlastite inicijative. Oni su se prihvatili toga posla i došli do rezultata, koji su različiti od Kulundžićevih. Ali prije nego o tome pišem, razmotrit ću, na kakvim činjenicama osniva Kulundžić svoju kosinjsku teoriju.

Ono što je ponukalo Kulundžića, da prvotisak locira u Kosinju te da tvrdi, da je u tom mjestu bila prva hrvatska tiskara, jest spis senjskoga biskupa Sebastijana Glavinića o njegovoj vizitaciji god. 1696, u kome spominje, da je na svom putu naišao na brevijare, kojima u kolofonu piše, da su štampani u Kosinju. Grad Kosinj, prema riječima biskupa Glavinića, bio je tada u ruševinama, pa se može zaključiti, da se u njemu nalazila tiskara »za vrijeme onih kršćana, koji su tu prije obitavali«, tj. prije bitke na Krbavskom polju god. 1493. i provale Turaka u Liku. Ali koje su godine štampani ti brevijari, o tome Glavinić ništa ne spominje. Za to pitanje Kulundžić traži odgovor u venecijanskom brevijaru, koji su god. 1955. u jednoj raspravi opisali Luigi Cino i Arturo Cronia.[12] Na žalost, od ovog brevijara izgubljen je zadnji kvateran, pa tako nemamo podataka kada i gdje je štampan. Ali kalendar, koji se nalazi na početku ispred teksta brevijara, počinje mjesecom siječnjem 1492. Iz toga se može zaključiti, da je taj brevijar štampan pod. 1491. Prema Štefanićevoj recenziji »autor (tj. Cronia) nije mogao ništa zaključiti o jezičnoj ubikaciji brevijara, tek se može govoriti o općim čakavskim refleksima«; pored toga »autori nisu našli elemenata ni za identifikaciju kruga, koji bi bio zainteresiran za ovaj brevijar«.[13] Uza sve to Kulundžić, a i neki drugi, drže, da je ovaj brevijar iz god. 1491. jedan od onih kosinjskih brevijara, o kojima govori Glavinić.[14] Ipak, da se točno utvrdi ova pretpostavka, trebat će detaljno proučiti sadržaj i jezik toga brevijara. Ako se i dokaže, da je u Kosinju god. 1491. postojala tiskara i da je u njoj štampan spomenuti brevijar, to još uvijek ne znači, da je ta tiskara tamo postojala osam godina ranije, i da je u njoj štampan Prvotisak misala. S obzirom na spomenute činjenice Kulundžićeva kosinjska teza ostaje nedokazana.

Za svoju tezu Kulundžić navodi još dva dokaza, od kojih je glavni zapis žakna Jurija na zadnjoj strani Novakova misala, za koji znamo, da je služio kao podloga Prvotiska misala. Prema Kulundžićevu čitanju (pretočenom u današnji pravopis) taj zapis glasi ovako:

Cito, cito štampa naša gori gre
tako ja oću da naša gori gre
č. u. o. b. m(jese)ca ijunija i. i. e. dni
(tj. 26. lipnja 1482)
to be pisano u grade izule
to pisa juri žakan iz roča
b(og) mu pomagai i v'sem' ki mu
dobro ote.[15]

Prve dvije riječi pročitao je Kulundžić krivo. Mjesto *Cito, Cito* treba čitati *Vita, Vita*. Kulundžić se doduše pozivlje na Marka Oreškovića, da treba ove dvije riječi čitati na prvi način (za njim se povodi i Marija Pantelić), ali Valentin Putanec i Mladen Bošnjak čitaju *Vita, Vita*. Da treba čitati na drugi način, provjerio sam na fotografiji zapisa. Osim spomenuta dva velika slova *v* zapis je pisan kancelarijskom minuskulom, kojom su se služili glagoljički pisari neliturgijskih knjiga potkraj 15. i na početku 16. stoljeća. U rubrikama, tj. na početku rečenice, upotrebljavalo se ustavno slovo *v* s vodoravnom bazom, a svojom donjom polovicom spuštalo se ispod retka.[16] Takva su i obadva slova *v* u zapisu žakna Jurija, a zadnje je slovo u obadvije riječi *a*, pa prema tome treba čitati *Vita, Vita*. Ni u kojem slučaju prva dva slova ne mogu biti c, koje se javlja u hrvatskim glagoljskim spomenicima 13. stoljeća, pisanim ustavnom glagoljicom: ono doduše ima vodoravnu bazu, ali se piše u retku i nema na vrhu dvije petlje kao slovo *v*, nego samo jednu. U svim kasnijim ustavnim i minuskulnim spomenicima slovo c ima šiljastu bazu.[17]

Glavni je problem Jurijeva zapisa tumačenje smisla prvoga retka. Riječ *vita* u latinskom i talijanskom znači *život*, i nema razloga, da se drukčije tumači. Ponavljanjem ove riječi žakan Juri izriče uzbuđenje i radost, što »štampa naša gori gre«. Ali što znači taj izraz »gori gre«? O njemu se najviše lome koplja. Kad sam ga prvi put pročitao, odmah sam se sjetio slovenske narodne pjesme:

Jutrom sonce gori gre,
dekleta jokajo,
ker rade bi ležale,
a vstati morajo.

Večer sonce doli gre,
dekleta jokajo,
ker rade bi plesale,
a spati morajo.

Što znači u ovoj pjesmi rečenica »sonce gori gre«? Ništa drugo nego da je izašlo i diže se na nebu. Isto tako rečenica »sonce doli gre« znači, da se sunce na nebu spušta prema zalasku. Prema tome i rečenica »štampa naša gori gre« ne znači drugo nego štampa naša se diže, napreduje, a ne možda ide gore preko Ćićarije i Velebita u Liku, kako to tumači Kulundžić. U to se vrijeme, a i danas, Izola nalazila na razmeđi hrvatskih i slovenskih dijalekata, među njima nije bilo državne granice, pa nije čudo, što su njezini Hrvati i susjedni Slovenci imali za iste pojmove iste izraze. Možda će se tko pitati, zašto žakan Juri nije upotrijebio glagol napredovati. Tome se ne moramo čuditi. Ovaj glagol u prenesenom smislu spominje se u Akademijinom rječniku samo u jednom primjeru iz 15. stoljeća, a to znači da je tada njegova upotreba bila vrlo ograničena, možda samo za neka područja hrvatskog jezika. Napose treba naglasiti da žakan Juri za imenicu štampa dvaput upotrebljava epitet *naša* i dodaje, da on hoće, tj. nastoji, da ona »gori gre«. Prema tome možemo zaključiti, da je sve bilo spremno za štampanje Prvotiska misala: pisani predložak, sve štamparske potrepštine, a štampanje misala već je započelo. Zašto bi onda sav štamparski pribor zajedno s priređenim papirom bio prenošen iz jedne države u drugu, iz mletačke Izole u hrvatski Kosinj? Tome se žakan Juri ne bi nipošto veselio, a ne bi ni zazivao Boga da pomaže i svima onima, koji mu hoće dobro, tj. žele uspjeh.

Kao treći dokaz za svoju tvrdnju, da je Prvotisak misala štampan u Kosinju, uzimlje Kulundžić suhi tisak, koji je pronašao na drugom listu izvan teksta kalendara. Taj tisak izveden je većim slovima Prvotiska, a Kulundžić ga je god. 1959. pročitao ovako:

G P D K G B R O Z Ž

Ovih deset slova protumačio je kao siglu za tekst Gospodin Plemenom Doljanin Kolunić Gospodin BROZ Žakan. Ime Broz protumačio je Kulundžić kao ime žakna Broza Kolunića, koji je u to vrijeme živio u blizini Kosinja i god. 1486. prepisao poznatu knjigu Kvarezimal.[18] U drugom čitanju zamijenio je slovo P slovom B i čitav suhi tisak protumačio ovako: Gospodin Broz Doljanin Kolunić BROZ Žakan. A kod ovog tumačenja nije ostao. U trećem čitanju promijenio je značenje prvih četiriju slova i protumačio ih kao Gospodinu Bogu Dika i Kraljevstvo, a u četvrtom povrh toga drugo slovo G kao Grešni, pa tako ovo njegovo posljednje tumačenje glasi: Gospodinu Bogu Dika i Kraljevstvo Grešni BROZ

Žakan.[19] Kulundžić je ovih deset slova pročitao na fotografiji izrađenoj pomoću ultravioletnih zraka na rukopisu A Prvotiska u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Poslije njega očitali su istu fotografiju Mladen Bošnjak i Valentin Putanec. Oni su na njoj pronašli samo devet slova. Četvrto slovo pročitali su kao V, a isto tako i sedmo i osmo slovo zajedno kao V. Njihovo čitanje suhoga tiska glasi:

G B D V G B V Z Ž

Bošnjak ne pokušava protumačiti značenje ovih devet slova, a Putanec ima svoje posebno tumačenje. Kako se vidi, u njihovom čitanju nema imena Broz.[20] Pokušao sam prostim okom i povećalom odgonetnuti ovaj suhi tisak na oba primjerka Nacionalne sveučilišne knjižnice, ali sam samo na primjerku B mogao jasno pročitati zadnja dva slova Z i Ž. Na primjerku A nisam mogao ništa pročitati. Iz svega toga se vidi, da je čitanje ovih slova nesigurno, a Kulundžićevo tumačenje samovoljno. Anica Nazor otkrila je suhi tisak još na nekoliko mjesta izvan štampanog teksta Prvotiska, ali pročitana slova nemaju nikakvo značenje.[21] Za mene je najjednostavnija pretpostavka, da su slagaru Prvotiska spomenuta slova služila za blokiranje praznih mjesta u njegovu slagarskom okviru. Tako otpada i treći Kulundžićev dokaz o podrijetlu Prvotiska.

Iz svega što sam do sada iznio vidi se, da Kulundžićevu tezu o Kosinju kao mjestu prve hrvatske glagoljske štamparije nije teško pobiti. Svojim argumentima mogao je Kulundžić pridobiti samo neupućene Nijemce, da su Kosinj unijeli u kartu prvih tiskara u svijetu. Za hrvatske stručnjake, bili oni »štefanićevci« ili ne, pitanje mjesta prve hrvatske tiskare ostalo je još uvijek neriješeno. Moje je skromno mišljenje, da je tome uzrok činjenica, što se odmah u početku pošlo stranputicom: štampanje Prvotiska nije samo počelo, nego je i dovršeno u Izoli. Već sam naveo jedan argument za tu tezu, a slijede ostali.

II

Da se točno odredi mjesto štampanja Prvotiska kao i njegov odnos prema ostalim glagoljskim inkunabulama, nisu bile dovoljne činjenice, što ih u tu svrhu iznosi Kulundžić, već je bilo potrebno detaljno i sistematski proučiti njegov sadržaj i jezik te rezultate toga proučavanja usporediti sa sadržajem i jezikom misala kneza Novaka, koji je poslužio kao podloga Prvotiska. Osim toga trebalo je provesti tehničko-tipografsku analizu Prvotiska. Prvi posao izvršila je Marija Pantelić, odličan poznavalac hrvatskih glagoljskih misala 14. i 15. stoljeća, a rezultate svoga rada objavila je u opširnoj raspravi *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.*[22] Knez Novak bio je gospodar grada Ostrovice na ličko-krbavskoj međi, a svoj misal napisao je i bogato iluminirao vlastitom rukom. Namijenio ga kao zavjetni dar crkvi, u kojoj će leći vjekovječnim počinkom.[23] Njegova se želja nije ispunila, jer je njegov sin, vjerojatno u oskudici, god. 1405. za 45 zlatnika prodao Misal u Nuglu, koja je bila filijala grada Roča u sjevernoj Istri. Tamo je i ostao sve do god. 1482, kada ga je žakan Juri odnio u Izolu, da posluži kao podloga za Prvotisak.

Prije svega da vidimo, što je ustanovila Marija Pantelić o predlošku Novakova misala. Prema njezinim podacima taj je misal bio benediktinsko-franjevačke provenijencije, a njegov predložak vezan je za grad Zadar, jer se u Novakovu misalu citiraju zadarski sveci sv. Krševan i sv. Benedikt. Tekst Novakova misala nije svagdje doslovno prenesen u Prvotisak. Na nekim mjestima ima u Prvotisku izmjena i nadopuna. Ali to nije sve. U Prvotisku ima i većih dodataka, a to su: četiri zavjetne mise s potpunim misnim obracsima i trinaest sekvencija za neke veće blagdane. Prema tome je pored Novakova misala morao postojati još jedan predložak za Prvotisak. Teško je reći, da li je taj predložak bio kompletan misal, ili su se u predlošku nalazili samo dodaci, kojih nema u Novakovu misalu. Da je taj predložak bio istarskog podrijetla, dokazuju istarske svetkovine u kalendaru: Tršćanski mučenici, Lazar, Servul, Just, Mavro, Nicefor i Prenesenje tijela sv. Jeronima.

Jezik Novakova misala bio je znatno ikaviziran i to je najznačajnija jezična osobina, u kojoj se taj jezik otklanja od staroslavenske jezične norme. U Prvotisku su Novakovi ikavizmi u mnogim slučajevima pretvoreni u ekavizme. Marija Pantelić je na osnovi takvih primjera sastavila ovu tabelu[25]:

U Prvotisku dolazi ě ili e, a u Novakovu misalu i u 86 slučajeva;

U Prvotisku dolazi e, a u Novakovu misalu ě u 45 slučajeva;

U Prvotisku dolazi i, a u Novakovu misalu ě u 23 slučaja.

Iako se na prvi pogled vidi, da u Prvotisku pretežu oblici s ě ili e, čitava slika ovih primjera, kako ju je prikazala Marija Pantelić, nije posve jasna. Prije svega, autorica nije odijelila prave, fonološke ekavizme u osnovnom dijelu riječi od ekavizama i ikavizama u sastavcima imenica, zamjenica, priloga i glagola. U ovom drugom slučaju ekavizmi su stariji oblici, a ikavizmi noviji analoški oblici. Pored toga ni sami pisari Novakova misala i predloška Prvotiska nisu uvijek bili sigurni, gdje treba staviti ě prema starijem načinu pisanja, a gdje *e* ili *i* prema novijem načinu pisanja. Uza sve to nema sumnje, da je ikavizirani jezik Novakova misala ličko-krbavskog područja bio podvrgnut ekaviziranju na sjeverozapadnom području Istre, na kojem su u to doba, a i kasnije, prevladavali ekavizmi. Slično je stanje i danas.[26]

Drugi posao, tj. tehničko-tipografsku analizu Prvotiska izvršio je Josip Tandarić u raspravi *Grafički znaci prve tiskane knjige.*[27] Ponajprije treba odgovoriti na pitanje, da li je Novakov misal služio kao predložak za rezanje slova Prvotiska. Na tu pretpostavku ne upućuje samo *conspectus generalis,* nego i sličnost, čak i identičnost pojedinih slova. Uza sve to postoje sitnije razlike između nekih slova Novakova misala i slova Prvotiska. Veća je razlika u tzv. ligaturama, tj. spojevima dvaju ili triju slova u jedno. Neke ligature, kojih nema u Prvotisku, dolaze samo u Novakovu misalu, i obratno. Prema tome mogao je Novakov misal poslužiti crtaču i rezaču slova kao uzor, a možda su se obojica ugledali i u koji drugi misal. Uostalom, pisanje i rezanje matrica za tisak dvije su različite tehnike, pa prema tome slova jednoga i drugoga misala nisu mogla biti identična. U svakom slučaju, slova Prvotiska ni u čemu ne zaostaju za slovima Novakova misala, jedne od najuglednijih pisanih knjiga 15. stoljeća.

Tandarić je svega skupa nabrojio 201 štamparski znak, od toga 195 glagoljskih slova. U prvi mah ovako velik broj izaziva čuđenje. Pitamo se, kako je uopće došlo do upotrebe i kako je bilo moguće rezati tako velik broj znakova. Kad pogledamo tabele, koje je sastavio Tandarić,[28] bit će nam sve jasno. Prije svega, u Prvotisku dolaze tri vrste slova: 1) 30 povećanih slova, kojima se, iako ne uvijek, označava mjesto gdje treba doći inicijal, početak psalma, oracije ili kakvog drugog teksta misala; 2) 34 veća slova, kojima su štampana evanđelja, poslanice, neki drugi tekstovi i upute misniku; 3) 30 manjih slova, kojima su štampani psalmi i neke oracije. Većina većih i neka manja slova dolaze s titlom, tj. znakom skraćivanja; neka veća slova dolaze s apostrofom, kojim se bilježio nekadašnji glas jer. Pored spomenutih slova dolaze i ligature većih i manjih slova bez title ili s titlom, i napokon nekoliko skraćenica s nadredno napisanim slovom. Osnovni fond Prvotiska sačinjava dakle 94 sprijeda spomenutih slova. Titla, apostrof i nadredna slova prema procjeni Tandarića, a i mojoj, štampala su se zajedno s osnovnim fondom slova. Moje je mišljenje, da se za slova s nadrednim znakovima i slovima nisu izrađivale posebne matrice, već su se nadredni znakovi i slova, pošto su se izlila slova bez njih, urezivali u već gotove matrice. Tako su se mogle napraviti i matrice za ligature, načinjene od jednog slova s nadrednim dodacima za slova *ź, v, r,* a također skraćenice od jednog slova s nadrednim slovima. Ligature, za koje je trebalo napraviti posebne matrice, sastoje se od dva slova u osnovnom retku, a ima ih svega 11. Ako se taj broj doda broju 94, dobivamo broj 105. Prema tome bi se broj matrica za štampanje glagoljskih slova Prvotiska smanjio za polovinu. Ako se postupalo na taj način, a vjerojatno je da je bilo tako, tada ćemo lakše razumjeti, da su naši glagoljaši mogli izvršiti tako impozantno djelo.

Za inicijale je na početku stupca ostavljen prazan prostor od 2—4 retka, ali ti inicijali nisu bili štampani. Također je na više mjesta na sredini stupca ostavljen prostor za neka velika inicijalna slova, koja također nisu bila štampana. Ove prazne prostore ispunili su ili dali ispuniti u pojedinim primjercima Prvotiska njihovi vlasnici rukom pisanim inicijalima ili većim slovima, ali samo djelomično. Većina praznih mjesta u sačuvanim primjercima Prvotiska ostala su neispunjena. Pitamo se, kako se moglo dogoditi, da je Prvotisak štampan bez inicijala. Kako tvrdi K. Haubler, jedan od najboljih poznavalaca inkunabula, ni na Zapadu sve tiskare nisu u to vrijeme imale matrice za inicijale, već su ih posuđivale jedna od druge.[29] Tako razumijemo da naši popovi glagoljaši, kao organizatori štampanja Prvotiska, nisu mogli pronaći i platiti rezača za matrice inicijala — iako je među njima sigurno bilo vještih crtača — jer za to nisu imali materijalnih mogućnosti. Danas to možemo razumjeti, kada znamo, da u Brevijaru iz god. 1491. dolaze samo manji inicijali u visini od dva retka, a ti inicijali nisu ništa drugo nego ukrašena velika glagoljska slova.[30] Mjesta, koja su predviđena za veće inicijale, ostala su u tom brevijaru također prazna.[31]

Tandarić se nije upuštao u proučavanje odnosa Prvotiska prema brevijaru iz god. 1491, niti njegovu odnosu prema senjskom misalu iz god. 1494. i ostalim inkunabulama štampanim u senjskoj i riječkoj tiskari. Samo je ustanovio, da slova brevijara iz god. 1491. ne odgovaraju slovima Prvotiska, kako to tvrdi Kulundžić. To pitanje prikazao je tek u najnovije vrijeme Ivan Bakmaz, u već citiranoj raspravi na str. 103—132.

Ako usporedimo Bakmazovu tabelu najkarakterističnijih jedanaest slova Prvotiska, brevijara iz god. 1491, senjskog brevijara iz god. 1493. i misala iz god. 1494. te riječkog bukvara iz god. 1530, na prvi pogled nam se čini, da su slova, ne gledajući na njihovu veličinu, u svih pet štampanih knjiga ista, drugim riječima, da imaju isti *conspectus generalis.* Razliku kod pojedinih slova opazit ćemo tek kod pažljivijeg proučavanja: da li je srednja okomita crta slova *a* dulja ili kraća, da li je oval slova *z* dolje zaoštren ili nije, da li slovo *k* ima dva ili samo jedno koljeno, da li su dvije okomite crte slova *u* ravne ili je jedna od njih zaobljena i sl. Ustavna glagoljica, kojom su se pisali misali i brevijari, bila je već u 14. stoljeću stabilizirana. U pojedinim rukopisima bilo je doduše manjih razlika, ali su njihovi pisari svakoj knjizi dali svoj individualni pečat, pa tako nije teško prepoznati kojem pisaru pripadaju. Kod štampanih knjiga tog individualnog pečata nema, ili se ispoljuje u manjoj mjeri, pa je teže raspoznati, da li pripadaju jednoj ili dvjema različitim tiskarama. Za Kulundžićevo prosuđivanje bila je odlučna činjenica, da je *conspectus generalis* svih naših inkunabula isti, pa je tako došao do zaključka, da su one štampane u istoj tiskari, koja se selila iz Kosinja u Senj, a odavle u Rijeku.[32] Mi ga možemo razumjeti, ali mu ne možemo oprostiti, što ignorira i obescjenjuje stručnjake, koji su dokazali, da to nije bila jedna, već četiri različite tiskare.

Ali za ocjenu, da li su dvije glagoljske inkunabule štampane u istoj tiskari, nije toliko važna razlika u slovima, koliko razlika u ligaturama. U Prvotisku ima 31 ligatura. U venecijanskom misalu samo 27. Ali samo u 14 ligatura obje se inkunabule podudaraju, a ostale su njihove ligature različite.[33] Isključeno je dakle, da su štampane u istoj tiskari. U senjskom brevijaru i misalu — a tako je i u kasnijim senjskim izdanjima — dolaze tzv. lomljene ligature. Nastale su tako, da se polovice slova *a, l, d, v, ž, r* priključuju pojedinim slovima i s njima spajaju u jednu cjelinu. Na taj način dobiven je neograničen broj dvočlanih, tročlanih, čak i jedna četveročlana ligatura.[34] U riječkome bukvaru nalazi se samo 18 ligatura, a to su većinom one, koje dolaze u Prvotisku. — Inicijale brevijara iz god. 1491. već sam spomenuo. U senjskim i riječkim izdanjima pored glagoljskih dolaze i latinički inicijali, ali u većini slučajeva nema podudaranja između inicijala jedne i druge tiskare.[35]

Zaključak

Kako vidimo iz navedenih činjenica, sve su Kulundžićeve tvrdnje o Kosinju kao prvoj glagoljskoj štampariji neosnovane. Bilo bi od njega časno, da se odrek-

ne svoje teze i da ne sramoti sve one, koji su se trudili, da doznamo istinu o mjestu prve hrvatske glagoljske štamparije. Ali on to ne čini, nego i dalje preštampava svoju već zastarjelu raspravu i na svečanim skupovima drži predavanja o svojoj tezi. Pitam se, dokle će tako. Ali ni oni, koji su protiv Kulundžića, ne izjašnjavaju se o tome, da je štampanje Prvotiska — koje je prema njihovu mišljenju započelo u Izoli — tamo i dovršeno. Sve ih je zbunilo krivo tumačenje rečenice »štampa naša gori gre« u zapisu žakna Jurija na posljednjoj stranici Novakova misala. Stoga ću na ovom mjestu sakupiti sve činjenice, koje govore za Izolu kao mjesto prve glagoljske štamparije.

Prije svega, inicijativu za štampanje Prvotiska dali su glagoljaši Roča, koji je uz Beram u to vrijeme bio glavno središte istarskih glagoljaša. U tu svrhu oni odabiru misal kneza Novaka, koji se u to vrijeme nalazio u Nugli, filijali ročke župe. Zašto baš misal kneza Novaka, a ne koji drugi misal, kojih je u Roču bilo nekoliko (do danas su sačuvani, pored Ročkog misala, Ljubljanski i Kopenhaški, koji također potiču iz Roča)? To nije potrebno posebno obrazlagati. Novakov je misal jedan od najljepših i najbolje ilustriranih glagoljskih misala onoga vremena. A možda su za svoju odluku imali i drugih razloga. Ali Novakov misal nije bio pisan za istarsko crkveno područje. Trebalo ga je preurediti i nadopuniti. Taj je posao vjerojatno obavljen već u Roču, i za štampanje je, bar djelomično, napravljen predložak. Zatim ročki glagoljaši stupaju u dogovor s glagoljašima iz Izole. Pouzdano znamo, da zadarski trećoreci glagoljaši od godine 1467. imaju u Kopru svoj samostan. Ako su glagoljaši bili u Kopru, možemo pretpostaviti, da su bili i u Izoli, koja se nalazi nešto južnije od Kopra. Nakon spomenutog dogovora ročki glagoljaši šalju u Izolu žakna Jurija s Novakovim misalom i eventualnim predloškom Prvotiska, da tamo s tamošnjim glagoljašima priredi sve, što je potrebno za štampanje misala. Zašto je u tu svrhu odabrana baš Izola? Izola spada među ona mjesta, koja su najbliže Veneciji, bez čije se pomoći nije mogla urediti štamparija. Osim toga to je bio mali, neupadljiv gradić, a čitavo je poduzeće moralo ostati tajno. Tada se štamparije nisu mogle osnovati bez dozvole svjetovne, u ovom slučaju venecijanske vlasti, koja je bila neprijateljski raspoložena prema popovima glagoljašima. A ni crkvena hijerarhija, koja je bila talijanska, nije im bila sklona, pa od nje osnivači tiskare nisu mogli dobiti nikakvu pomoć. Prema tome je prva hrvatska tiskara bila samo provizorna, ilegalna tiskara. Samo tako možemo protumačiti, da u kolofonu nije naznačeno mjesto štampanja i da se od štamparije nisu sačuvali nikakvi tragovi. Za nju ne bismo ni imali nikakvih podataka, da nije sačuvan zapis žakna Jurija u Novakovu misalu. I ovaj je zapis bio tajan, jer nije bio pristupačan nikome, tko nije sudjelovao u štampanju Prvotiska.

Da li je žakan Juri bio samo organizator ili možda i slagar, to ne znamo. Nemamo nikakvih podataka ni o njegovim suradnicima kod štampanja. Štamparske sprave svakako su nabavljene u Mlecima. Da li je tamo obavljeno rezanje i lijevanje slova, ili tek u Izoli, ni to ne znamo. Nije isključeno, da je taj posao obavio jedan od trojice Hrvata tipografa (Bartol Pelušić iz Kopra, Gabrijel Brašić iz Brizigelle i Antun Puanella), koji su se u to doba nalazili u Veneciji.[36] Ni u kojem slučaju štampanje Prvotiska nije bilo lak posao, jer je Prvotisak ostao bez inicijala, dakle nedovršen.

Eto, to su moji zaključci, do kojih sam došao na temelju dosadašnjih naučnih rezultata. Svakome je slobodno, da ih prihvati u cijelosti ili samo djelomično. Ostaje još samo neriješeno pitanje o mjestu postanka brevijara iz god. 1491. Da li je to onaj kosinjski brevijar, koji spominje Glavinić, ili neki ilegalni brevijar, koji je štampan negdje drugdje? Više ćemo o tome saznati, kad se prouči sadržaj i jezik brevijara. Tim se pitanjima bavi sada Josip Tandarić. Želim mu, da taj posao uspješno dovrši.

Josip Vrana

1. Zagreb, 22. veljače 1983.
2. *Misal po zakonu rimskoga dvora*, Prvotisak godine 1483, Pretisak: Sveučilišna naklada Liber i Nakladno poduzeće Mladost, Zagreb 1971, str. LXIX — LXXIX.
3—4. Zvonimir Kulundžić, *o. c.*, str. 2.
5. Zvonimir Kulundžić, *o. c.*, str. 3.
6. Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I, Zagreb 1913, str. 38.
7. Valentin Putanec, *Zapis žakna Jurija u Novakovu misalu*, Riječka revija II, 1953, str. 127—130.
8. Manoilo Sladović, *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856, str. 29—39.
9. Z. Kulundžić, *Problem najstarije štamparije na slavenskom jugu* (Kosinj 1482—1483), separat iz Narodne knjižnice, 1959, br. 1, str. 21—28.
10. Z. Kulundžić, *O mjestu tiskanja prve hrvatske knjige Kosinjskog misala*, str. 4.
11. *L'Evangéliaire de Miroslav*, Mouton et Co, 'S Gravenhage 1961. — *Vukanovo evanđelje*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1967. — *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1975.
12. Luigi Cini e Arturo Cronia, *Rivalutazione di una scoperta di Emilio Teza »L' editio princeps dei breviari glagolitici«*, Atti dell' Institutio Veneto di scienze, lettere ed arti, Tom CXIII, Venezia 1954—55, str. 71—117.
13. Vjekoslav Štefanić, *O prvom izdanju glagoljskog brevijara*, Slovo 4—5, Zagreb 1955, str. 110.
14. Z. Kulundžić, *O mjestu tiskanja prve hrvatske knjige Kosinjskog misala*, str. LXXV.
15. Uspor. Z. Kulundžić, *O mjestu tiskanja prve hrvatske knjige Kosinjskog misala*, str. LXXIII.
16. Uspor. Josef Vajs, *Rukovet hlaholské paleografie*, Praha, 1932, tabele XLVIII i LI. — Josip Vrana, *Hrvatskoglagoljski Blagdanar*, Rad JAZU 285, tabela I.
17. Uspor. Josef Vajs, o. c., str. 95—97 i tabela XXX.
18. Z. Kulundžić, *Problem najstarije štamparije na slavenskom jugu*, str. 22—23.
19. Anica Nazor, *Osvrt na povijest naših najstarijih štamparija*, Vjesnik bibliotekara Hrvatske XIII, br. 1—2, Zagreb, 1967, str. 4—5. — Z. Kulundžić, *O mjestu tiskanja prve hrvatske knjige Kosinjskog misala*, str. LXXVI.
20. Mladen Bošnjak, *O hrvatskom glagoljskom Prvotisku*, Reprint Prvootiska, str. XI. — Valentin Putanec, *Problem predsenjskih tiskara u Hrvatskoj* (1482—1493), Jadranski zbornik IV, Rijeka — Pula 1960, str. 70—71.
21. Anica Nazor, *o. c.*, str. 5.
22. *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 6, Zagreb 1967, str. 5—108.
23. Eduard Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. II, Zagreb 1975, str. 86.
24. Marija Pantelić, *o. c.*, str. 76—81.
25. Marija Pantelić, *o. c.*, str. 73.
26. Uspor. Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski notarski protokol iz Draguća u Istri*, Radovi staroslavenskog instituta, knj. I, Zagreb 1952, str. 108—112. Petar Šimunović, *Dijalekatske značajke buzetske regije*, Istarski mozaik VIII, br. 5—6, Pula 1970, str. 40—43.
27. *Slovo 14*, Zagreb 1964, str. 110—120.
28. *O. c.*, str. 116—118.
29. Ivan Bakmaz, *Prvo razdoblje glagoljskog tiskarstva* (Analiza grafije), Slovo 31, Zagreb 1981, str. 122.
30. Uspor. Ivan Bakmaz, *o. c.*, str. 123.
31. I. Bakmaz, *o. c.*, str. 110.
32. Z. Kulundžić, *Glagoljska štamparija XV—XVI stoljeća, Kosinj—Senj—Rijeka*, Senjski zbornik II, Gradski muzej Senj, 1966, str. 244.
33. Uspor. I. Bakmaz, *o. c.*, str. 113—114.
34. Uspor. I. Bakmaz, *o. c.*, str. 114—118.
35. Uspor. I. Bakmaz, *o. c.*, str. 123—126.
36. Marija Pantelić, *o. c.*, str. 88.

THEATRALIA ET ALIA

Naši ljetni festivali, kojima bi sve češće bolje pristajao naziv »Ljetne priredbe pod vedrim nebom, umjetničke i ... ostale«, množe se sve više, uglavnom duž obale Jadrana, ali njihovu učestalu frekvenciju ne dostiže uvijek, a posebno nije dosegnuo ove godine, rast njihove kvalitete, o kojoj se mišljenja opravdano i opasno razilaze, a njene tamne mrlje pokušavaju se pozlatiti smišljenim novinskim pohvalama.

Zato je posebno ugodno započeti njihov pregled tokom prošlog ljeta jednom priredbom, koja je, za promjenu, bila jednodušno pohvaljena, od gledalaca i od štampe — Zagrebačkom smotrom folklora ....

* * *

Kao svakog ljeta već osamnaest godina, održana je i prošlog srpnja (od nedjelje 24. do četvrtka 28. VII. 1983) u Zagrebu MEĐUNARODNA SMOTRA FOLKLORA, na koju stiže 49 grupa (9 inozemnih, ostalo naših) s više od 1500 domaćih i stranih njegovatelja narodne tradicije u nošnji, pjesmi, plesu, svirci i narodnim običajima svojih zavičaja, SAD, Grčke, Čehoslovačke, Norveške, Italije, Austrije, Mađarske, Španjolske, Turske i, razumije se, mnogih krajeva Hrvatske i čitave Jugoslavije.

Ta osamnaesta smotra počela je po krasnom ljetnom danu u nedjelju u 9 s. ujutro uobičajenim svečanim mimohodom svih sudjelovatelja, koji prođoše Zagrebom kroz neprekinut gusti špalir oduševljenih gledalaca, od Studentskog centra do Trga Republike, gdje su na velikom podiju održani pozdravni govori predsjednika Predsjedništva SR Hrvatske Milutina Baltića i predsjednice organizacionog odbora Smotre Mire Krizmanić, a »folkloraši« su izveli ogledne ulomke svojih budućih nastupa i programa, nakon što su odsvirane sve himne i podignute zastave naše i gostiju.

Sve je to u uzornoj organizaciji i s vrlo dobrim komentarom izravno prenosila zagrebačka televizija i »Eurovizija«, a šarenilo nošnji i nemanje šarenog mnoštva gledalaca pružalo je u punom sunčanom žaru zaista jedinstvenu sliku.

Čini se, uostalom, da je Zagrebačka smotra jedna od najvećih i najbogatijih priredaba ove vrste, ne samo unutar naših granica, nego i u čitavoj Evropi, pa zaista služi na čast njenim organizatorima i čitavoj našoj kulturi.

Nije to, naime, samo šarolik spektakl, nego i bogat i vjeran prikaz mnogih aspekata prošlosti i sadašnjosti našega narodnog života, koji je uvijek bio i jest na visini vrijednoj divljenja i poštovanja, jednako u teškoj dnevnoj borbi za život kao i u umješnosti uljepšavanja tog života pjesmom, plesom, svirkom i drugim bogatim izražajima svoje darovitosti na najrazličitijim područjima.

Upoznavanje svega toga upotpunio je pogled na pojedine originalne objekte dnevne upotrebe, zipku, kameni žrvanj, čak i rekonstrukciju Prigorske seljačke kuće, a korisno su i privlačivo poslužili ogledi narodne darovitosti na najrazličitijim područjima na ovoj smotri u zagrebačkom Gornjem gradu: male izložbe naših tradicionalnih narodnih obrta i izrade praktičnih i ukrasnih predmeta, koji su se tu izrađivali, a mogli su se odmah i otkupiti, pa promatranje priređivanja i ..., kušanje naših narodnih jela, koja su u svojoj zdravoj jednostavnosti prave delikatese (i ugodno iznenađenje za sve one, kojima se u nas nameću, kamo god se okrenu, samo »naši« ćevapi), posjetioci su mogli »dobiti pouku u sviranju na narodnim glazbalima i u plesanju« (potonje je vodio Švicarac Francis Feybli) itd.

Punih pet dana Zagreb je zaista intenzivno živio sa Smotrom: ulice su se šarenile od prelijepih nošnji, odjekivale su pjesme, nastupi su se održavali na otvorenim prostorima, najviše na Jezuitskom trgu u Gornjem gradu, ali i u Dubravi, na Kvaternikovu trgu, pa u pojedinim zagrebačkim ustanovama (u bolnici, domu umirovljenika i drugdje) i u nekim mjestima blizu Zagreba, a najraprezentativniji su, dakako, bili nastupi gotovo svih grupa u najvećoj zagrebačkoj koncertnoj dvorani (»Vatroslav Lisinski«).

Treba istaknuti da »na programu« nisu bili samo plesovi, nego i veliki, scensko-koreografski, prikazi npr. viteške igre s Jadrana društva »Kumpanija« iz Blata na Korčuli i već tradicionalna izvedba »Čučerske svadbe«, svadbenih običaja Hrvatskog prigorja iz Čučerja kraj Zagreba, da navedemo samo te dvije granične točke hrvatskih plesova i običaja, među kojima su se izredali predstavnici ostalih naših krajeva, a posebno su bili zapaženi i srdačno pozdravljeni gosti iz Gradišća i — Clevelanda ...

Raznolikost, ljepotu i bogatstvo plesova čitave Jugoslavije prikazale su skupine pojedinih naših republika i pokrajina, pa je Smotra bila rijetko potpun, izrazit i pregledan mozaik čitavog našeg narodnog stvaralaštva u pokretu, pjesmi i izradi tradicionalnog ruha.

A onome tko je pažljivo pratio svih prošlih osamnaest zagrebačkih Smotri, nametala su se neka opažanja koja vrijedi zabilježiti.

Na prvim Smotrama dolazili su u Zagreb, pa i nastupali, mnogi stariji muškarci i žene upadno »autentični seljaci«, koji su demonstrirali navike i znanja što sačinjavahu dio stvarnosti njihova dnevnog života; kasnije su se oni prorjeđivali i postepeno ustupali mjesto mlađim generacijama, isto tako »autentičnoj«, ali drugačije odgojenoj i usmjerenoj djeci sela, koja se još malo ili više nikako ne drže negdašnjih seoskih normi i ustaljenih običaja, sasvim drugačije, gradski, pa, moglo bi se reći, već pomalo kozmopolitski, žive, oblače se, zabavljaju se, pjevaju i plešu, a »folklor« je za njih tek uspomena, ne više životni sudionik koji se »živio«, a ne »pokazivao«, dok se danas njegove reminiscencije »uče« kao »spektakl za gledaoce« u kulturno-umjetničkim društvima za prigodne nastupe.

(To se, još jače nego u našim grupama, opažalo u stranima, koje su ponekad kao »folklor« prezentirale i problematične koreografske kompozicije.)

Danas su poseban problem narodne nošnje: starih je sve manje, a za »obnove« nema ni negdašnjih materijala ni davnih strpljivih ruku koje su ih dugo izrađivale i kitile, negdašnju čohu ili baršun sve više zamjenjuju kojekakvi sateni i najloni, zlatnu žicu i srmu današnje kičaste šljokice, a staru ornamentiku slobodnije stilizacije, tobože u duhu prošlosti.

Svemu tome uzalud se opirati, zeman gradi, zeman razgrađuje, ali možemo se iskreno radovati, što su današnja djeca našeg sela još zdraviji, krepči, ljepši predstavnici naših rasnih osobina i što vole foklorne tradicije kao dragocjenost i vlastitost svog narodnog identiteta, pa ih stručni voditelji i savjetnici moraju pravilno usmjeravati u poštivanju svakog detalja autentičnosti, npr. u pogledu obuće i pokrivanja i ukrasa glave, gdje se najlakše zastranjuje bez potrebe. (Nije, recimo, zaista nužno ni ukusno da se na smotri paradira modernim naočalama protiv sunca, moderno desiniranim »soknama« itd.)

Malo pažnje i stalnog upućivanja u shvaćanje i čuvanje stilske čistoće i tradicionalnosti mogu bez mnogo muke podržavati i upotpunjavati izvornost i ljepotu našeg »folklora«, koji je i na ovoj prošloj, osamnaestoj po redu, zagrebačkoj Smotri bljesnuo i očarao i naš svijet i brojne svjetske skitnice — turiste.

(Među oduševljenim primjedbama gledalaca na ulici čuli smo i kako ovdje nikome ne smetaju, u naravi, na televiziji i u štampi, tradicionalne trobojne trake na našim seljačkim šeširićima i pojasevima, zbog kojih su ona dva kulturna drmatora protjerala iz Brčkog naš »Lado«, i to radi »negodovanja naroda«, s kojim, očito, burazeri sebe »identifikuju« ... U vezi s njihovim junačkim djelom, dobili smo mnoge konkretne primjedbe o samovlasti pojedinaca u nekim našim kulturnim centrima koji su često »Lucus, a non lucendo«, kako govorahu stari, a neki će »matorac« to objasniti onome, koga zanima ...)

Dojmove s ove Smotre vrijedi upotpuniti jednim događajem, koji nije

bio artificijelna folklorna rekonstrukcija niti »spektakl radi spektakla«, nego dirljiv isječak stvarnog života i iskren dokaz duboke odanosti rodnome kraju naših ljudi: bilo je to jedno neobično vjenčanje, koje će se dugo pamtiti, obavljeno krajem srpnja u Dubrovniku.

Tada, naime, Mato Kusalo iz malog sela dubrovačkog primorja, Gromače, koji već 16 godina živi u Kaliforniji, gdje je stekao lijep imetak svojim servisom za automobile, stiže, točnije doletje, u Dubrovnik s odabranicom svog srca Marijanom Brozić (po ocu s Krka, a po majci iz Slavonske Požege, ali rođena je u Kanadi, pa slabo zna hrvatski) i s čitavom povorkom svatova da bi se svi »kod kuće« obukli u originalne stare nošnje i promarširali, predvođeni barjaktarom, kroz Grad (kao golema senzacija za domaće i turiste) do crkve sv. Vlaha, da im baš on blagoslovi usudno »da«. Nakon toga slijedila je lukulska gozba u hotelu »Libertas« s nastavkom u Gromači, kraj Matova rodnog ognjišta ...

Sve se odvilo u prisnoj i starinskoj atmosferi »od zdravice (... »Da rodi vinograd i šenica bjelica i djevojka djetića«) do domaćeg menu-a i žarkog gromačkog crnjaka ...

Čitavo slavlje »kićenih svatova«, koje bi narodna pjesma zacijelo opjevala, da još živi, stajala je ravno 70.000 dolara, koje je Mato rado žrtvovao da doživi svoj »pir« u zavičaju, gdje je u Lozici već kupio kuću za redovite ljetne posjete ...

A to nije »folklor«, nego snažan dokaz negdašnje i trajne ljubavi i čvrste veze našeg čovjeka s rodnom grudom i kulturnom baštinom, vrijednom da je i smotre, kao što su zagrebačke, čuju i slave ...

* * *

Od »JADRANSKIH FESTIVALA«, prvi po redu (početkom srpnja), inače 23. »FESTIVAL ZABAVNE GLAZBE«, odnosno pjesama, nazvan je u štampi »Festival koji treba zaboraviti«, pa i »Festival obmana« (»Vjesnik« 6. VII. 1983), ovo drugo zbog toga što se navodno otkrilo da je prvonagrađena pjesma — plagijat jedne grčke kompozicije.

Ni ostalih 35 (ili 54) izvedenih pjesama nije »zagrijalo« slušaoce, koji su, kako je i TV pokazala, uglavnom nekako apatično (»vrlo hladno«) pratili odvijanje programa, u štampi se prigovaralo odjeći i gestama pjevača, nametljivosti njihovih »klanova« u publici itd. Premda je sve to više-manje točno, red je reći da se čulo i vidjelo i nekoliko svijetlih momenata, naravno, ako zaboravimo da je sve to samo zabavna glazba, koju u svijetu financira i eksploatira industrija ploča, kaseta itd.

Kako se i u nas to sve više razvija, trebalo bi sve oko nje tretirati kao njen »privatni« biznis i odvojiti od ocjena i — izdataka za kulturu.

Svijet, ipak, voli, traži i — kupuje takvu glazbu, pa bi »netko« (selekciona komisija ili tko?) morao stimulirati stvaranje boljih, nebanalnih, nešablonskih i nevulgarnih tekstova (u Splitu se npr. sve više misli da pjesma postaje »splitska«, ako se u nju ubaci nekoliko prostačkih ili iznakaženih talijanskih riječi, premda stari Split ni jedno ni drugo nije upotrebljavao), koje će nadahnuto uglazbiti istaknuti skladatelji toga žanra, a ne »svatko-tko-se-sjeti«.

Uz decentnu prezentaciju biranih pjevača (koje bi opet »netko« morao naučiti da ovakav »festival«, u svom interesu prije svega, moraju razlikovati od lepobrenskih egzibicija na drugim mjestima), pa bi se te ljetne večeri mogle razvijati u ugodna, ne samo »sezonska« osvježenja, a i to je jedna od misija glazbe...

* * *

Dubrovački festival, odnosno »DUBROVAČKE LJETNE IGRE«, održane 34. put od 10. VII. do 25. VIII. 1983, ovog je ljeta pokazao u svakom pogledu osjetan pad, a treba odmah odbiti ispriku da se to desilo uslijed sadanjih općih financijskih restrikcija. Radi se, naprotiv, o sposobnosti, odnosno nesposobnosti onih koji taj festival vode, a odavno idu vrlo često krivim putem, samo što se to prije pokrivalo rasipanjem novca, a sada to nije uspjelo. No o tome bi globalno trebalo nešto reći na kraju.

Recimo prije toga da je u dramskom dijelu glavna atrakcija, ne kao nekakva senzacija, nego kao ozbiljna afirmacija prvorazredne glumačke skupine, i ovog ljeta bila »Kafetarija« (autor originala Carlo Goldoni, lokalizacija teksta Frano Čale), za koju se i u štampi tražio veći broj repriza, naravno bez odaziva uprave igara, koja ne može shvatiti da publika, i to ne najprimitivnija, opravdano traži »normalnu« umjetničku produkciju i, u ovom slučaju, zdrav smijeh, to više što pravog Marina Držića na ovim igrama uopće nije bilo, no ostavimo i to za kraj.

Ne znamo, po koji već put (12 godina?), vukao se i ljetos po Dubrovniku »Aretej« Miroslava Krleže, dosadna predstava, pogotovo u ovim »šetnjama«. (Sjetimo se da je »Aretej« prvi put izveden u zagrebačkom HNK dne 28. XII. 1959. samo s »kurtoaznim pohvalama«, a nakon prvog, također »kurtoaznog« obilaska nekih drugih naših pozornica, nije se nigdje održao, očito zbog glomaznosti i »hibridne« fabule, koja guši ono nekoliko impresivnijih prizora. Napomenimo kao kuriozitet da se u Zagrebu govorilo kako je »Areteja« inspiriralo jedno sasvim osrednje talijansko djelo, »L'Antenato«, prikazano u Zagrebu 1943, gdje se »predak« vraća na svijet, no to nije moglo bitno utjecati na njegovu vrijednost.)

»Hamlet« na Lovrijencu, svom poznatom idealnom okviru, naprosto ne može promašiti, ako je iole dostojno izveden, pa je i ovog ljeta željno dočekana repriza lanjske reinscenacije, i za njega je, opet uzalud, »glas naroda« tražio reprize.

Umjesto njih, mogli su se gledati raznorazni poluprofesionalni i poluprivatni nastupi i gostovanja, npr. zanimljivo gostovanje Teatra Roma »Pralipe« iz Skoplja s »KRALJEM EDIPOM« (po Sofoklu) na kojima se ovdje ne možemo zadržavati.

Marina Držića ni njegovih djela, koja bi, ne moramo, valjda, tumačiti zašto, morala biti središte i glavni kulturni i umjetnički i još neki ponos »Igara«, nije bilo na programu, barem ne onako, kako bi ga trebalo prezentirati.

Dubrovačko kazalište, koje sve više ostaje samo na imenu »Marin Držić«, bilo je za 21. i 24. VIII. najavilo svoju izvedbu dum Marinova »ARKULINA«, koju je imao režirati Matko Sršen, ali je taj naknadno promijenio svoju dogovorenu »koncepciju« i zahtijevao angažiranje nepredviđenih »gostujućih glumaca«, što kazalište zbog tih »znatno većih financijskih sredstava« nije moglo prihvatiti, pa je »Arkulin«, jedini »dubrovački« Držić ove godine — otpao.

A Matko Sršen pojavio se, ipak, na »Igrama« kao gost sa »svojom« trupom, skombiniranom od članova zagrebačkih kazališta »Teatar itd.« i »Kazališta mladih«, koji su 14. i 15. VIII. prikazali Držićevu nježnu poetsku sličicu »VENERA I ADON«, pretvorenu u velik spektakl — vašar ...

Drugi neoprostivi incident (drugačije se to ne može kvalificirati) s Držićem na »Igrama« bila je lutkarska (!!!) predstava po Držićevu »SKUPU«, u kojoj je proslavljeni kreator glavne ličnosti istoimene Držićeve komedije, Izet Hajdarhodžić, glumio tu svoju životnu kreaciju, okružen (i ometan) lutkama (!) Zlatka Boureka, koji je nakon svojeg lutkarskog »Hamleta«, estradno varijetejskog kurioziteta, odlučio, čini se, pretvoriti taj svoj izum u trajan biznis. Protiv toga se ne treba buniti, svatko vidi što je to i koliko smisla i umjetničke vrijednosti ima, ali ako Bourek za takve manipulacije upotrijebi najveće dragocjenosti naše kulturne baštine, onda bi »netko« (opet »netko«) morao biti odgovorniji i takvoj raboti uskratiti zeleno svijetlo, pogotovo u Držićevu Dubrovniku i u takvoj raprezentativnoj prilici kao što su »Igre«. Čudimo se i žalimo, što je zagrebačka »Komedija« stupila u kooperaciju s Bourekom i Juvančićem za tu lutkariju. Čujemo, doduše, da je i ona imala u tome svoj financijski razlog, no ni njeni ni redateljevi računi ne bi smjeli biti preči od općih interesa naše kulture u ovakvim prilikama.

Nakon triju gostovanja dramskih »družina« izvana (»Skup«, »Hekuba« zagrebačke grupe »fizičkog teatra« zvane »Pozdravi« te »Venera i Adon«, koji su prethodno imali praizvedbu u Zadru) upalo je u Dubrovačke ljetne igre dubrovačko kazalište, i to ne izlazeći iz svoje kazališne

zgrade, u kojoj je izvelo dramu iz svog repertoara »VIŠNJIK« A. P. Čehova!

Tako će ovo dubrovačko »Ljeto« bez vlastite dramske premijere ostati u sjećanju kao dokaz nesposobnosti vodstva »Ljeta«, a ne ovih ili onih »okolnosti«, koje se uvijek mogu predvidjeti i izbjeći, ukoliko rukovodstvo, znajući da mu ističe mandat, nije bilo dezinteresirano za to.

Svakako, vrlo je vjerojatno da je »Višnjik«, kao Dubrovčanin gost u Dubrovniku, zaista »podigao kvalitetu cjelokupnog dramskog programa Igara«, kako je napisano.

Dramski deficit »Ljeta« pokušao se nadoknaditi operom »SEVILJSKI BRIJAČ« (G. Rossini), uvježbanom u Dubrovniku po takozvanom »Festivalskom ansamblu«, pa se, očito smišljeno, i prije i poslije te premijere urnebesno slavila ta izvedba, čak su i svi kritičari složno (da ne reknemo »sumnjivo«) udarili u talambase hvala i pohvala tog tobožnjeg vrhunskog uspjeha »Ljeta«, izvedenog na Držićevoj poljani.

Na žalost, sve to nije bilo zasluženo, kako je i televizijski prijenos (u nedjelju 31. srpnja) pokazao: izvedba je u svakom pogledu bila vrlo osrednja, da ne reknemo slaba, po zamisli iliti »koncepciji« (!) i po ostvarenju.

Glazbeno je djelovala korektno, ali hladno (jedino je tome TV mogla biti nama djelomično kriva) kao da njom ravna kakav Nordijac, a ne naš Pavle Dešpalj, koji je, ako se ne varamo, Arbanas, dakle južnjak. (O njegovu »Brijaču« bilo je to rečeno na ovom mjestu već u vezi s prošlim »Igrama«.)

Čitava je predstava estetski ružna, bez duha i šarma, počevši od žalosnih kostima, a često i odbojna (npr. kad se neka lica još neviđeno i nepotrebno svlače i ostaju u nekom, valjda, donjem rublju izmazanom gnjusnim bojama), potpuno je lišena jedinstvenog, poletnog i iskričavog, a toliko prisnog bezazlenog humora, koji neprestano ključa iz partiture i naprosto opija i izvođače i publiku kao pjenušac, zanoseći ih (naravno u »pogođenoj« izvedbi) u euforična raspoloženja, koje ni jedna kompozicija tako raskošno ne emanira, a u izvodlocima (ako su »pravi«) naprosto izaziva najsretnije intonacije, izraze, geste, dosjetke, da bi adekvatnom maštovitošću oživjeli samo njoj svojstvenu vedrinu i originalnost te genijalne scensko-glazbene vragolije.

Da redatelj-gost iz ČSSR František Preisler na žalost nema afiniteta za ovo čipkasto čudo i čaroliju, bilo je jasno odmah od početka, kad je za vrijeme prelijepe uvertire, koja se uvijek sluša bez daha, izmislio da po sceni šetkaju, netko u kostimu, netko u »civilu«, sudjelujući i tehnika kao da se, tobože, pripremaju za predstavu, ili kako je ovdje rečeno »za zabavu« (ta redateljska neumjesna dosjetka nije »novina«, kako je povjerovala dubrovačka kritičarka, nego se posljednjih godina toliko otrcala čak i u nas, da bi je već policija morala zabraniti kao svako oštećenje spomenika), a »adaptaciju prostora« i kretanje u njemu riješio je redatelj sa scenografom tako, da npr. Almavia pjeva svoju mattinatu dragoj — kipu nekog sveca na zgradi do »scene«, a kad se Rosina mora pojaviti na svom balkonu, donesu joj soboslikarske dvostruke ljestve, da se, sve to sasvim vidljivo, popne na njih kao da pere prozore, kojih srećom nema. Ima takvih »cveba« na pretek kao i neprihvatljivih neukusnosti, npr. kad se don Bartolo kupa u kaci, u koju kasnije bace don Basilija i svuku ga usput, ili kad u čuvenom ansamblu »Guarda don Bartolo, sembra una statua« dotični bude uspravljen iz ukočenosti tako da ga ljekarskom špricom badnu u stražnjicu ...

Tu netko svakako ne zna, što je ukusno, ili kritičarke, koje to tvrde, ili jadni mi, koji smo naprosto fizički patili, gledajući kako kraj ovakvih »dodataka« neiskorišteni prolaze najljepši inspirativni momenti glazbe, npr. onaj divni »Buona sera, miei signori«, koji je i veliki Verdi, svjesno ili nesvjesno, ali nedvojbeno negdje »posvojio«.

Koliko je redatelj zaslužan za to da su pjevači bili kao glumci redom neizraziti (naravno, nije kriv za opasno tremoliranje glasa Figara, koji ni likom ni glumom ne odgovara toj ulozi), teško je reći, premda je bilo očito, da su potpuno dorasli svom zadatku, odnosno sretno izabrani, samo odlični Ferdinand Radovan (don Bartolo, a bio bi kao uvijek dosad još odličniji Figaro), isto tako izvrsni Ivan Sancin (don Basilio) i vrlo ugodan Fiorello Damira Žarka. Ostali (svi su pjevači mobilizirani iz raznih teatara) možda su duljim i drugačijim radom mogli dati više, ovako jedan nije potpuno odgovorio pjevački, drugi glumački, treći ni u jednom ni u drugom pogledu, a mi ostadosmo jako razočarani.

I ne možemo se složiti s odlučnom izjavom dubrovačke kritičarke Ileane Grazio, da je ova predstava »Seviljskog brijača« u izvedbi Festivalskog ansambla (!) »konačno riješila dugogodišnje dileme oko te opere na igrama«, to više što i sama ugledna gospođa nije uspjela ne spomenuti »neke nedostatke«, uz ispričavanje da »ne mogu umanjiti vrlo dobru cjelinu«. A i u recenziji druge kritičarke (J. M. L.) ima podosta opasnih poziva na diskusiju, kad bi za njih bilo mjesta.

Jer, »cjelina« je još prilično daleko od toga da bi bila »jako dobra« i trebalo bi je radikalno preraditi, doraditi, prepodijeliti itd., ukratko raditi iznova i drugačije.

No, kritika glazbenih izvedbi ovog dubrovačkog »Ljeta«, kako već rekosmo, djeluje nekako kao unaprijed »opredijeljeno«.

To više, što je štampa prošle godine (Sl. D., 3. VIII. 1982) pisala kako je tadanji »S. B.« »oduševio«, »bio sigurno najvažniji događaj... igara«, a sad govori o njegovu prošlogodišnjem »neuspjehu«.

To kao da osjećamo i u napisima o izvedbi »ROMEA I JULIJE« Sergeja Prokofjeva (u izvedbi baleta zagrebačkog HNK i u režiji Waczlawa Orlikowskog pred palačom Sponza), koji variraju od naslova »Nezapamćen uspjeh«, »izuzetna koreografija, režija, sjajni kostimi« itd. do kratke i jasne »valorizacije« da je to »scenski kič« itd.

Da je ta izvedba »Romea i Julije« ocijenjena s onoliko očite dobrohotnosti kao »Brijač«, bile bi se zacijelo, sudeći po vijestima i materijalima što dospješe do nas, zapazile i u njoj barem neke očite teatarske vrednote kojima »Brijač« oskudijeva, a iz kojih bi se, uspoređujući jednom kruške i jabuke, mogla izvući poneka pouka koris-na općoj festivalskoj politici.

A, konačno, ni oduševljeno gledalište nisu, sigurno, sačinjavali sami ignoranti i idioti...

Mnoge takve pouke za budućnost nameću, čini nam se, prošle »Dubrovačke ljetne igre«.

Prvo i prvo, u upravu Igara ne bi smjeli ulaziti redatelji ili, barem, dotični ne bi smjeli sami režirati za vrijeme svog mandata, jer inače pretvore Igre u svoj teatar, instrument svojih interesa i afirmacija.

Festivalski ansambl, dramski i glazbeni, utopija je, jer se nikada ne mogu uspješno složiti elementima dovučenim odasvud, različitim po jeziku, kulturi, određenoj tradiciji itd., niti se oni mogu uskladiti na »uvježbavanju« u Dubrovniku, koje takvim dugim boravcima brojnih »sudjelujućih« bez pravog rezultata iziskuje velike troškove.

A pozivanje i izbor stranih gostiju, posebno redatelja, mora biti najoprezniji.

Svaka dramska i operna predstava može se s »festivalskom« namjerom ostvariti i provjeriti u našim vodećim kazališnim kućama i prenijeti u Dubrovnik, kako se, eto, i dogodilo ovog ljeta.

Smiješno bi npr. bilo (ili žalosno) tvrditi da se bolji »Seviljski brijač« ne bi mogao realizirati u Zagrebu!

Čitavi ansambl-gosti donijeli bi najbolja cjelovita dostignuća svojih djelovanja i vlastitosti (literature, jezika, stila itd.), kakva se nasilnim povezivanjem različitih i oprečnih pojedinih elemenata ne mogu nikada postići, pa to, zaista, nema smisla ni pokušavati, uz vrlo rijetke iznimke.

Osnova dramskih izvedaba festivala morao bi i mogao bi biti (kako je već često i s »Višnjikom« posebno dostojno dokazao) dubrovački teatar »Marin Držić« sa svojim vrsnim i jakim glumačkim potencijalom, koji treba pažljivo popunjati i odgajati.

Samo »Dubrovčani« mogli bi i morali biti ljubomorni, a efikasni čuvari

svoje i najstarije hrvatske kazališne baštine, koja je svoj najviši razvoj svjetskih razmjera dosegla najprije u Dubrovniku, i njene autentičnosti u jeziku i tradicijom uvriježenih specifičnih shvaćanja zdravog humora, kreiranja likova itd., jer se sve to ne smije »izvitoperivati«, razvodnjavati i falsificirati samo zato, da bi neki redatelji-avanturisti pokazali svoju originalnost i genijalnost (koje, naravno, ne dokažu, ali kompromitiraju istinske vrednote naše klasike).

Okosnicu repertoara »Igara« morala bi bez prekida sačinjavati »velika Trojka« Gundulić, Držić, Vojnović, ali pravilnim tumačenjem njihovih djela onako kako su ih sami zamišljali i što je dovoljno proučeno i dokazano, a ne nasilnim pretvaranjem »Dubravke« u himnu režimu, »Dunda« u tragediju, »Trilogije« u isključivi pesimizam naprosto tako da se izbace sve glavne scene, koje govore o vjeri autora u neuništivu životnu snagu i pozitivne crte našeg čovjeka i naroda u svim dramama gospara Iva, od »Ekvinocija« do, ako hoćete, »Smrti majke Jugovića«.

»Veliki kulturni svijet« ima također svoje kazališne eksperimentatore, što je i razumljivo i potrebno, ali kako se »vani« zna i čuvati tradicija, vidimo npr. u Salzburgu, otkuda smo upravo gledali prijenos njihova čuvenog prepjeva glume »Elckerlyck« Srednjeg vijeka nazvane njemački »Jedermann« (stihovi Hofmannsthala, režija Reinhardta), koji se, valjda od 1913, prikazuje pred katedralom točno onako, kako je prvi put realiziran, i još uvijek je to vrhunski lijepa i prihvatljiva predstava. Nekoliko dana kasnije gostovali su Salcburžani s njom u Rimu, vidjeli smo i to i konstatirali da ništa nisu u njoj mijenjali, premda im novi ambijent i nije bio sasvim prikladan, a bilo bi zanimljivo čuti, koliko su pokusa imali u novoj »lokaciji«, kad znamo da bi naši režiseri petljali u beskraj da se snađu...

»Dubrovnik vjeran sebi« morala bi biti stalna misao vodilja teatra u našoj Ateni u svim njegovim manifestacijama i prilikama, u »kući« i na Igrama, po modernoj lozinci, koju bi naši prevodioci ponašili u »Dubrovnik samim sobom«, po francuskom, gdje to sasvim drugačije zvuči i znači. A mi pišemo i govorimo besmislice, npr. »Krleža njim samim«.

Sve preduvjete za to imamo u najoptimalnijoj mjeri i kvaliteti, treba samo s pijetetom i kulturno njegovati dubrovačko cvijeće, umjesto da sadimo »pipune« i čak — marihuanu ...

(I još nešto: smatramo inkompatibilnim da kritičar, u ovom slučaju drugarica Jagoda Martinčević-Lipovčan, kao običan reporter, intervjuira sudjelovatelje neke predstave za TV, manifestirajući unaprijed svoje oduševljenje za njih i njihovu predstavu, koju kritičar mora distancirano gledati i svoj stav motivirati tek u kritici!)

Ovo »kunduranje« o »Dubrovačkim ljetnim igrama«, koje neki proglašiše »devalviranima« (a poznati prvak dubrovačkog kazališta i jedan od najistaknutijih naših dramskih umjetnika uopće Miše Martinović rekao je, među ostalim, u štampi otvoreno da tu »novac nema veze«, nego da se radilo o »šlamperajima«, koji bi »mogli postati pravila ponašanja«), iscrplo nam je previše prostora, a možda i strpljivosti čitalaca, za osvrt na ostale festivale prošlog ljeta.

* * *

Treba, ipak, barem natuknuti nešto i o njima, u prvom redu o XXIX-om »SPLITSKOM LJETU« (15. VII. do 15. VIII. 1983), bogatijem programom i premijerama, ali kompromitiranom istim krivim potezima kao i dubrovačke »Igre«.

I ovdje su festivalu loše poslužili najprije redatelji-gosti a onda repertoar.

Za režiju Verdijeve opere »NABUCCO« (»Nabukodonosor«), jednog od prvih majstorovih djela, koje se pročulo, a i danas privlači pažnju prije svega glasovitim zborom-tužaljkom Židova u sužanjstvu »Va, pensiero« (koju je Verdiju nadahnula njegova obiteljska bol), pa nije jasno, zašto ga Split godinama uporno drži na repertoaru, pozvan je iz Beograda Talijan Paolo Magelli, koga je svojedobno doveo tamo direktor Narodnog pozorišta Arsa Jovanović, pa je tamo i ostao, čak se dva puta oženio, kako sam ponosno izjavljuje u štampi, ali se nije osobito proslavio nikakvom režijom.

U Splitu nam je on lijepo rekao, npr. »da je opera na jugoslavenskom nivou vrlo primitivna« itd., a onda je »Nabucca« pretvorio u vašarsku gužvu, bezglavu jurnjavu po Peristilu, maskaradu hipijevski šarenih krpica (J. M. L.), dovlačenje na scenu golemog drvenog konja za Nabuka, pa je sve to izazvalo oštre proteste gledalaca i kritike, a nama ga dovoljno legitimira to, što je za vrijeme pjevanja uistinu potresnog i genijalnog »Va, pensiero«, tužaljke čitavog jednog porobljenog naroda, koji svakom normalnom čovjeku nameće koncentriranost i statičnost, vodio pred pjevačima nekakvu besmislenu — pogrebnu povorku, kao da se pjeva o smrti nekog pojedinca... Grazie, Magelli, sada jugoslavenska opera nije više na primitivnom nivou...

Dramske su premijere u Splitu bile slijedeće: »CANDIDE ILI OPTIMIZAM«. To je filozofski roman, danas slabo zanimljiv, koji je napisao Voltaire, dramatiziralo ga je troje Čeha (ne znamo, da li po francuskim obradama), prevelo je to i adaptiralo nekoliko naših ljudi, a režirao Vanča Kljaković, pa kritika zapaža da je iz svega toga ispala nekakva varijetetska slikovnica, koja, čini se, nije nikoga zadovoljila, a nije baš ni opravdala svoj ulazak u repertoar Splitskog ljeta.

Od »OTELA« (Shakespeare) očekivalo se, razumljivo, mnogo, ali se redatelj Ljubiša I. Georgijevski zaletio više nego je mogao doskočiti, pregnuvši da iz te drame strasti ukine poeziju i da drastičnim zahvatima »sačini« neku svoju političku dramu, koja nije nikoga uvjerila, kao ni njegov izbor glumaca, koje je doveo u Split odasvud i sasvim ih je »novo« usmjeravao, a nije ih uspio naučiti ni to da ispravno govore, pa mu je, sve u svemu, npr. Otelo djelovao kao nekakav Baš-Čelik, a »režao je i grohotao u nekoj nemogućoj kombinaciji romsko-crnogorskog govora«, Desdemona je Ljubiši I. postala laka ženica, što revno ljubaka sa svakim, kako piše kritika, a »glas iz publike« poslao je štampi dopis da je u dobrom dijelu predstave od nje postojala samo haljina ... I čemu da dalje nižemo ovakve citate iz ocjenâ ovog »zloćudnog kolapsa« i nove afirmacije »favoriziranog« redatelja, kako kritika naglašava.

No prava velika »iznenađenja« donio je 28. splitskom ljetu Ljubiša II. Ristić s dvije svoje predstave: prva, s naslovom »VOJNA TAJNA« i podnaslovom »Zoolingvistički mirakl (!) u tri niza i dva predaha«, dovodi na scenu, »u traženju komunikacije«, životinje, koje glume žene, i ljude, koje predstavljaju muškarci, s ambicijom da to bude fantastična parabola o nama, našoj današnjici i prilikama. (Neki oprezni splitski uglednici savjetovali su čak da se neke previše jasne političke aluzije brišu za svaki slučaj.)

Tekstu autora Dušana Jovanovića Ristić je (»sa svojim suradnicima«, kako veli) »dosta dopisivao, mijenjao, prekrajao, dodavao, izokretao, ... kako je njegova praksa«, a od 22 glumca i glumica zaposlenih u predstavi, a pozvanih iz Ljubljane, Beograda, Zagreba, svaki je, kao i kolege Splićani, govorio svojim jezikom (!).

Kritika se ušeprtljila, ocjenjujući to vele-djelo, a mi budimo sretni što ga nismo vidjeli.

No tek drugim svojim poklonom »Splitskom ljetu« Ristić je nadmašio sama sebe: smislio je nešto »multimedijalno« pod naslovom »TIJARDOVIĆ, ŽIVOT I VRIJEME«, gdje bi se u nizu scenskih slika prikazao život splitskog kompozitora i kazališnog čovjeka Ive Tijardovića, a u to bi se montirale vječno privlačne i poznate pjesme iz njegovih popularnih djela »u novim aranžmanima«, drugim riječima, ličnost jednog uglednog i zaslužnog javnog radnika i umjetnika vucarala bi se po pozornici zato da svojom osobom i najljepšim melodijama mami narod i puni nečiji džep...

Za taj časni pothvat pozvao je Ristić na suradnju novinara Miljenka Smoju za tekst, muzičara Davora Rocca za aranžiranje »Tijardovićevih originala«, iz kojih je »istrgnuto« 70-tak ulomaka, i glumca Borisa Dvornika da glumi slavnog kompozitora, kome on, premda je najbolji splitski glumac, ni po čemu nije sličan, a Tijardović je tu prikazan

kao nekakav zabavljač, a ne ono, što je zaista bio i kakvim ga svi pamtimo.

Režirao je, razumije se, sam Ljubiša Ristić.

Split se nemalo začudio što su dva popularna Splićanina, pa i uprava splitskog HNK, poduprli Ristićev plan ove komercijalizacije Tijardovićeve uspomene, a nasljednici pokojnika ustali su opravdano protiv ponovnog neovlaštenog komadanja njegovih djela, jer se i prije nekoliko godina već pokušalo napraviti nešto slično iz Tijardovićeva opusa pod naslovom »O kućo mala«.

Na to Ljubišini suautori i kazališna uprava udariše u objašnjavanje kako je to »scenski esej«, »hommage à Tijardović«, nastojanje da se afirmira njegovo djelo itd., ali nitko nije tome nasjeo, štampa i posjetioci ocijeniše to nakon praizvedbe 5. VIII. 1983. kao plitku kupusariju zbrda-zdola, koja neće imati budućnost . . .

(Vidi splitsku, zagrebačku i ostalu štampu tih dana.)

Splićani su posebno negodovali protiv izrugivanja Splita, pa čak i ironičnog upletanja ubojstva Stjepana Radića u tu bezvezariju (nije prvi put da u Splitu neki ter neki to rade uporno), na što je Ristić odbrusio hladnokrvno u intervjuu: »Ne znam ko je više ismejavao Split od samog Tijardovića!«

To se nikako ne može reći jer je Tijardović, naprotiv, ovjekovječio svojim djelima poznati smisao za humor svog rodnog grada, kojemu je na prvoj strani svoje »Male Floramye« napisao toplu posvetu »S v o m e S p l i t u, g r a d u s m i j a«, kao što je toplo i srdačno u svim svojim djelima prikazao prije svega splitske čestite »male ljude« i nepokvarenu mladost, uz persiflažu samo negativnih pojedinaca.

Da to drug Ristić ne razumije, shvaćamo, jer držimo da se dovoljno prezentirao radom u našim krajevima, od onog konfuznog nazovi-filma zagrebačke TV o pjesniku Ivanu Goranu Kovačiću, kojemu je scenarij i režiju dao Ristić, gledali smo ga 21. V. 1979. i još nas progoni u snima, preko njegovih masakr-režija »Michelangela«, »Hamleta« i ostalih do ove posljednje.

Sad u štampi priča da odlazi na neko vrijeme, ali dodaje, da je našao 3—4 redatelja, koje će nam dovesti. (Valjda će netko u Splitu smoći kuraže da to njegovo nasljedstvo zahvalno otkloni.)

Bilo bi poželjno da se ubuduće zaista afirmira na drugim lovištima i on i mnogi njegovi kolege različitih provenijencija i orijentacija, kojima u prvom redu moramo zahvaliti tolika zastranjenja i promašaje u nas, posebno naših festivala prošloga ljeta, koje pretvoriše u svoje poligone, s rezultatima, koje vidjesmo.

To nas je prisililo da barem najsažetije potrošimo toliko redaka na njih, umjesto da se pozabavimo važnim 23. festivalom djeteta u Šibeniku, na koji ćemo se morati vratiti radi njegove iznimne važnosti, pa da registriramo npr. Osorske glazbene večeri najvišeg umjetničkog nivoa i još mnoga veća i manja vrijedna umjetnička dostignuća jadranskih dana i noći u toku ljetnih mjeseci.

Ovu turobnu ljetnu kroniku možemo, ipak, zaključiti utješnom bilješkom da se npr. u Splitu iz godine u godinu drže na repertoaru uz opće priznanje i interes odlične predstave Marulićeve »Judite« i Sofoklova »Filokteta«, ostvarene, naravno, bez učešća Ristića and comp., quod erat demonstrandum . . .

* * *

H R V A T S K I D R A M S K I A M A T E R I Z A M doživljuje u novije vrijeme sve bujniji procvat, unutar kojega bi repertoarna opredijeljenost, uspjesi (ili neuspjesi) scenskih realizacija itd. pojedinih dramskih skupina zaslužili pažljive osvrte, korisne po analizi rezulta'a i za orijentaciju drugih amatera.

U tom smislu smatramo posebno vrijednim pažnje i općenito korisnim obraćanje pažnje na jedan aspekt aktivnosti kulturnih radnika i kazališnih amatera u Imotskom, koji su ljetos sedmi put po redu održali svoju kulturnu manifestaciju, koja postaje sve poznatija pod naslovom »I M O T S K A S I L A«, što znači »sijela«, a ne »sila«, »moć« ili kakva slična »snaga«.

Premda programi »sila« u sklopu Narodnog sveučilišta Imotski obuhvaćaju kazališne večeri, priredbe poezije, klasično-glazbene i folklorno-zabavne nastupe itd., dosad su opravdano najveću pažnju privukle predstave »H A S A N A G I N I C E« Milana Ogrizovića u izvedbi »Kluba 19«, koja se sve više pričinja pozvana da redovito otvara i zaključuje dane »sila«.

Ta predstava, u stvari najpoznatija i najljepša hrvatska narodna pjesma (nastala, smatra se, na području »sila« i inspirirana tamošnjim historijskim događajem), o kojoj je u ovim stupcima već više puta bilo govora (čak smo i čuli prigovor da je neopravdano nazivamo čakavskom, ali ona, u verziji, koja je došla do nas, zaista sadrži elemente štokavskog, ikavskog i čakavskog hrvatskog govora), koju je s najsretnijom pjesničkom intuicijom i dramaturškom vještinom prenio g. 1909. na pozornicu jedan od rijetkih naših suverenih majstora scenske akcije i riječi Milan Ogrizović, doživjela je u izvedbi Imoćana zaista sretnu realizaciju.

Zasluga je to u jednakoj mjeri iskusnog zagrebačkog redatelja Vida Fijana, koji je predstavu pažljivo gradio kao umjetninu i kao kulturnu dragocjenost velike dramske snage i jezičnog bogatstva, i talentiranih glumaca i glumica imotskih, koji su u punoj mjeri osjetili i izrazili svu lirsku osjećajnost, psihološku motiviranost i tragičnu konfliktnost tog našeg jedinstvenog kazališnog teksta.

Zato je njihova »Hasanaginica« naišla na dubok odjek u gledaocima i nekako je »sama od sebe« zasluženo zauzela značenje i časni naslov »z a š t i t n o g z n a k a i m o t s k i h s i l a«, kako je već i štampa naziva.

Ona to mora ostati i radi »sila« i radi toga da posluži i drugim amaterskim društvima kao poticaj da svi izaberu sebi jedno svoje »zaštitno boštvo«, koje stari nazivahu »genius loci«, a mi ga, eto, zovemo »zaštitni znak«.

Imoćani su sretni, što imaju za tu funkciju »Hasanaginicu«, Vinkovčani i okolica prikazuju uspješno Relkovićeva »Satira«, pa bi se i drugdje našao raprezentativan »patron« iz stare ili nove književnosti, naravno vlastite, a ne odavno zastarjele brehtovštine, »Čelave pjevačice«, »Staklene menažerije« itd.

Tu je potreban oprez u biranju, kakav, čitamo, pohvalno pokazuje Makarska, kad joj nude staru komediju »B u z d o v a n«.

Nju je u XVIII. stoljeću napisao makarski fratar ili kanonik Kleme Grubišić (rođen 1725), pronašao ju je i uzeo sebi poznati pokojni proučavatelj naše književne starine, Dubrovčanin i beogradski akademik dr. Petar Kolendić, vrstan stručnjak i drag čovjek, koji je, jedino, imao neprihvatljiv stav o tom čija je naša kulturna prošlost . . .

Iz očeve ostavštine izvukao ju je Anton Kolendić, donedavno po zvanju diplomat, pa ju je, kako sam izjavljuje u splitskoj štampi od 20. V. 1977, p r e r a d i o, p r i r e d i o i d o p i s a o j o j p o j e d i n e s c e n e te ju je takvu, pod svojim naslovom »B u z d o v a n«, ponudio kazalištima.

Splitsko HNK odbilo ju je, a prihvatili su je i prikazali beogradski »Atelje 212« i dubrovački teatar »Marin Držić«, navodno s velikim uspjehom.

Makarska je, međutim, otklonila čak i Kolendićev prijedlog da »Atelje 212« dođe gostovati s »Buzdovanom« u zavičaj autora, što je adaptatora teško pogodilo.

Mi, naprotiv, mislimo da su Makarani pravilno postupili.

Imali smo, naime, pukim slučajem, u ruci Kolendićevu »obradu« Grubišićeve »društvene kronike svojega vremena . . . pisane za čitanje u uskom krugu intelektualaca«, i konstatirali smo bez pô muke da je rađena bez kazališne invencije, jedino s obilnim unošenjem vulgarnosti i rječetina, koje original nije mogao sadržavati, pa ova deformacija stare komedije nije zavrijedila da se prikazuje, ako »gegovi« i drugi uobičajeni ekscesi naših redatelja, kada je u pitanju naša kazališna klasika, i »izazivaju salve« (jeftina) smijeha.

Ako je original Grubišićeva djela zaista vrijedan dio naše kulturne baš-

tine, trebalo bi ga neizmijenjenog i s kritičkim komentarom objaviti u cjelini, po kojoj bi kazališni ljudi izradili svakako decentniji i dostojniji tekst za izvedbu, jer na neprovjerene derivate starih spisa treba, inače, naslikati mrtvačku glavu, kao na negdašnja apotekarska »venena«.

(Namjeru zagrebačkog »Teatra itd.« da izvede »BUZDOVAN« smatramo deplasiranom.)

Imućani su sa svojom »Hasanaginicom« pronašli pravi »zaštitni znak« svojih »sîlâ«, moraju ga samo zadržati, da bi se on pročuo po njima i oni po njemu.

* * *

Nismo sigurni, hoće li se naša umjetnička i kulturna javnost sjetiti da 17. listopada 1983. slavi svoj devedeseti rođendan poznati splitski kipar, slikar, karikaturist itd. IVAN MIRKOVIĆ...

Vidjesmo, naime, da »Vikend« od 19. VIII. 1983, na strani 6, donosi sliku jednog od najznačajnijih radova Mirkovićevih, spomenik Jurju Dalmatincu u Pagu, s bilješkom da je to djelo — Meštrovićevo ...

Mnogi će se tome začuditi, jer je Mirković sve do nedavno bio aktivan i vrlo popularan prije svega u Splitu, gdje svatko pozna »šjor Điva« (pisac ovih redaka uputio mu je jednom iz daleka pismo s omotnicom bez ikakve adrese, samo s vlastitim »crtežem« jedne Đivine skulpture — i pošta ga je odmah našla!), a i sam se Mirković smatra »fetivim« (»pravim«) Splićaninom, premda se 17. VIII. 1893. rodio u Pagu, no došao je u Split vrlo mlad, a nakon svršene akademije u Pragu (gdje je bio učenik Vlaha Bukovca i drugih istaknutih umjetnika) ostao je u Splitu do danas.

U Splitu je on od 1917. do 1959. priredio jedanaest samostalnih izložbi sa svih područja svojeg umjetničkog stvaralaštva.

Privlačilo ga je, naime, jednako slikanje i vajanje, i bio je isto toliko uspješan kao tvorac platna sigurna crteža i živa plamenog kolorita kao i snažno a skladno modeliranih skulptura, bavio se mnogo i karikaturom, slikanom i plastičnom, a njegovi kipići ove druge vrsti, većinom obojeni, bili su često jedinstveni u oštrim okom zapaženim i duhovito istaknutim karakteristikama »modela« (uz šaljive »legende« autorove pod svakom figuricom), što ih je pravilo malim remek-djelima svog žanra.

Dolazilo je to, očito, otud, što je Mirković bio ne samo majstor oblikovanja aktova i skulptura inspiriranih studijem prirode ili izrazom neke ideje, nego i izvrstan portretist u slikanju i modeliranju uglednih ličnosti, kao i lica iz svoje najbliže okoline i mnogih, koji su mu iz daleka dolazilsi pozirati, a osim svega, vrlo duhovit čovjek.

Kao slikar, rado je i često slikao krajolike svoje Dalmacije u najrazličitijim predjelima i ugođajima, još češće metao na platno ribare, s kojima se inače družio, obične skromne ljude u njihovu dnevnom radu, kad krpaju mreže, sjede uz večeru, pokreću duga vesla itd.

Zanimale su ga i mrtve prirode svake vrsti, uvijek ukusno složene i »vjerne«, a u svim njegovim radovima suvišno je tražiti škole, utjecaje, »izme« i umjetnička stvaranja po modi, njegov stalni uzor i škola bila je uvijek vlastita inspiracija i — priroda, koju je on vjerno i uspješno slijedio i izazivao baš time pažnju svojim osobnim stilom na mnogim skupnim izložbama kod kuće i u inozemstvu kao i na vlastitoj izložbi u Londonu 1961.

Njegova sklonost monumentalnim volumenima likova i velikim kompozicijama pribavila mu je mnoge narudžbe za ratne spomenike, koji se danas nalaze u Skoplju, Trogiru, Sinju itd., za Split je izradio spomenik skladatelju Josipu Hatze-u (koji će s današnjim »vraćanjem figurativnosti« u svijetu i u nas sve više dobivati na vrijednosti), a Pag se može ponositi njegovim brončanim Jurjem Dalmatincem, jednim od Mirkovićevih najimpozantnijih i najuspjelijih djela.

Mirković ga je čak poklonio svom rodnom gradu g. 1975, a sad ga, kako spomenusmo u početku, pripisuju Meštroviću, vjerojatno zbog kvalitete, jer je taj kip u snažnom stvaralačkom zamahu lika, s markantnim crtama lica »našeg čovjeka« i s čitavom harmoničnom kompozicijom i proporcijama figure i svih detalja jedno od najvrednijih skulptorskih počasti nekom velikom stvaraocu naše prošlosti i kulturne povijesti uopće. (S tim Jurjem mogu se mjeriti Mirkovićeve »imaginarne«, a u najvećoj mjeri sugestivne biste kraljice Jelene Solinske i Bartola Kašića.)

U Splitu je nakon prvog svjetskog rata bujao bogat umjetnički život istaknutih stvaralaca kao što je bio slikar Emanuel Vidović, kipar-animalist Branko Dešković, grafičar-karikaturist Anđeo Uvodić (brat do danas najboljeg splitskog humorista Marka) i lijep broj drugih originalnih artističkih ličnosti, općenito omiljelih bohema, kakvih danas više nema, i koji su rado svakoga primali u svoje ateljere po tavanima i sličnim škuljama, gdje se, kad je netko imao srodan »kliker«, mnogo naučilo i u najmanju ruku zauvijek zavoljela umjetnost.

U tom kolu isticao se Mirković ne samo kao vrstan umjetnik, nego i kao jednostavan, iskren, srdačan i simpatičan čovjek, koji je u svom domu i vrtu, najprije u Plinarskoj ulici, a onda na Mejama, najgostoljubivije dočekivao i častio znane i neznane namjernike (redovit gost njegova doma i ... trpeze bio je npr. Tin Ujević, kome je Mirković izradio »najpogođenije« biste!), uvijek pripravan na svaku uslugu i toliko iskreno i duboko zaljubljen u umjetnost, u ptice, cvijeće i ribolov, da je ta isključivost i potpuna posvećenost jednog bogatog života nebanalnim i nematerijalističkim okupacijama svakom prijatelju bila »odšteta« za tolike neizbježne surovosti i niskosti »normalnog« života oko nas i regeneracija idealizma.

Danas Ivan Mirković, odnosno »Đivo«, provodi vedre i smirene dane u svom vrtu pod Marjanom, slaveći devedesetu godinu života i pedesetu godinu braka s isto toliko popularnom i omiljelom životnom družicom Slavijom, vjeran suncu, moru i prijateljima, koji ga ni daleko od splitske idile ne mogu iznevjeriti i žele mu od srca još dugu prisutnost među nama...

* * *

Zagrebačka JAZU najavila je već davno raprezentativnom brošurom svoj »ZNANSTVENI SKUP U POVODU 300. OBLJETNICE SMRTI JURJA KRIŽANIĆA«, koji je uspješno održan od 1. do 4. rujna 1983, popraćen i izložbom o Jurju Križaniću, početkom prvog izdavanja njegovih potpunih djela na hrvatskom jeziku itd.

Tih simpozijskih dana bilo je mnogo govora u svim našim sredstvima informiranja o Križaniću, njegovu životu i značenju u povijesti hrvatske, slavenske, pa i svjetske kulture, program skupa predvidio je, kako rekosmo, izložbu »Juraj Križanić, život i djelo« u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i izlet u rodni kraj Jurja Križanića, predavača, naših i stranih, stiglih od Moskve i Krakowa preko Rima i Beča do Cambridgea i Los Angelesa, bilo je nekoliko desetaka najuglednijih imena, a teme njihovih predavanja (sve sažeto prikazane u spomenutoj brošuri) toliko su birane i različite da iznenađuju i obećavaju mnoge nove i potpunije obrise Križanićeve ličnosti i rada, premda je o njemu već mnogo pisano, počevši od još uvijek nezastarjele studije Vatroslava Jagića »Život i rad Jurja Križanića« (Zagreb 1917).

Ovdje bismo, stoga, samo podsjetili čitatelje na neke pojedinosti u biografiji Križanićevoj i u literaturi o njemu, koje mogu uputiti na potpunije upoznavanje jednog od najjačih umova i najupornijih boraca za mnoge napredne misli ne samo Hrvatske, nego i svijeta uopće u XVII-om stoljeću, koji, osim svega, svojom pojavom i djelovanjem razbija određene predrasude o našoj prošlosti.

Juraj Križanić rodio se 1618. kao plemićki sin u župi Lipnik, u plemićkom dvoru (kuriji) Obrh, kojoj se temelji još vide u šumi i žbunju, tri kilometra daleko od dvorca Ribnik obitelji Zrinski. Za svećeničko zvanje i doktorat pripremao se u Grazu, Bologni i Rimu, nakon čega je bio župnik u Nedelišću i Varaždinu. U Rusiju je putovao dva puta, 1646. i 1658, nakon puta u Carigrad, drugom prilikom prognao ga je ruski car Aleksej u Sibir, gdje je u Tobolsku proživio 15 godina, a kad ga je novi car Teodor pomilovao, napušta g. 1677. zauvijek Rusiju i odlazi u Poljsku, u grad Wilno, otkud s poljskom vojskom Ivana Sobjeskog ide 1683. u obra-

nu Beča od Turaka i tamo pogiba za vrijeme opsade.

Najkraće rečeno, bio je neobično svestran talenat, pjesnik, lingvist i poliglot (pisao je na pet jezika), historičar, glazbeni teoretičar, političar, ekonomist i sociolog (kako bismo danas definirali neke njegove interese), ali iznad svega propagator svojih ideja da bi slavenske države trebalo združiti pod vodstvom Rusije (koju bi prethodno trebalo učiniti u svakom pogledu »naprednom«, kako je izložio u svom glavnom djelu »Politika ili razgovor o vladateljstvu«), što bi stvorilo mogućnost općeg oslobođenja od Turaka i otpora germanizaciji. Toj zajednici stvorio je on jedan jezik, a maštao je i o izmirenju Rusije s Rimom ...

Uspio je samo da se zamjeri svima: Rusi i ostali pravoslavci-istočnjaci proglasili su ga uhodom i agentom pape i Rima (to još 1936. zastupa u Beogradu Nikola P. Škerović u svojem »Križaniću« Srpske književne zadruge), a katolici-zapadnjaci smatrahu ga agentom Istoka, pa su ga uglavnom progonili svi, a i on se u mnogima razočarao, osim, čini se, u Poljacima, koji mu ostadoše najbliži srcu, zato i odlazi u Wilno i stupa tamo u dominikanski red, nikako zato »da ne bi umro od gladi«, kako insinuira Vaso Bogdanov simplificirano surovo, a očito i s određenim primislima (osjetnim i u prikazu Križanića, valjda istog autora, u Krležinoj Enciklopediji) na sedmoj stranici svog predgovora »Politici« (Matica Hrvatska, 1947).

Ne treba, naprotiv, sumnjati da je Križanić bio svjestan, da mu je tadanjim svjetskim prilikama kao znanstveniku njegova kalibra otvoren put i drugamo u »veliki svijet«, makar uz određena odstupanja od njegove životne misije, ali je znao i osjećao da mu ovakvom kakav jest, i baš zbog toga, ne samo pribjegarski komadić kruha, nego i bratski zagrljaj, može pružiti od svih zemalja, pogotovo slavenskih, jedino Poljska.

O Jurju Križaniću, kako već rekosmo, nepobitno jednom od najvećih mislilaca, političara i boraca za mnoge progresivne ideje i promjene, kako se danas veli, u sedamnaestom vijeku, »prvom apostolu sveslavenske ideje kao protuteže germanstvu«, mnogo se pisalo, kako već spomenusmo, ali je od svega »najmodernija« i najkorisnija naoko mala plava knjiga u izdanju »Biblioteke Politička misao« Fakulteta političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu iz 1974.

To je prava mala enciklopedija o Križaniću, jer, uz jedanaest temeljitih studija desetorice istaknutih hrvatskih znanstvenika, predstavljenih u prilogu (što treba posebno pohvaliti, a valjalo bi redovito prakticirati), sadrži bibliografiju o Jurju Križaniću (preko 200 naslova!), reprodukciju detalja Križanićeva kipa, vrlo dojmljivu, pomalo sablasnu bistu od Vanje Radauša iz njegove zbirke skulptura »Panopticum croaticum« (osim ovoga, Radauš je izradio još jednog Križanića sasvim drugog stila) te lijep broj ilustracija, koje je izabrao i vrlo instruktivnim objašnjenjima popratio Ivan Golub, naš najkompletniji »križanićolog«, autor mnogih zapaženih studija i knjiga o Križaniću, koga je i Krleža mnogo konzultirao u svojim pripremama da stvori neko veliko djelo o Križaniću. Nešto takvo nije nikada napisao, osim nekoliko svojih zvučnih fraza o »hrvatskom don Quijotu, koji u Sibiriji sjedi pod polomljenim krilima svoje sveslavenske vjetrenjače« itd. (O tome je na simpoziju govorio posebno Ivo Banac.)

Križanića možemo smatrati simbolom hrvatskog vizionarstva i sklonosti utopističkim zamislima našega i svjetskog napretka, ali pritom ne smijemo ispuštati iz vida, koliko je plemenite nesebičnosti i požrtvovnosti bilo u njegovoj borbi za te velike ideale, što je također oduvijek, bez obzira na koju negativnu crtu, osobitost hrvatskog čovjeka.

A u svom »Planetarijomu« (to je u sklopu »Balada Petrice Kerempuha« niz »portreta« stvaralaca hrvatske prošlosti unakaženih i pogrđenih bez obzira na historijske činjenice, s jasnom svrhom da se iskažu superiorni i jedino ispravni stavovi i gledišta »Velikog suca« svakoga i svačega) Krleža »oslikava« i Križanića ovako:

Precoprat se to hotel naš Križanić
je Jurko,
zvlekel reverendu i horvacko
surko ...
V Siberiji zavijal je taj vuk za
Uralom,

Zmlela ga je Volga kak
pekleni malom. (mlin)
Zdrobil ga je rosejski arhimandrit,
šogor,
pak opal je nazaj, kak norc,
v horvacki logor.

Te stihove čitamo ovako na strani 137 prvog izdanja »Balada« (Ljubljana 1936), a u drugom (Zagreb 1946), na strani 152, to izgleda ovako:

Umjesto Volga piše sad megla, a posljednja dva stiha ovog citata brisana su, nećemo nagađati zbog čega, ali svakako ne u korist autorova integriteta. (Kako se ovo mjesto danas preštampava, nije nam poznato.)

Vječno mučeničku Poljsku osjećao je Križanić sestrinskom svojoj domovini po mnogim značajkama biti i povijesti, a njeni današnji sinovi pokazivali su nam i srdačno i ponosno spomen-ploču Kapucinske crkve u Varšavi, koju je Milivoj Slaviček ovako preveo:

»Juraj Križanić, 1618—1683, kapelan i plemić hrvatski, prvi promicatelj slavenskog jedinstva, vjernost ideji platio 15-godišnjim izagnanstvom u Sibiru, a u Poljskoj, u dominikanskoj ćeliji, našao godine 1677. utočište, poginuo u bitci pod Bečom. Društvo mladih Slavena o 250. obljetnici smrti (1933) ovaj spomen postavi.«

Ugodna je pomisao da ga »njegovi« Poljaci nisu zaboravili, i da je Križanić završio svoju neumornu životnu borbu gledajući, kako se zaslugom poljske braće ostvaruje početak oslobođenja Evrope od Turaka, jedan od njegovih najvećih snova. Ugodno je bilo i prisustvovanje zagrebačkom simpoziju 1983, ponovnom dokazu kako i mi i svijet oko nas gajimo sjećanje i produbljujemo znanja o životu, zaslugama i značenju Jurja Križanića, jednog od najvećih hrvatskih umnika, rodoljuba, idealista i mučenika i ličnosti svjetskih razmjera u previranjima burnog XVII-og stoljeća.

A prilikom svog nedavnog posjeta Beču, papa Ivan Pavao II. posjetio je posebno brežuljak Kalemberg u Bečkoj šumi, odakle su poljski ratnici Jana Sobjeskog krenuli u pobjednički boj i pomolio se tamo za poginule suborce Križanića od prije 300 godina ...

* * *

Krajem srpnja o. g. razglasila je štampa da će DOM MARINA DRŽIĆA U DUBROVNIKU, koji vodi književnik Feđa Šehović, održati ove godine svoj prvi, ubuduće redoviti, godišnji kolokvij pod naslovom DRŽIĆEV ANALE, na kojemu će hrvatski kritičari ovog puta analizirati hrvatski dramski repertoar tiskan ili izveden 1982—1983. godine.

Inicijator »Anala« odredio je čak da će drugi dan skupa on i društvo određivati, što je u tom repertoaru bilo »ispodprosječno, prosječno i nadprosječno«.

Vijest je u našoj kulturnoj javnosti izazvala mnoge nedoumice i pitanja: za »Dom Marina Držića« pričalo se odavno (pokoj duši Marka Foteza) da će to biti dum Marinov spomen-muzej (koji kao takav nije nikada ostvaren), za književnika Feđu (pravim je imenom Fehid, a po rođenju Hercegovac, ako se ne varamo) nije bilo jasno, po kojoj je svojoj specijalnosti postao domar »doma«, jer je već bio i publicist, i kazališni direktor u Splitu i u Dubrovniku, i direktor Biblioteke u Dubrovniku, i autor djelâ, kojima je nemilo izvrgavao »kritici« i ruglu Grad, koji ga je prigrlio i dopuštao mu da za uzvrat o njemu ovako piše i u njegovu teatru izvodi npr. komediju »Kurbe« i onu televizijsku super-pogrdu o nekom dubrovačkom kapetanu propalici itd.

Kako je i zašto Grad sv. Vlaha to tolerirao, bila je tajna zagonetka, koja se na razne načine tumačila, najblaže posebnom »spretnošću« F. Š., koja mu je uvijek omogućila da se sve, što napiše, štampa i izvede na sceni, a sada, eto, i da postane jedini namještenik »Držićeva doma« i da organizira ovaj »Držićev anale«, koji nije imao nikakve veze s Držićem ni s njegovim kultom, kako bi imala biti svrha svih aktivnosti »doma«.

(Mnogo toga objašnjavaju npr. Šehovićevi članci »Stvaralačka klima i nešto drugo« i »Glasine o debaklu« u »Slobodnoj Dalmaciji« od 27. I. 1979. i 5. IX. 1982.)

Apsurdnost da Držiću u čast govore današnji kritičari s današnjim kaza-

lišnim autorima, i to nakon što su o njima pisali u svojim redovitim kritikama, pa govorili na raznim »skupovma«, dovela je u ta dva dana (24. i 25. VIII. o. g.) »Anala« do grotesknih situacija, kada su kritičari počeli sami sebe kritizirati, pa su se npr. suprotstavila dva mišljenja o silom-senzaciji Slobodana Šnajdera »Hrvatski Faust«: jedna je strana tvrdila da je to politička drama, a druga da nije, nego čista vrhunska dramska literatura.

(Po našem skromnom mišljenju ključ je u tome, što to nije uopće drama, nego konglomerat nepovezanih feljtonskih istrižaka — da o »uvjerljivosti« njene »istine« ne govorimo — koji izaziva radoznalost samo onih, koji su unaprijed temeljito indoktrinirani, o čemu se tu radi i kako treba na to gledati. Svatko, tko bi bez te »pripreme« i bez poznavanja određene prošlosti i kako se na nju »mora gledati«, uzeo tekst u ruke, osjetio bi njegovu potpunu prazninu i promašenost u polaznoj ideji i načinu razrade i dao bi toj stvari spontano pravilnu ocjenu. Sve ostalo natezanje oko te tvorevine uvjetovano je određenim i jasnim »obzirima«, kako je već i napisala baš jedna ugledna kritičarka.)

Potpunu i pravu sliku ovog »Anala« objavio je pod naslovom »K r i t i č a r s k i r o g o v i u v r e ć i« novinar Branko Vukšić u zagrebačkom tjedniku »Danas« od 6. IX. 1983.

Tu izvrsnu reportažu bila bi šteta ekscerpirati, treba je čitavu pročitati, već i zbog »vica godine«, kako je Š. F. bio uputio pismo dramskim autorima da i svi oni dođu na njegov »Anale«, jer on to »smatra neophodnim«, a što se troškova tiče, neka za to »sami iznađu mogućnosti«.

Naravno, nije stigao ni jedan autor, da bi mu »Anale« odrezao, je li »ispodprosječan« ili »prosječan«, došli su samo neki kritičari, jedan lokalni literat i neumorni autor-glumac Fabijan Šovagović, koji ne bi propustio ni kongres dimnjačara, što treba svakako pohvaliti, pa je organizator samo njima uspio izvesti svoj veliki »šou«, pročitavši na kraju svoju »karakteristiku« svakome od njih.

Tako se ovaj prilično jedinstveni »Anale« Feđe i Držića afirmirao kao nova strateška točka u našim spisateljsko-ocjenjivačkim teatarskim batraho-miomahijama: tko perom ratuje, upozoren je da o njoj treba voditi računa.

* * *

Ahbab Alija, po majci i po pradedovima čistunac jezični (ne smijete mu reći »jezički«), doživljuje neprestano opasne »stresove« vidnim i slušnim putem, čitajući i slušajući, što se i kako se oko njega piše i govori.

Posebno ratuje s lektorima i korekforima, kad mu prvi »s v i s o k a« isprave u »svisoka« a drugi umjesto »drevni« grad naštampaju »drveni«, dok tko zna tko (treba li i to pisati »tkoznatko«?) nameće neprestano »žena se porodila«, »bolesnica je zavedena« (tj. »uvedena«) »naše vojnikinje« (nova riječ za djevojke u vojsci) bit će »obučene« (kao da su stigle nage), »kći« nema više akuzativ »kćer«, uz redovitu upotrebu riječi »smak svijeta«, »pojasniti«, »odbir«, »sačekati«, »pričiniti štetu« itd., a na radiju i tetki telki čuje se i čita svašta (npr. »dobro veče, dobra večer, dobàrveče«) prije svega u naglascima, koje čak i Alijina zemljakinja, urednica TV, izgovara npr. »dolàzio, pozdràvio« itd. udarajući krivi akcent na »a«. Istražujući, otkud to, saznao je Alija, da je to hotimična »šminka«, što mu opet objasniše da znači »snobizam«, valjda kao kad ikavci vele »fijeno«, jer im je »fino« seljačko...

Bilježi sve to jadni Alija, pamti i čeka priliku da se o svim novotarijama, odnosno »novinama«, jednom raspiše, ali neki dan htjede odmah raščistiti, što je htjelo reći dvoje komentatora beogradske TV, koji nadmudrujući se »tumače« operne emisije (a već ih mnogi upozoriše kako to loše rade), kad su nas 14. VII. 1983. informirali da je autor »Orfeja« Monteverdi, da bi dobio službu na nekom dvoru, primio dekret, naravno talijanski, da među ostalim, mora znati r a z l i k o v a t i ž e n e...

Dvojka se tome grohotom nasmijala uz »duhovite« poruge tome primitivnom vremenu itd., a Alija se rasplakao, kad je saznao da su njih dvoje po svoj prilici pročitali talijansku riječ »deferenza« (»poštovanje«) kao »differenza« (»razlika)«, a od Monteverdija se očito tražilo da se zna s poštovanjem odnositi prema damama, a ne razlikovati ih...

Čuli smo te večeri i to da su podzemni dusi nečiji »ministri«, premda ta riječ talijanski prvotno znači »sluge«, a od jedne zagrebačke ugledne predavačice doznasmo nedavno da je Beaumarchais pisao Rossiniju libretto za »Brijača«...

Prirodno je da nitko ne može sve znati, ali oni koji javno govore i druge »obučavaju«, morali bi najprije naučiti da r a z l i k u j u zamke u svojem neznanju, Bog ih u šumu okrenuo, što bi rekle Alijine komšije...

V. R.

OBNOVA KAPTOLA KAO STARE (URBANISTIČKE) JEZGRE ZAGREBA

Zagreb karakterizira arhitektonsko-urbanistička specifičnost da je u svom razvitku imao dvije jezgre kao samostalne administrativne jedinice: Gradec (Grič ili danas Gornji grad) i Kaptol. Gradec je bio građanski centar (naselje trgovaca i obrtnika) a Kaptol je bio crkveni centar. Tek 1850. g. ta se dva dijela sjedinjuju u jednu općinu pod imenom Zagreb. (O tome vidi: kalendar »Danica 1982«, str. 161—166). Ovdje govorimo samo o *Kaptolu*. On ne samo da je očuvao svoju staru fizionomiju i po tome je jedan od arhitektonsko-urbanističkih dragulja Zagreba nego je tu i riznica u kojoj su pohranjene umjetnine neprocjenljive vrijednosti što dovoljno pokazuje izložba »Riznica zagrebačke katedrale« (1983) na Jezuitskom trgu u novootvorenom muzejskom prostoru.

U posljednje vrijeme pristupilo se pojačanoj obnovi Kaptola. Zub vremena ozbiljno je oštetio katedralu, taj vizuelno najmarkantniji objekt Zagreba. Njezin krov bio je teško oštećen, pa je katedrala prokišnjavala. Uspjelo je pokriti je novim metalnim krovom (bakrene ploče). Sada doduše katedrala više nema krov u boji (za čime mnogi žale), ali valja reći da je spomenuto rješenje bilo jedino moguće. Za utjehu svim žaliteljima taj bakreni krov dobit će s vremenom zelenu patinu. Tek sada, pošto je katedrala sanirana od prokišnjavanja, moći će se pristupiti obnovi njezine unutrašnjosti. Već se obnavlja njezino svetište.

Pojam katedrale uključuje i nadbiskupski dvor, koji je jedna od najreprezentativnijih zgrada Zagreba. On također traži obnovu. Upravo se počelo s obnovom njegova pročelja koje gleda prema katedrali. Na zgradi do kule (obrasloj zelenilom) također je obnovljen krov. Pred katedralom je Marijin kip s fontanom i s likovima anđelâ. On oživljava cijeli taj prostor. Podignut je bio 1880. godine a o njegovoj 100-godišnjici temeljito je obnovljena fontana i pozlaćeni su kipovi.

Numeracija kuća na Kaptolu teče od br. 1 do 31. To su stare kuće (kurije) u historijskim stilovima. One su odjek nekadašnjeg crkvenog utjecaja a i danas ih je većina u crkvenom vlasništvu. Nedavno su i neke od njih obnovljene čime cijeli Kaptol kao prostor dobiva na svježini i atraktivnosti. Nastoji se da objekti budu obnovljeni u harmoničnim svijetlim bojama. Dosad su obnovljene zgrade broj 5 (Turistički savez Zagreba), br. 10, 23, 28 (Dom umirovljenih svećenika) i 29 (Bogoslovsko sjemenište). Na kraju Kaptola (na njegovoj sjevernoj strani, kod osnovne škole) nalazi se mala crkvica sv. Dizmuša. I ona je u temeljitoj obnovi (krov je pokriven novim crijepom itd.), a obnavlja se i toranj franjevačke crkve.

Opatovina, paralelna ulica s Kaptolom, također je u obnovi. Tu su u starom stilu obnovljene kuće br. 31, 35, 37, 41 i 45. Taj niz kuća stoji nasuprot franjevačkom samostanu.

Ova obnoviteljska nastojanja naših gradskih i crkvenih faktora zavređuju istinsku pohvalu i vjerojatno su dio priprema za skoru proslavu 900-godišnjice prvog spomena Zagreba u dokumentima i osnutka biskupije u Zagrebu.

Vladimir Dumbović

ARABESKE ANTE PARČINE

Ante Parčina: Arabeske življenja, Split 1982.

Sudbina pisca Ante Parčine podjednaka je onoj još ponekih iz njegove generacije, razbijene prošlim ratom, dobrim dijelom čak i fizički uništene, jer je i on u književne pohode krenuo zakinut, oštećen i zapostavljen, dakle bez svojih generacijskih prikazivača, podupiratelja i suradnika. I on, kao i svaki takav pisac, ostavljen samome sebi i bez podrške i razumijevanja, stagnira i u toku radnih godina ne daje rezultate koje bi dao pod povoljnijim, normalnim uvjetima. Neshvaćanje mladih, novonadošlih, ogluha i prešućivanje popratne su pojave poremećenih generacijskih odnosa, za pisca izvan normalne životne kolotečine, kao što rekosmo, štetne, ponekad i pogubne. Ipak, Parčinina knjiga »Arabeske življenja« (prema podnaslovu — putopisni eseji, reminiscencije i crtice) ima vrlo vrijedan i zanimljiv pogovor pisca mlađe generacije (od piščeve), nedavno preminulog književnog povjesnika i kritičara Miroslava Vaupotića, u kojemu je rečeno ono što se može i mora reći za Parčininu prozu i poeziju, naime da je životni put piščev strm i vijugav, a uspjeh ovisan o mnogim faktorima koji najčešće nemaju s književnošću nikakve veze. Ono što je najteže piscu bez »odskočice«, naime mogućnost normalnog objavljivanja (uz potrebnu selektivnost i materijalnu stimulaciju), kao što konstatira i Vaupotić, to je uostalom uočljivo i spominjano i u našoj reviji u vezi sa zaboravljenima i prešućenima, karakteristično je za napore pisca poput Parčine, koji bi, u drugim uvjetima, mogao dati obimnije i još značajnije rezultate.

U knjizi »Arabeske življenja« već je i naslovom obilježen duh samog sadržaja jer se doista radi o šaroliku »kolažu« proze, o ogledima višcvrsnih književnih preokupacija; to, uostalom, knjizi daje posebni čar i zanimljivost. Knjiga je razdijeljena u šest proznih skupina, razvrstana dakle približno po naravi priloga, a sadrži u stvari izbor stilski dotjerane građe kako putopisne i esejističke, tako i intimne, što je rezultat životnog i spisateljskog iskustva, obilja doživljenog, prcživljenog, prolutanog, viđenog i propaćenog. Čitajući priloge raznovrsne i pune lijepih zapažanja i misli, lutajući s pjesnikom po svijetu kao i zakucima domovine, proživljavajući skupa s njim ljepotu i veličajnost prirode, ćuteći sladogorke trnce duše, paralelno osjećamo vrijednost tog opisanog a odminulog, čar intimnih trenutaka, razmišljamo o sudbinama pojedinaca i svijeta, o nepravdama i tolikim krivinama i uskim brvima što ih čovjek susreće na svom kratkom a trnovitom putu.

Pisac A. Parčina promatra život otvorenih očiju i sjetna srca, njegovo je poimanje zbivanja i doživljaja prožeto zdravom etikom i humanističkim stavom, njegov način kazivanja spontan i filozofski osmišljen, tako da se ove proze, esejističke i putopisne u isti mah, čitaju s lakoćom i pozornošću. Pa ipak, književni dometi ovog pisca, čakavca, pisca ispod mediterantskog sunčanog neba, oni snažniji i neposredniji, jesu kanda u njegovoj poeziji, posebno u onoj dijalektalnoj, u bisernim zrncima srca i uma, u njegovoj nadahnutoj »Mediteranskoj poemi«, u pjesmama rodnog čakavskog zavičaja. I, sve u svemu, ova knjiga (i grafički lijepo dotjerana) pored svoje zanimljivosti ujedno je i dokaz života i životnosti, znak kretanja naprijed, objava prisutnosti svog iskusnog i ustrajnog spisatelja u svim gibanjima i zbivanjima koja zaokupljaju i opsjedaju duh intelektualca na njegovu putu i u tijeku njegova rada i potrebe za iskazivanjem. Parčina je po svom dometu — uvjetovan prilikama i mogućnostima — dostigao raz'nu koja nije ispod one ponekih razglašenih i protežiranih; on je i ovom knjigom, što veli Vaupotić, premda izašloj zaslugom svoga »samoizdata«, dao osebujan prilog vremenu u kojemu se na području umjetničkom dnevice prodaje »rog za svijeću«, dočim je glas iskrenog pjesničkog srca potisnut u osamu šutnje, zatomljen i bez mogućnosti da se u većem (tiražnom) opsegu pojavi među ljudima.

Ivo Balentović

ZANIMLJIVA ZBIRKA PJESAMA

Ana Vuković Nana: IMA TU NEČEGA, DKH, Sekcija za Slavoniju i Baranju, Vinkovci 1983.

Među skromnim izdanjima Sekcije DKH za Slavoniju i Baranju, sa sjedištem u Vinkovcima, pojavilo se u toku ove godine u redakciji V. Rema pet pjesničkih zbirki. To su, u stvari, omanje knjižice Mije Babića *(Đerme)*, Miroslava Mađera *(Pjevat će Slavonija)*, Ane Vuković Nane *(Ima tu nečega)*, Stjepana Vladimira Letinića *(Rastrožbe)* i Jakova Kopilovića *(Cesta pod suncem)*. Ni o jednoj od tih pjesmarica nije se pisalo ni u jednom zagrebačkom — pa ni u osječkom — dnevniku ili mjesečniku a pojava i rad ove sekcije nisu spomenuti niti u časopisu *(Republika)* koji izdaje DKH već drugu godinu. U tome časopisu recenziraju se knjige pojedinih pisaca u okviru rubrike »Kritičarev izbor« gdje kritičar prikazuje uglavnom »svoje« pisce.

Od pet spomenutih knjižica lirike različite vrijednosti posebno je zanimljiva grafički ukusno opremljena zbirka Ane Vuković Nane, pod ponešto čudnim naslovom »Ima tu nečega«. U njoj se susrećemo s predgovorom same pjesnikinje, pisanim s izrazito satiričnom žicom, s nekoliko dobrih zapažanja o našim provincijskim (ne) prilikama i ljudima, kao i o njihovu odnosu prema kulturi.

Pjesme Ane Vuković (r. 1948) originalne su po izričaju i frazeologiji, manje po formi, pune su nutarnje dinamike, iznenađujućih obrata, živih iskrica satire, doskočica, humora, sjete, razodjevene istine; posjeduju dakle osobine koje manjkaju pjesnicima njene generacije, pa i mladima, pogotovu onima — a takvih je najviše — koji stvaraju efekte pukim gomilanjem riječi u kojima čitalac treba tražiti smisao, premda uzaludno. Pjesme Vukovićeve, koju još uvijek možemo svrstati u mlađu književnu generaciju, imaju i misli i duha. One su sročene kao u pjesničkom »nadahnuću«, kao površno ili slučajno, ali ima u njima i smisla i logike bez čega naravno i nema umjetničkog djela trajnije vrijednosti. Pjesnikinja je originalna, svoja, način na koji komponira pjesmu njezin je, samosvojan, na mahove vrcne iskra objesti, aforističke dosjetke, odraz životne zbilje *(»Ostavite sve projekte, / ljubav živi mimo vas. / Kad bi čovjek samo znao / u kom grmu leži spas? / Mi smo krila, mi smo let. / Mi smo strašno urban svijet«?)*, no pretežno su ti stihovi krcati aktualnošću i refleksom suvremenosti, života u trku, u znaku stroja, upitnika, strepnje *(»Svetit se nemoj... nemaš kome / uspravno idi, digni glavu / U pravu da l' si — nisi, svejedno / Ovi u većini uvijek su u pravu«)*.

Ana Vuković se do sada nije javljala u tisku naših centara, urednica je vinkovačkog povremenog časopisa »Lenije«, kao i nekih prigodnih publikacija, a ovo je njena druga zbirka lirike po kojoj se još uvijek ne može izreći čvršća i pouzdanija prosudba o daljoj sudbini njena razvoja, zrenja. Očekujemo da će nastaviti, ukoliko uspije iskoračiti iz zavičajne sredine i suviše tijesnih okvira, oprijeti se jalu, nerazumijevanju okoline u kojoj se lirska riječ zaglušuje i gubi u buci životnog tempa, motorizacije, stadiona... Treba međutim reći da je od pet izašlih zbirki slavonske književničke sekcije ova zbirka najneobičnija, po tome izuzetak, dakle znak i oznaka pjesničkog talenta nekih specifičnih svojstava: ponajprije lirika s dosta svježine i spontanosti, bez sitnih i sitničarskih obzira, s dvojnim pitanjima koja potiču na razmišljanje i razmišljanja izrečenih manirom dječje duše. Zbirka čudnog, podsmješljivog naslova »Ima tu nečega« (objašnjenog u uvodniku) zaslužila bi pozornost nehajnih prikazivača koji će je, već »po pravilu« stanja u kojemu trajemo, vjerojatno dočekati ogluhom i prešućivanjem. Pjesnikinja u posljednjoj rečenici svog uvodnika predvid-

ljivo kaže (kao za poruku čaršiji): »Prihvaćam sve kritike od ljudi koji pročitaju knjigu, od drugih ni u kom slučaju.«

I. B-vić

PROVINCIA DOCET

I opet je jedan »provincijski« pothvat postidio činovničko poslovanje pojedinih naših centralnih kulturnih i prosvjetnih ustanova (koje, primjerice, nisu bile kadre organizirati dostojnu svenarodnu proslavu 500-godišnjice prve hrvatske tiskane knjige) i tako još jednoč dokazao kakvi se vrijedni rezultati mogu postići kad se radi razborito, promišljeno, odgovorno, s ljubavlju i složno.

Riječ je o vjerskoj smotri »*Nada*« Župe sv. Stjepana prvomučenika u Grohotama na otoku Šolti koja povremeno izlazi već petu godinu zalaganjem tamošenjeg *Pastoralnog vijeća* (je li njegov član Eugen Buktenica ujedno i poznati naš slikar naivac?) pod vodstvom agilnog župnika don *Špire Vukovića*.

Preda mnom je dvobroj 4—5 spomenute smotre, vješto uređena, ukusno opremljena, na najfinijem papiru tiskana i brojnim fotografijama oživljena knjiga od 155 strana. Svojim bogatim sadržajem, raznolikošću i dokumentarnošću ona nije samo vrijedan prilog poznavanju sadašnjosti i prošlosti dotične župe nego zahvaća i mnogo šire i znači nesumnjiv dobitak i u domovinskim razmjerima. Kratak pregled njezina sadržaja najbolje će to pokazati.

Župski ljetopis (koji izlazi u nastavcima) dragocjen je izvor mnogih (ne samo vjerskih) podataka, životopis Grohoćanina don Josipa Bezića koji je uz ostalo bio i pratilac papinskog pohoditelja po Bosni i Hercegovini a svoj svećenički vijek završio kao arhiđakon-prepošt Vrhbosanskog prvostolnog kaptola opravdano budi ponos svih župljana ove otočke župe, razgovori s iseljenicima pri pohodu rodnom kraju svjedoče o neraskidivoj njihovoj vezi s domovinom, zanimljiv je prikaz udjela dvojice Grohoćana (prof. Ante i ing. Zvonka Bezića) u napredovanju mladog Meštrovića, slavnog našeg kipara, nije zanemareno ni šoltansko susjedstvo (Veliki i Mali Drvenik), vrlo su vrijedni podaci o šoltanskim prezimenima i župnicima, tu je i tekst jedne grohotske oporuke iz 1607. g., rubrike »Da li znam« i »Ne smijemo zaboraviti« donose obilje zgoda iz mjesne sadašnjosti i prošlosti, popisani su i rođeni, vjenčani i umrli župljani u 1982. g. a iz prikaza don Živana Bezića (objavljenog i u našem »Maruliću«, broj 5/1981) saznajemo da je engleski kralj Eduard VIII svojom jahtom dospio i u šoltanski fjord Šešulu. U literarnom dijelu na prvom mjestu valja spomenuti poznatu Marulićevu »Molitvu suprotiva Turkom« (s istaknutim akrostihom što ga je otkrio književnik Luko Paljetak). Uz radove zavičajnih, »domaćih« pjesnika uvrštene su i pjesme iz pera T. J. H. Mara, Rajmunda Kuparea i Ante Parčine. Objavljen je i razgovor s prof. Parčinom gdje su u uvodnoj napomeni spomenuti mnogi profesori što nekada predavahu grohoćanskim i uopće šoltanskim đacima koji su se školovali u Splitu. Među njima su i Marin Rabadan i njegov sin Vojmil »čije pero još para maglu i vedri horizonte pravoj kazališnoj umjetnosti, a svojim neponovljivim kazališnim znanjem i zvanjem nosi barjak prvog hrvat. teatrologa«. Članci pak o Marku Maruliću i o riznici zagrebačke prvostolnice sigurno će za čitatelje biti i zanimljivi, i korisni.

Simpatična ova knjiga lista se s radošću, čita s užitkom a rado se i ponovo poseže za njom. Novom grohotskom župniku, mladom don Ivanu Barišiću želimo da u idućim brojevima »Nade« uspješno nastavi putem što ga je utro prezaslužni njegov prethodnik.

Mirko Petravić

JEDINSTO SJEVERA I JUGA U PJESMAMA STJEPANA V. LETINIĆA

Na prvi pogled Letinićeve pjesme ne privlače čitaoca. Njihova dosljedna i jednostavna širina odbija. Ali čim ih počneš čitati, čim otkriješ pravac kretanja njihovih stihova, počnu te osvajati svojom raspjevanošću i snagom. To je prvi dojam uz najnoviju, sedmu, Letinićevu knjigu pjesama »*Rastrožbe*« (izdalo Društvo književnika Hrvatske, Sekcija za Slavoniju i Baranju, Vinkovci 1982, urednik Vladimir Rem).

Letinić se rodio u Savru na Dugom otoku. Odrastao je i dugo živio u Slavoniji, a sada boravi u Zagrebu. Po struci je inženjer poljoprivrede i pjesnik.

* * *

Današnja svjetska politika zaokupljena je ekonomskom i političkom sudbinom Sjevera i Juga u svjetskim razmjerima. Traže se rješenja po kojima bi i jedni drugi bili toliko bogati koliko je dovoljno za normalan i uredan život.

Letinić se ne bavi svjetskim Sjeverom i Jugom, nego našim, hrvatskim, ali ne s obzirom na ekonomske i političke razlike, nego s obzirom na duhovno i nacionalno jedinstvo — u okviru pjesničke prakse. Njegovo more i njegova slavonska ravnica stapaju se u jednu misao, u zajedničko trajanje, u otpor koji ne mogu stišati nikakvi pritisci, nikakva zlurada podmetanja nogu.

Pjesnik Letinić čitavim je svojim bićem za to »da se zemlja sva ujedini, da se majka posve primiri zagrljena dječjim rukama sa svih strana svijeta našega«.

Jug mu je dao život a Sjever mu je dao snagu. On ih jednako i nenadmašno voli jer su oni, kako on kaže, »razdragani moji ljubimci koje srcem spajam zauvijek«.

Pjesnik je jasan. On kaže: »Zauvijek vas spajam, da nikad više, nikada ne razgrne se vaše rodbinstvo...«

* * *

Uz Slavoniju ga vežu sve ljudske snage, sve hraniteljice svijeta, sve ljekovite tišine, sve utješne pjesme, svi teški životi, sva jedinstva suprotnosti, sve plodnosti koje osiguravaju čovjekov život. sve ljepote koje se mogu doživjeti, svi labudovi Sjevera, sva rodbinstva bratskog Juga — sve što znači veličinu osjećanja i volje da se živi i kad se može i kad se ne može živjeti.

Letinić je Slavoniju dosegnuo ljubavlju, iskrenim zanosom, snagom moćne zemlje i nepresušnim pjesničkim oduševljenjem. Njegova Slavonija naseljena je radom i ljubavlju, njedrima njiva, raskošnim vatrama u kostima, misaonim susretima, prijateljskim darovima za sve ljude dobre volje, folklorom koji pokazuje bogatstvo duše, temperamentom koji ne dozvoljava da se izgubi veza sa životom, tajanstvenim i mudrim šumama, tamburama koje dižu i mrtvace na noge i životom koji znači: budućnost.

Toliko plodnih i trajnih viđenja, toliko neospornih opredjeljenja za Slavoniju, toliko materijalne i stvaralačke ljepote ne može se naći ni kod najslavonskijeg slavonskog pjesnika. A pri tome nije iznevjerio svoje more, svoj i naš Jug.

* * *

Letinić je vitalan i domišljat pjesnik u čijim pjesmama nalazimo obilje obične i velike životne mudrosti.

Njegov izraz je neobičan i neuobičajen. Pomalo je arhaičan — i moderan; ne djeluje pjesnički, a nosi u sebi čistu poeziju. Izrazom se udaljio od čitaoca, a srcem i doživljajem približio mu se do prihvatljivosti.

Kakva poetska nužda ga je natjerala da ode od jasnoće u težinu i tvrdoću govora? Čežnja za većom istinom? Ili nastojanje da ga jasnoća ne slomi kao čovjeka — etički, moralno, ideološki i politički? To zna samo on. To znaju njegovi stihovi. To znaju svi oni koji su se borili protiv praznine — u sebi i u drugima.

Njegove izražajne nategnutosti i zakukuljenosti treba razotkriti, ako se želi naći dostupna jasnoća. Bez razgrtanja površine ne može se doći do njegovih doživljaja na okupu i do potpornja za njegovo zajedništvo suprotnosti. Ali, pri tome treba biti oprezan da se ne prekinu njegove izražajne veze,

da se ne prekine njegov poetski i strukturalni lanac po kojemu je on ono što jest: osebujan i dobar pjesnik.

Jakov Ivaštinović

ADOLF MALIĆ: CENTRALNE FUNKCIJE I PROMETNE VEZE NASELJA SREDIŠNJE HRVATSKE

Geografsko društvo Hrvatske i Studij prometnih znanosti Prometnog centra, Zagreb 1981.

Prije negoli prijeđemo na problematiku ove knjige (148 str. + 38 karata — geografsko-informativnih skica) da kažemo što se razumijeva pod »Središnjom Hrvatskom«. SR Hrvatska dijeli se na pet velikih regija (makroregija): Istočna Hrvatska (Slavonija s Baranjom), Zapadna Hrvatska (Istra, Rijeka, Senj), Središnja Hrvatska (Zagreb, Varaždin s Međimurjem, Bjelovar, Sisak i Karlovac s Kordunom), Gorska Hrvatska (Gorski Kotar i Lika) i Južna Hrvatska (Dalmacija s Dubrovnikom).

Ova knjiga obrađuje samo Središnju Hrvatsku, analizirajući svih pet njezinih regija (Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Sisak i Karlovac), odnosno sve njezine 43 općine. Radi boljeg uvida u prostornost Središnje Hrvatske evo njezinih općina s brojem naselja za svaku općinu (str. 112—142: Popis naselja središnje Hrvatske): Bjelovar (114 naselja), Čakovec (126), Čazma (59), Daruvar (70), Donja Stubica (50), Duga Resa (181), Dugo Selo (48), Dvor (60), Đurđevac (43), Garešnica (45), Glina (72), Grubišno Polje (37), Ivanec (109), Ivanić-Grad (51), Jastrebarsko (155, uključivo i Žumberak), Karlovac (99), Klanjec (63), Koprivnica (98), Kostajnica (39), Krapina (135), Križevci 137), Kutina (49), Ludbreg (41), Novi Marof (69), Novska (39), Ozalj (142), Pakrac (69), Petrinja (57), Samobor (90), Sesvete (43), Sisak (107), Slunj (54), Varaždin (81), Velika Gorica (93), Virovitica (70), Vojnić (46), Vrbovec (129), Vrginmost (40), Zabok (82), Zagreb (56, uključujući Čučerje... Jakuševec... Odru... Stupnik...), Zaprešić (60), Zelina (69) i Zlatar-Bistrica (93). Brojčane podatke (površinu, broj stanovnika i gustoću na km²) vidi na 13. str. u knjizi.

Središnja Hrvatska obuhvaća prostor od 19.595 km² s 3370 naselja i 2,132.620 stanovnika (str. 10, lijevi stupac). Svi su podaci uzeti prema popisu stanovništva iz 1971. g. Središnja Hrvatska zauzima 35% teritorija i 48% stanovništva SR Hrvatske. Prosječna gustoća stanovništva Središnje Hrvatske (1971) bila je 108 st/km². Gustoća stanovništva SR Hrvatske iznosi 78 st./km² (str. 12, lijevi stupac).

Naslov knjige govori da njezina problematika pripada socijalnoj geografiji. Ovu svoju doktorsku dizertaciju autor je napisao sažetim znanstvenim geografskim stilom s mnogo brojčanih (statističkih) podataka. Nakon detaljnih analiza centralnih funkcija za pojedine općine i naselja dana je sinteza njihovih centralnih funkcija s hijerarhijom naselja na prostoru Središnje Hrvatske.

S obzirom na karakter našeg časopisa neću ulaziti u ta analitička i sintetička geografsko-socijalna razmatranja, već ću se zadržati na onim momentima koji mogu biti zanimljivi za prosječnog našeg čitaoca.

U uvodnom dijelu (str. 10—21) autor prikazuje osnovna geografska obilježja tog prostora s njegovim kratkim historijatom. Ograničujem se samo na nekoliko važnijih povijesnih konstatacija. Mnoga naselja, a posebno gradska (kao nosioce centralnih funkcija), moguće je pratiti od rimskih vremena, npr. Siscia (danas Sisak), Aquae Balissae (Daruvar), Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) i dr. U srednjem vijeku ili u slavenskom periodu jedno od najstarijih naselja jest Zagreb kao biskupski grad Kaptol iz 1094 (u knjizi je pogrešno: 1194). Za nekoliko godina Zagreb će dakle slaviti 900. godišnjicu prvog spomena u dokumentima; osnutak biskupije u Zagrebu upućuje da je taj grad tada bio važan centar (iako za ovo nemamo dokumenata).

U 13. i 14. stoljeću nastaje niz slobodnih gradova i povlaštenih trgovišta: Varaždin (1209), Perna (1224), Virovitica (1234), Petrinja (1240), Samobor (1242), Gradec (Zagreb, 1242), Križevci (1252), Jastrebarsko (1257), Krapina (1347), Koprivnica (1353) i Dubica (1380).

U 16. st. nastaju velike političke a time i socijalne promjene s migracionim kretanjima. Stanovništvo iz istočnih krajeva poradi ugroženosti od Turaka bježi na zapad i naseljava (uz ostale prostore) Hrvatsko zagorje, varaždinsku Podravinu i Međimurje. Granica prema Turcima ide rijekom Kupom i prelazi na sjever prema Pitomači (Podravina). Hrvatska će biti svedena na reliquiae reliquiarum. Radi obrane od Turaka gradi se tvrđava Karlovac (1579) i formira se Vojna krajina. To zaustavlja plimu turskog nadiranja prema zapadu. Turci nakon dugogodišnje ofenzive prelaze u defenzivu (vode obrambene ratove). Nakon Karlovačkog mira (1699) nastaju povoljnije prilike za kršćanski zapad. Turci će biti potisnuti iz Središnje Hrvatske (naskoro i iz Podunavlja), i granica s Kupe pomiče se na jug — na Unu. U Središnju Hrvatsku doseljuju Nijemci, Mađari, Česi, Talijani i dr. Oni donose obrt, trgovinu i manufakturnu proizvodnju, pa u Središnjoj Hrvatskoj počinju postepeno oživljavati gradska i ostala važnija naselja (str. 10—11).

Na str. 13. čitamo da je Zagreb 1971. imao površinu od 495 km² sa 602.205 stanovnika s prosječnom gustoćom naseljenosti 1217 st/km². Najgušće su naseljene općine Središnje Hrvatske Varaždin (223), Sesvete (190), Zabok (167), Čakovec (160 — Međimurje 724 km²), Krapina (142) itd. Najslabije su naseljene općine: Dvor (30), Novska (41), Kostajnica (46) itd. (str. 13, lijevi stupac). Prema tabeli na istoj strani: Slunj ima manju gustoću naseljenosti od Dvora. U posljednjem desetljeću gube stanovništvo osobito općine Dvor, Glina i Kostajnica. U istom stupcu čitamo: Pojačani utjecaj Zagreba na razvoj posavskih dijelova regije urodio je već time da su se općine Ivanić-Grad i Kutina izdvojile iz Zajednice općina sisačke regije i pripojile Zajednici općina Zagreb.

Hrvatsko zagorje, tradicionalno prenapučeni kraj u zaleđu Zagreba, doživljava primjetne promjene u naseljenosti. To je već dulje vremena emigracioni prostor a u posljednjih tridesetak godina i depopulacijski (1971. god. bilo je 30.000 stanovnika manje nego 1948. godine). U najnovije vrijeme javlja se tendencija postepenog jenjavanja depopulacije uslijed većeg prožimanja sa Zagrebom, razvoja novih industrijskih djelatnosti i revitalizacije turističkih vrednota kraja — kupališta (toplice) i kuće za odmor. Tradicionalni centar Krapina prepušta dio svojih središnjih funkcija novom centru Zaboku, koji je prometno bolje položen (str. 12, desni stupac).

Dalja prooblematika knjige vidi se iz naslova pojedinih poglavlja: Analiza centralnih funkcija (str. 23—50). Sinteza centralnih funkcija (str. 51—76) i Utjecaj prometnih veza na centralitet naselja (str. 77—95). Radi pojmovnog upoznavanja problematike navodim samo sumarno centralne funkcije naselja koje autor obrađuje: trgovinske funkcije, funkcije za poljoprivrednu aktivnost, zdravstvene, prosvjetne, kulturne, upravne i sudske funkcije, funkcije veze (PTT) i ostale uslužne funkcije (str. 24—47).

Iz odsjeka »Opće prometne prilike Središnje Hrvatske« navodim sljedeće: Središnja Hrvatska je trajno političko-geografsko i prometno težište Hrvatske. Od temeljnog je značenja njen centralni smještaj između alpskog, panonskog, dinarskog i mediteranskog prostora. Upravo Zagreb crpi osnove razvoja iz ovih prednosti geoprometnog položaja, pa se nameće i kao vodeće gradsko (centralno) naselje zapadnog dijela Jugoslavije. Osobito su izuzetne prednosti prometnog položaja Središnje Hrvatske i Zagreba uočljive u novijem vremenu kada se Zagreb nameće kao jedno od vodećih središta između srednjeg Podunavlja i Jadranskog primorja, odmah iza Beča i Budimpešte a ispred Trsta i Graza. Zagreb je ishodište ili centar glavnine (gotovo svih) regionalnih a osobito interregionalnih prometnih pravaca (str. 78).

Imao bih jednu primjedbu s aspekta ortografije (pravopisa). Da li pisati »Središnja Hrvatska« ili »središnja Hrvatska« — s velikim ili malim početnim slovom prve riječi? U knjizi nalazimo jedno i drugo. Budući da je Središnja Hrvatska geografski određeno područje sa specifičnim karakteris-

tikama i kao takvo se tretira, treba pisati »Središnja Hrvatska« (s velikim slovom). Autor u knjizi tako i postupa, npr. str. 11, 24, 27, 33, 72... itd. Stoga začuđuje da u naslovu knjige (uključujući korice i hrbat) stoji »središnja Hrvatska«.

Ova knjiga pretpostavlja velik i solidan rad i Malić je mnogo zadužio našu javnost. Bilo bi poželjno da i ostale makroregije SR Hrvatske dobiju takvu studiju.

Autor na str. 112—142 daje pregledni popis naselja Središnje Hrvatske sistematiziran prema općinama abecednim redom. Ovaj prikaz završit ću toponimijskom analizom u svrhu proširenja Malićevih razmatranja. S aspekta *toponimije* (nazivlja naselja) možemo izvesti nekoliko konstatacija. Ograničit ću se samo na ona naselja čiji nazivi imaju historijsku osnovu. Uz dotično naselje navodim i njegovu općinu. U analizu sam uključio i nekoliko toponima u Zagrebu.

Naselja čiji nazivi upućuju na daleku prošlost, na doba Ilira: Vlahović (Glina), Vlašić-Brdo i Vlaškovec (Jastrebarsko), Donja i Gornja Vlahinička (Kutina). Ovi nazivi imaju osnovu u riječi »Vlah« kako su stari Slaveni nazivali romanizirane Ilire (vidi: »Marulić« 1982, br. 2, str. 199, desni stupac). U Zagrebu postoji ulica Rudine (između Mihaljevca i Šestina); naziv je ilirske geneze (i u današnjem albanskom jeziku »rudine« znače livadu u šumi). To upućuje da je područje Zagreba naseljeno već u drevnoj prošlosti (prethistoriji).

Naselja Laz: Laz Bistrički i Laz Stubički (Donja Stubica), Lazina (Karlovac), Lazi Krapinski (Krapina), Lazi Turopoljski i Lazina Čička (Velika Gorica). Riječ »laz« znači iskrčenu površinu u šumi. U slovenskom jeziku »laz« znači — krčevina, a les — drvo za građu ali i šuma uopće (inače šuma u slovenskom se kaže »gozd«). Ovi toponimi su važni jer služe za rekonstrukciju pejzaža u prošlosti: na tim je mjestima nekada bila šuma.

Nazivi naselja crkvene geneze: Mala i Velika Klisa (Daruvar), Klisa (Pakrac). Naziv »klisa« dolazi od latinske riječi ecclesia — crkva. Toponim upućuje da je tu nekada bila crkva.

Naselja osnove »grad«: ovamo pripada i Grič (što je izvedenica od Gradec). U slovenskom »grič« znači brežuljak, hum; gričevje — brežuljasto zemljište. To su naselja: Gračec (Dugo Selo), Gračec i Zagradci (Duga Resa), Gračanica Šišinečka (Glina), Gračec Slavetički, Gradec Pokupski i Grič (Jastrebarsko), Gračina (Križevci), Gračec (Ozalj), Gradići (Velika Gorica) i Gradec (Vrbovec). U Zagrebu postoji Grič (Gornji grad) i Gračani (naselje kod Šestina). Nazivi upućuju da je tu u starini bila gradina ili grad u smislu primitivnog utvrđenja.

Nazivi Varoš: naziv nastao u srednjem vijeku ali i kasnije pod utjecajem mađarske riječi »var« — grad. To su: Karivaroš (Donja Stubica), Mrežnička Varoš i Varoš Bosiljevska (Duga Resa), Cetinska Varoš i Tatar-Varoš (Slunj), Varoš Lovrečka (Vrbovec). Ovamo spada i naziv Daruvar (od daru+var). U Varaždinu se za centar grada kaže »Varoš«: Idem u Varoš.

Nazivi koji upućuju na migraciju iz Bosne: Bosanci (Duga Resa), vjerojatno Donja Busovača (Vojnić), Bosna (Zelina) i vjerojatno Ostojići (Dvor; Ostoja i Ostojić bili su bosanski kraljevi na početku 15 st.).

Nazivi koji upućuju na migraciju općine Garešnica: Kajgana (jelo od prženih jaja); iz opć. Kutina: Čaire (tur. čair — livada, pašnjak), Husain (vjerojatno od turskog imena Husein, Huso), Mustafina Klada (tursko ime Mustafa); iz opć. Novska: Bair (turski bair — zemljište na padini brijega); iz opć. Pakrac: Jagma (tur. jagma — otimanje, grabež); opć. Varaždin: Turčin (Turci su jednom prodrli do ovog kraja; prodori Turaka dopirali su i u Sloveniju i još dalje); opć. Virovitica: Ada Lukačka (tur. ada — otok u rijeci).

Vladimir Dumbović

PRVO LATINIČKO IZDANJE »PLAČA GOSPE« (MIKALJINO IZDANJE IZ 1642)

(Objelodanio i analizirao Valentin Putanec u zborniku »Rasprave Zavoda za jezik IFF u Zagrebu«, knj. VI-VIII, Zagreb 1980—1981, str. 239—251)

Članak V. Putanca sadrži *tri dijela.* U uvodnom dijelu Putanec kaže da je prvo izdanje »Plača Gospe« izdao Matija Divković u svojem malom »Nauku karstianskom« pod nazivm »Plač Blažene Gospe Divice Marije« i tiskao bosančicom u Veneciji 1616. Ovdje bismo dodali da je M. Divković bio bosanski franjevac; pisao je čistim narodnim jezikom kojim se tada govorilo između Kreševa i Olova.

U literaturi se obično govori da je prvo latiničko izdanje »Plača Gospe« priredio P. Knežević u svojoj knjizi »Muka Gospodina našega Isukrsta i Plač matere njegove« (izašlo u Veneciji 1753).

Međutim, nedavno je pronađeno jedno starije takvo izdanje »Plača Gospe« iz 1642. u knjizi »Bogoljubno razmišljanje od očenaša«, izdano u Požunu (Bratislavi) 1642, ali njegov autor nije zabilježen. Putanec je proučavanjem te knjige (jedini njezin primjerak nalazi se u Parizu) ustanovio da je knjigu izdao J. Mikalja.

Mikalja je u »Bogoljubnom razmišljanju...« objavio više toga; neke je tekstove preuzeo od drugih autora. U to »Razmišljanje...« uvršten je i »Plač Gospe« (str. 33—59). Putanec ga u ovom zborniku (1981—1982) objavljuje i kritički analizira. Smatra da se radi o latiničkom izdanju Divkovićeva »Plača...« iz njegova malog »Nauka karstianskog« (1616).

U II. i III. dijelu Putanec donosi »Plač Gospe« u transkripciji (str. 242—250) i u originalu — faksimile (str. 252—278). To djelo sastoji se od 584 stiha. Radi ilustracije donosimo samo njegov početak (redak 1—10):

»Muka gorka Gospodina
Isukrsta Božja Sina
Po Ivanu Vandelisti
Koji Gospi plač navijesti.
Plačnijem glasom svijeh vas molju
Slište Majku Isusovu
Ka vas sada na plač zove
Jer u gorcijeh mukah plove.
Zove duše Bogu mile
Da zajedno s njom procvile.«

Ova knjiga spomenutog zbornika (str. 340) posvećena je V. Putancu, autoru ovog članka o »Plaču Gospe«, prigodom njegove 65-godišnjice života. Prigodnu riječ o Putancu i o njegovu radu napisao je B. Finka (str. 5—6). Putanec je bio i Skokov suradnik. Zatim slijedi *Bibliografija* znanstvenih i stručnih radova V. Putanca pod br. 1—141, od 1948. do danas, a na kraju je popis njegovih radova u tisku (str. 7—16).

U Bibliografiji pronalazimo da je Putanec bio suradnik i našeg časopisa »Marulić« i u njemu objavio dva članka:

a) »Starohrvatski toponim i antroponim Cecelja«, 1968, br. 1, str. 93—96 (u Bibliografiji br. 65) i

b) »Pazinski fragment glagoljskog misala«, 1969, br. 2, str. 64—69 (u Bibliografiji br. 74).

Zbornik sadrži 12 znanstvenih članaka (uključivši i navedeni članak V. Putanca). Autori su im: E. Barić, M. Delić, M. Lončarić, D. Malić (dva članka), M. Mamić, M. Peti, D. Raguž, P. Šimunović i N. Vajs.

Posebno navodim članak »O jeziku i rječniku Gradišćanskih Hrvata« (A. Šojat) jer Gradišćanski Hrvati ove godine (1983) slave 450-god. svojeg dolaska u Gradišće (Burgenland, Austrija). I autor ovog prikaza pisao je o Gradišćanskim Hrvatima, vidi: a) »Marulić« 1/82, str. 77—78 (»60 godina Gradišća...«) i b) »Marulić« 4/82, str. 350—352 (»Nimško-gradišćansko-hrvatsko-hrvatski rječnik«).

Vladimir Dumbović

»RIZNICA ZAGREBAČKE KATEDRALE«

Muzejski prostor, Jezuitski trg 4, Zagreb 31. ožujka — 15. rujna 1983, str. 256

Već prije tiskanja kataloga »Riznica zagrebačke katedrale«, dok sam obilazio tek smještene eksponate u vitrinama što ih je s mnogo ukusa napravio arh. Bernard Bernardi, nametala mi se misao koju je iznio Božidar Gagro kod otvaranja same izložbe. On se zapitao zašto naši muzeji i galerije (iako otkrivaju bogata i raznolika svjedočanstva života i kulturne naše prošlosti) »zjape« i zašto ih ne pohađaju domaći posjetioci, dok su vani takve ustanove i obične dane pune. Sigurno da je za to prvenstveno potreban prikladan prostor. Uz već uređene muzeje u Zadru i Splitu i Zagreb je obnovom staroga jezuitsko-samostanskog kompleksa dobio uz postojeće još jedan prostor stvoren za velike tematske izložbe koje, uz dobru organizaciju i propagandu, čovjek naše sredine najlakše prihvaća. Takvo nastojanje počelo je nešto ranije ali potpuni se uspjeh pokazao upravo s ovom izložbom. U starom zdanju, gdje je bilo kulturno središte starog Gradeca (Academia zagrabiensis) otkrilo se javnosti devetstoljetno rizničko blago zagrebačke Stolnice, širokogrudnošću nadbiskupije i kaptola te zalaganjem dra Antuna Ivandije, što su dubokom zahvalnošću istakli i gotovo svi pisci kataloga. Mase Zagrepčana, pa i stanovnici bliže i dalje okolice, svake dobi i svih slojeva ispunjahu mjesecima prostorije koje bliješte sjajem srebra, zlata, dragog kamenja i slonove kosti. Posjetioci su se divili majstorskim radovima na crkvenim odjećama, isprepletenim svilom, biserjem, zlatovezom i čipkama, magičnoj igri poruke preko izvezenih slika do bogatih ukrasa, susreli se s dijelom drvoreza Valvasorove grafičke zbirke, s rijetkim primjercima iluminiranih kodeska, dokumentima o kupnji i popravljanju orgulja, arhivskim materijalom o Stolnici, njezinim kamenim ostacima iz 13—14 st., kopijama fresaka, slikama i kipovima baroknih majstora — jednom riječju susreću se s burnom prošlošću zagrebačke Stolnice, s njenom višestoljetnom sudbinom, ispunjenom gotovo neprestanim obnavljanjem, što je uostalom bila sudbina svih religiozno-kulturnih vrijednosti »Illyricum sacrum-a«.

U toj prigodi tiskan je katalog, bogat sadržajem i ilustracijama. Stručnim člancima poznatih znanstvenika on prelazi granice običnog kataloga tako da je, zapravo, kratka povijest zagrebačke katedrale, slika ukusa i kulturne sredine grada Zagreba jer, kako je naglasio u predgovoru *Vladimir Pezo* (str. 7): »zlatnom je rukom naš majstor zapisao istinu... o sebi, o naručitelju, o životu u ovom prostoru«. Ta je istina vezana uz crkvu, obrede i crkvene dostojanstvenike koji su svoje viškove upotrijebili za nabavljanje predmeta visokih umjetničkih dometa i brižno ih sačuvali. Na takvom sociološkom pristupu, ovdje tematski povezanom uz crkvu, insistira s pravom *Božidar Gagro* (Riječ na otvaranju izložbe..., str. 9—12) jer su ti izloženi primjerci svjedočanstva stvaralačke sposobnosti naših ljudi i njihova uklapanja u raznolike ukuse prošlih vremena. Oni su zaista »živi arhiv prošlosti, duge stoljetne prošlosti ovog grada« — Zagreba.

Zdenka Munk, koja je upornošću zaljubljenice kulturnih vrednota bila glavni voditelj postavljanja izložbe, opisala je u »Uvodu« (str. 14—16) kratki historijat njenog stvaranja. Opravdala je njeno tematsko proširenje od užega prvotno zamišljenog izlaganja samo rizničkog blaga do prikaza razvoja gradnje stolnice, njenog restauriranja te knjiškoga i glazbenog blaga. Nadodali bismo da je izložba kasnije proširena s četrdesetak slika starih majstora iz fundusa biskupa Đure Kokše (18. kolovoza) te zbirkom slika nazarenaca i zbirkom »Biskupski križevi i prstenovi« (25. kolovoza) kao »draguljem« izložbe, kako se izrazio Tomislav Lukšić. Kod takvoga reprezentiranog blaga nameće se želja, koju je naglasila gđa Munk, da se ono stručno obradi (što traži prikladno opremljen prostor).

»Pregled povijesti zagrebačke katedrale« (str. 19—29), od »Regnante nobilissimo rege Ladislao...« do restauracije Hermanna Bolléa, napisao je njen najbolji poznavalac *A. Ivandija*, rukovodilac Riznice. Taj kratki ali iscrpni prikaz popraćen je crtežima tlocrta i grafikama te je odličan uvod u analitički pristup izloženim predmetima koji su u katalogu reprezentirani izvrsnim crno-bijelim i kolor-fotografijama.

Već spomenuta *Z. Munk* opisala je »Tekstilne dragocjenosti...« (str. 89—93) naglasivši kako taj vrijedni materijal nije ni djelomično sustavno objavljivan. Stoga je prikazala historijski presjek od 11. st. (Ladislavov plašt) do g. 1930. kad su amateri-vezilci iz Slavonije pokušali stvoriti suvremeni izraz tekstilne umjetnosti za crkvene potrebe. Ona iznosi i provenijenciju predmeta, od kojih spominjemo dragocjenu mitru iz 14. st. s područja Salzburga (ali koja je mogla biti i »remek-djelo majstora zlatara i vezilca biserjem iz Hrvatske«), kazulu, rad zagrebačkog majstora (oko 1424), radove poznatog majstora Wolfganga Jacoba Stolla (čije je najbolje djelo »Božji grob«) i mitru iz g. 1877, izrađenu u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu. Poznati stručnjak zlatarstva u nas *Ivo Lentić* u članku »Predmeti od metala u riznici zagrebačke katedrale« (str. 141—142) istaknuo je »istančan ukus i brzo reagiranje donatora i mecena... na nove stilske tijekove i oblike koji su se javljali u tadanjim najznačajnijim centrima srebrnarsko-zlatarskog obrta«. On je naglasio kako je, osim vanjskih utjecaja, postojao i utjecaj iz južne Hrvatske, iz Dubrovnika i Zadra, jer su odatle majstori putovali u Budim preko Zagreba. Iz arhivskog materijala zna se za mnogo zlatara u samom Zagrebu, ali punciranje s majstorskim žigovima uvodi se tek od druge polovice 18. stoljeća tako da je teško pronaći majstore mnogim predmetima. Tada prodiru preko Beča srednjoevropski barokni radovi. Slično se odvija i kasnije, ali na sreću nabavljaju se predmeti izuzetnih vrijednosti tako da je stvorena zbirka koja se može ubrojiti među »vrijedne i značajne zbirke evropskog sakralnog zlatarstva od 12. do 19. stoljeća«. *Renata Gotthardi-Škiljan* opisala je (»Valvasorova grafička zbirka, str. 197—198) grafičku zbirku koja se nalazi u sastavu Metropolitane u Zagrebu. Na ovoj izložbi predstavljeno je samo osam grafika. Iz »iznimno značajne« knjižnice zagrebačke nadbiskupije (Metropolitana), koju je prikazao *Vladimir Magić* (str. 203—204), izloženo je 38 kodeksa i knjiga, uglavnom s iluminacijama, izvanrednih vrijednosti tako da je ona, naglašava pisac, »u cjelini i pojedinačno, dragocjen biser u riznici hrvatske kulturne baštine i dokazuje da je hrvatski narod uvijek išao ukorak s evropskom kulturom«. Glazbenu zbirku prikazao je *Miho Demović* (str. 219—221). On je opisao razvoj glazbene kulture u zagrebačkoj Stolnici od najstarijih vremena do djelovanja »Narodnog ilirskog skladoglasja društva« (1839), poznatog pod imenom »Vienac«. Demović se suprotstavlja i ovdje tezi mađarskih muzikologa, pa i našeg Dragutina Kniewalda, tvrdeći da su prvi kodeksi s neumama stigli u Zagreb iz Splita i Zadra ili sa šireg područja južne Hrvatske od Osora do Dubrovnika dok je većina kodeksa iz vremena biskupa Augustina Kažotića, prema njemu, napisana u Zagrebu »zagrebačkom notacijom«. U kasnijem razdoblju nastale su crkvene popijevke koje su zapisane u »Pavlinskoj pjesmarici« (1644) i tiskane u djelu »Cithara Octocorda« u tri izdanja (posljednje 1757. u Zagrebu) kao najopširnija svjetska zbirka tog razdoblja. *Andrija Lukinović* prikazao je Nadbiskupski arhiv Prvostolnog kaptola (str. 241—242). Nadodan je tumač pojmova (A. Ivandija) i kazalo imena i mjesta.

Mnoštvo posjetilaca dnevno upija šarolikost dragocjenosti uz diskretnu glazbu. Svak na svoj način doživljava izloženo blago. Ipak se pokazalo da i naša publika zna cijeniti vrijednosti prošlih vremena kad joj se nude na pristupačan način. Izvanredno sastavljen i ilustrirani katalog ostat će trajno svjedočanstvo napora i uspjeha svih članova »Muzejskog prostora« s Jezuitskog trga, od v. d. direktora Ante Sorića do posljednjeg službenika. To je poticaj za dalji rad.

Josip Ante Soldo

Vijesti

U travnju o. g. bosanski i hercegovački franjevački provincijalat pokrenuli su *novi vjerski mjesečnik »Svijetlo riječi«*. Uredništvo je u Visokom kod Sarajeva.

* * *

U prvoj polovici o. g. izašao je 100. broj *katoličkog časopisa na albanskom jeziku »Drita«* (Istina). Uprava je časopisa u Uroševcu. Među našim Albancima katolika je oko 60.000.

* * *

Pjevački zbor prosvjetnih radnika »Ivan Filipović« iz Zagreba na svom je koncertu održanom pod ravnanjem Z. Vitkovića potkraj lipnja u Hrvatskom glazbenom zavodu izveo i *nekoliko duhovnih skladbi.*

* * *

»Zagrebački liječnici pjevači« (Glazbena sekcija Zbora liječnika Hrvatske) na svom koncertu u crkvi sv. Marka u Zagrebu, održanom 27. VI. 1983, izveli su uz skladbe Matza, Gallusa, Mozarta, Čajkovskog, Schuberta, Matića i Kaplana također *»Requiem« Julija Bajamontija.* Na orguljama je svirao A. Klobučar, kao solisti nastupili su J. Zergollern i Š. Mihatov a dirigirao je M. Bergovec. Dobrovoljni prilozi ustupljeni su za gradnju nove zagrebačke bolnice.

* * *

Zagrebačka filharmonija i Akademski zbor »Ivan Goran Kovačić« izveli su u Koncertnoj dvorani »V. Lisinski« 2, 3. i 5. VI. 1983. *»Requiem« G. Verdija.* Kao solisti nastupili su: Lj. Molnar-Talajić I. Boljkovac, I. Arhipova (SSSR), V. Bušljeta i B. Martinović. Dirigirao je P. Dešpalj.

* * *

18. VI. 1983. na Tribini Filozofsko-teološkog instituta Družbe Isusove u Zagrebu predavao je *isusovac A. Fonseca*, profesor na papinskom sveučilištu Gregorianum u Rimu i član vatikanske delegacije na VI. zasjedanju UNCTAD-a u Beogradu, o *»Crkvi i međunarodnim ekonomskim odnosima«*. Govorio je i o poruci pape Ivana Pavla II. pročitanoj na spomenutom zasjedanju. Na toj poruci generalni je sekretar UN Cuellar osoobno čestitao vođi vatikanske delegacije kardinalu Gantinu.

(vd)

* * *

U sklopu Svete godine prikazan je u Rimu *Hofmannsthalov »Jedermann«* (preveden i objavljen u našem Društvu 1932. kao *»Čovjek«*). Inače se ta drama redovito prikazuje na Salzburškom festivalu. O Hoffmannsthalovu djelu piše L'Osservatore Romano od 10. VIII. i »Die Furche« od 27. VII. 1983.

* * *

Bečki izdavač W. Braumüller izdao je nedavno zbirku gradišćansko-hrvatske poezije u engleskom prijevodu »Hawks and Nightingales«, u kojoj su između ostalih predstavljeni pjesnici: *Anton Leopold, August Blazović, Jurica Čenar* i *Dorotea Lipković.*

* * *

»Oko« od 21. VII. 1983. objavljuje prikaz izložaba našega pokojnog suradnika *Ive Dulčića* i franjevca *Ambrozija Testena* iz pera *Josipa Depola* te članak *Mirka Tomasovića* o neobjavljenim Marulićevim manuskriptima pod naslovom »Zagonetka Marulić«.

* * *

21. VII. 1983. umro je u 89. godini života gradišćanski kanonik prof. *Martin Meršić*, koji se istaknuo kao pisac i kao borac za očuvanje hrvatskog jezika u Gradišću.

* * *

Nagradu »Fuggi« za kulturu dobio je pjesnik *Mario Luzi*, za pripovjedačku prozu *Mario Pomilio* a za esejistiku *Enzo Bettizza.*

* * *

Izložba *»Gilbert Cesbron — svjedok svojeg vremena«* održana je najprije u Notre-Dame-de-Monts a zatim u Karmelu u Niortu.

* * *

Francuska televizija prikazala je ekranizaciju poznatog djela *Virgila Gheorghiua »Dvadeset i peti sat«*. Rumunjski emigrant Gheorghiu proslavio se tim djelom nakon rata. 1963. zaređen je za pravoslavnog svećenika.

* * *

»Salezijanski vjesnik«, br. 4/83, donosi kratak prikaz ćirilometodskih izdanja, romana *Stjepana Džalte* (Naricanja Frane Markanova) i zbirke pjesama *Tomislava Dorotića* (Šator ljubavi). Tokom ljetnih mjeseci slične su prikaze objavili i neki drugi vjerski časopisi.

* * *

L'Osservatore Romano od 5. VIII. 1983. objavio je članak *Giuseppea Fasolija »Bernanosov Život Isusov«*, iz kojega saznajemo da je to djelo Bernanos počeo pisati u Brazilu 1943. Prije smrti povjerio je mons. Pézerilu da mu je najveća želja završiti upravo taj »Život«, gdje bi posebno došlo do izražaja značenje jedine revolucije u koju je vjerovao, revolucije Blaženstava. Tu želju povjerio je Bernanos mons. Pézerilu u bolnici u Neuillyju kada su se oko njega okupili mnogi poznanici, među kojima i Malraux.

* * *

»Die Furche« od 10. VIII. 1983. donosi članak *Lothara Strätera* o izložbi *»Riznica zagrebačke katedrale«* i bilješku o 100. obljetnici velikoga hrvatskog kipara *Ivana Meštrovića.*

* * *

Kod »Seuila« je objavljen novi roman *Didiera Decoina* »Les trois vies de Babe Ozouf« i djelo *Šaloma Ben Korina* »Jésus, mon frère juif«.

* * *

Međunarodnu književnu nagradu za mir dobio je 23. IV. 1983. u Liègeu poznati židovski pisac *Elie Wiesel.*

* * *

Na talijanskoj televiziji prikazan je film »Srž stvari« snimljen prema istoimenom romanu *Grahama Greenea.*

* * *

Kod Gallimarda je nedavno objavljena zbirka soneta *Luca Estanga* pod naslovom »Corps à coeur«.

* * *

L'Osservatore Romano od 31. III. 1983. objelodanio je neke nepoznate detalje iz života *Alessandra Manzonija* i *Antonija Rosminija* u članku »Quando Manzoni incontrò Rosmini«.

* * *

»Crkva u svijetu« izdala je knjigu glavnog urednika *Drage Šimundže* »Problem Boga u suvremenoj književnosti«. Tom prigodom urednik »Veritasa« Ljudevit Maračić objavio je svoj intervju s autorom knjige.

* * *

5. VII. 1983. umro je u Sarajevu naš poznati povjesničar svećenik dr. *Krunoslav Draganović*, suradnik HKD sv. Ćirila i Metoda i njegovih izdanja.

* * *

Sarajevski »Odjek« od 1. VII. 1983. donosi članak Ivana Božičevića »Na vlastitom tragu« povodom objavljivanja *»Bašćine« Dubravka Horvatića* i članak *Slobodana Berberskoga »Trajnost samonadrastanja Nikole Šopa«*. U istom broju objavljen je *»Confiteor« Slobodana Šnajdera.*

* * *

Mario Pomilio dobitnik je ovogodišnje nagrade »Strega« za roman »Il Natale 1833«.

* * *

5. VI. 1983. umro je u Rimu u 57. godini života kotorski biskup dr. *Marko Perić*, prijatelj HKD sv. Ćirila i Metoda.

* * *

Bachmannovu nagradu za književnost dobila je *Friederike Roth*, koja je rođena u Stuttgartu a živi u Rimu.

* * *

15. srpnja 1983. umro je u Zagrebu u 85. godini *Đuro Arhanić*, profesor nekadašnje zagrebačke Nadbiskupske klasične gimnazije s pravom javnosti. Romanistiku je studirao u Zagrebu i na pariškoj Sorboni. Zajedno s Viktorom Živićem izradio je poznati »Francusko-hrvatski rječnik«; napisali su i zanimljivo književno djelo »Religio sempiterna« (I. dio: Katastrofa Cirkusa Buffalo Bill; II. dio: Danas nismo, sutra jesmo...). S Andrijom Štiglićem (i drugim suradnicima) napisao je »Svestrani gospodarski savjetnik« a s Josipom Berkom uredio zbornik »Iz povijesti hrvatskog školstva i prosvjete«. Neko je vrijeme bio urednikom uglednog časopisa »Nastavni vjesnik« i »Hrvatske mladosti«, lista za srednjoškolsku mladež. Pisao je i putopise i eseje, bavio se i prevođenjem s francuskog (preveo je uz ostalo i glasovit Buffonov govor o stilu). Prof. Arhanić pokopan je na Mirogoju 19. VII. o. g. Sprovodne obrede vodio je biskup dr. Đuro Kokša koji se od pokojnika u ime njegovih đaka oprostio sadržajnim nadgrobnim govorom.

* * *

U studenome 1982. pojavila se u biblioteci Nuovedizioni ugledne firentinske izdavačke kuće Vallecchi knjiga poezije *Nikole Šopa* pod naslovom *Decollo dell'animalità* (Uzlet životinjstva), s usporednim tekstom izvornika i prijevodom *Dubravka Pušeka*, suptilnog hrvatskog pjesnika talijanskog jezičnog izraza, koji se godinama već javlja po književnim časopisima diljem Švicarske i Italije. Pušekovi prepjevi visoke su umjetničke razine i nerijetko dosižu kongenijalna suzvučja s izvornikom. U pripremi su, kako čujemo, i drugi naslovi iz Šopova poetskoga opusa u prijevodu zaslužnoga Pušeka.

* * *

12. IX. 1983. umro je u Zagrebu biskup dr. *Josip Lach*, član i prijatelj našega Društva, u kojemu je neko vrijeme bio i blagajnik. Sprovod je na Mirogoju 15. IX. 1983. vodio kardinal *Franjo Kuharić*, a od pokojnika se pred grobnicom u ime kaptola i HKD-a oprostio dr. *Antun Ivandija*.

* * *

»Vjesnik« od 13. IX. 1983. donosi članak *Veselka Tenžere »Lirsko smrtovanje«* uz 80. obljetnicu rođenja pjesnika *Đure Sudete*.

* * *

1. IX. 1983. umro je u 86. godini francuski književnik *Stanislas Fumet*, učenik L. Bloya i prijatelj G. Bernanosa i J. Maritaina.

* * *

Kod »Editions Obsidiane« izašle su sabrane pjesme sv. *Ivana od Križa* u prijevodu Bernarda Seséa. Predgovor je napisao Pierre Emmanuel.

* * *

U Napulju u izdavačkoj kući »La Sfinge« objavljen je izbor pjesama naše suradnice *Stanislave Adamić* pod naslovom »Alla fine un torrente« (preveo *Giacomo Scotti*).

* * *

U režiji Ljiljane Jojić i po scenariju Zvane Črnje u Splitu je ekipa Televizije Zagreb počela snimati seriju od četiri epizode o velikom hrvatskom pjesniku Marku Maruliću.

* * *

Nobelovu nagradu za književnost dobio je ove godine engleski romanopisac *William Golding* (rođen 1911. g.). Najpoznatiji mu je roman *»Gospodar muha«*.

NARUČITE PRAVOVREMENO NAJPOPULARNIJA IZDANJA HKD SV. ĆIRILA I METODA (DRUŠTVA SV. JERONIMA):

1. *Kalendar DANICA 1984.* Dva posebna priloga i nagradni natječaj. 224. str. Cijena 150 d.
2. *DŽEPNI KALENDAR 1984.* Sa slikama naših gradova. 32. str. Cijena 20 d.
3. *ZIDNI KALENDAR 1984.* S umjetničkom slikom. Cijena 5 d.

BIBLIOTEKA »NOVI VIDICI«

FERDINAND KLOSTERMANN: **Teze o laicima.** Rasprava o laičkom apostolatu u svijetu poslije II. vatikanskog sabora. Cijena 30 dinara.

JEAN DANIELOU: **Osporavanja i svjedočenja.** Suvremeno kršćanstvo prolazi kroz krizu, rješenje se nalazi u akciji i kontemplaciji. — Rasprodano.

JEAN DANIELOU: **Vjera kroz vjekove i čovjek današnjice.** Suvremena apologetika: uzajamno prožimanje novog i starog. Novo izdanje s predgovorom »o slučaju Daniélou«. — Rasprodano.

JEAN GUITTON: **Što vjerujem.** Ispovijest vjere velikog francuskog filozofa i književnika. — Rasprodano.

RADOVAN GRGEC: **Novo i staro.** Prikaz nekih gorućih koncilskih i postkoncilskih pitanja s osvrtom na našu specifičnu situaciju. — Cijena 40 dinara.

JEAN GUITTON: **Katolicizam.** Sažeti prikaz katoličkog vjerovanja i nazora na svijet. — Cijena 40 dinara.

GEORGES HUBER: **Moj će anđeo ići pred tobom.** Kratka angelologija iz pera katoličkog laika. — Rasprodano.

BONNET — GRGEC — VEREŠ: **Neoklerikalizam i pučki katolicizam.** Cijena 100 dinara.

GEORGES HUBER: **Ivan Pavao I. ili Zvanje Ivana Krstitelja.** — Cijena 100 dinara.

Narudžbe prima izdavač: HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. ĆIRILA I METODA, Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (30) 461
***Nikola Bonifačić Rožin:** Ružmarin 467
***Joja Ricov:** Signum diei 472
Bruno Bulić: Na kraju prvog svjetskog rata 473
A. V. Mihičić: Bruno Bulić 478
***Bruno Bulić:** U suton 483
***Tomo Polegubić:** Nujan je rast srca 484
Stjepan Džalto: Jah, tako je 485
***A. V. Mihičić:** Kucanje na vrata tajne 490
K. Č.: Novi prozni podvig 491
***Miroslav Majnarić:** Pisma 494
***Danica Bartulović:** Objedinjenja 494
***Ante Jakšić:** U svome kutu 495
Bila je večer 495
Elizabeta Palanović: Od spisa zagrebačke tiskovne cenzure do dviju pjesama Tomaša Goričanca 496
***Tomislav Maretić:** Poslovni ljudi 501
***Mate Sušac:** Tajget 502
Joja Ricov: Julio Meissner ili San i boja sjete i radosti života 503
***Josip Radić Planinić:** Domovina moja je zemlja plodna dovijeka 506
Stanislav Šodan: Karijera 507
***Tomislav Dorotić:** Naše življenje 508
Stjepan Šegudović: Mjesto Cvetković u prošlosti 509
***Ivan Kvesić:** *** 519
Stanislav Šodan: Kad glumi život, čovjek stariva 520
Mirko Slade-Silović: Hrvatski jezik u trogirskom Kolegiju sv. Lazara . . 521
***Pavao Despot:** U bolnici cvijet 526
Jakov Ivaštinović: Lovačka priča 527

Mišljenja i reagiranja

Josip Vrana: Neznanje ili patriotizam 535

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 544
Vladimir Dumbović: Obnova Kaptola kao stare (urbanističke) jezgre Zagreba 559

Knjige

Ivo Balentović: Arabeske Ante Parčine 560
I. B-vić: Zanimljiva zbirka pjesama 561

Mirko Petravić: Provincia docet 562
Jakov Ivaštinović: Jedinstvo Sjevera i Juga u pjesmama Stjepana V. Letinića 562
Vladimir Dumbović: Adolf Malić: Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske 564
Prvo latiničko izdanje »Plača Gospe« (Mikaljino izdanje iz 1642) 567

Izložbe

Josip Ante Soldo: »Riznica zagrebačke katedrale« 568

Vijesti

iz domovine i svijeta 570

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkí odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec